

ધા “ સૂર્યપ્રકાશ ” શ્રી. પ્રેસમાં, મુળચંદ્રભાઈ ત્રીકમલાલે છાપ્યા.
કાળુપુર દંકશાળ—અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

૧ લી યુજ્જરાતી પત્રકાર પરિષદ ભરવાનું અમારા મડળે નક્કી કરે ત્યારે અમને ખ્યાલ વધીક નહોતો કે તેના કામકાજનો રીપોર્ટ પ્રસિદ્ધ કરવાનું બની આવશે પણ રથાનિક તેમજ બહારગામના પત્રકાર બધુઓના મદકાર અને સહાનુભૂતિથી તે કાર્યમાં દરેકે મધાશક્તિ નાણા ભરીને અને લેખ વા સૂચના વખી મોખીને અમને ઉત્તેજન આપ્યું તેના પરિણામે જ અમે પ્રસ્તુત રીપોર્ટ પ્રજ્ઞ સમક્ષ રજુ કરવાને શક્તિમાન થયા છીએ નહિતર એક વર્ષની બાજદ મંરથાની એટલી યુજ્જરા નહોતી કે તે પરિષદની જવામદારીને એકલે હાથે અને બધી રીતે પહોચી વળી શકે

વર્તમાન પત્રનું માહિત્ય યુજ્જરાતીમાં ઉજુ કરવું એ જોમ જરૂરનું છે તેમ યુજ્જરાતી પત્રકાર લાઇઓ સુકરર કરેલે રથગે વખતોતખત એકકા મળી પરમ્પર પરિચય અને એખવામ સાથે અને વધારે અને તેની સાથે ધધાને લગતા પ્રચો વિધે વિચારની આપને અને ચચા કરે એ પણ એટલુજ અગત્યનું છે

તે દિશામાં અમારા મડળે શરૂઆત કરી છે અને સુમધના બહોળા વિસ્તરેલા અને વિકાસ પામેલા કાર્યક્ષેત્રમાં તેને નવીન વેગ અને બળ મળગે એવી આશા રાખવી વ્યર્થ નહિ જાય

છેરટે, અમારા કાર્યમાં રા હકોરલાલ પી હકોર અને રા સોમાલાલ મગજદાસ શાહ જે મદદ અને પ્રોત્સાહન આપે જાય છે, તેની અમે આ પ્રમયે ઉપકારસહ નોધ બધએ છીએ

સાંકલિયું.

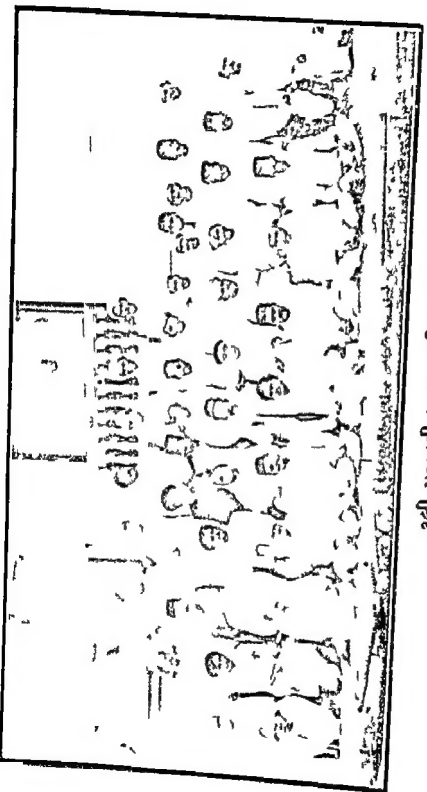
મદકારનું દાન્ય	રા કેશવ હ શે	૫	૧
મત્રીઓનું નિવેદન	૧
મદકાર હમિનીના અધ્યક્ષ	રા હકોરલાલ પરમોદગાયનું લાપણ		.		૫
પ્રમુખ મી મહેગજલાઇ પાવનજી માનનું લાપણ			...		૧૩
પ્રદર્શન વિભાગના મત્રીઓનું નિવેદન		૧૧
મો વિભાગવરી નીલકંઠે પ્રદર્શન ખુલું નખી વખતે આપેલું લાપણ					૨૧૭

નિબંધો.

૧ વર્તમાનપત્રો વિશે જે બોલ	મી. પાલનજી ગરબેરજી દેસાઈ	૫. ૩૫૪
૨ ભાષા શુદ્ધિ	રા. બા. હરગોવિંદલાલ દા. કાંટાવાળા	૩૬૪
૩ પત્રકારની દિક્ષા	શ્રીયુત દત્તાત્રય બા. શાલેલકર	૪૧૪
૪ પત્રકારના કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ ...	રા. પ્રાણુલાલ હીરપારામ દેસાઈ	૧
૫ શુભરાતી માસિકો	રા. હીરાલાલ ત્રી. પારેખ	૭
૬ જ્ઞાતિ માસિકો... ..	રા. કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ	૧૮
૭ વર્તમાનપત્રની જવાબદારી અને ફરજો ...	મી. હરીમ મહમદ માન્તર	૨૩
૮ આધુનિક સમાજમાં જાહેરપત્રોનું સ્થાન ...	રા. શંકરપ્રસાદ એસ. નાણુંવટી	૨૬
૯ કોમી માસિકો... ..	રા. કેશવલાલ દ. શેઠ.	૩૦
૧૦ પત્ર અને પત્રકાર	રા. હીરાલાલ ત્રી. પારેખ.	૩૫
૧૧ અઠવાડિક પત્રો	રા. ડાલ્વાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ	૪૨
૧૨ શુભરાતી ભાષાના વિકાસમાં વર્તમાનપત્રોનો ફિસ્સો	રા. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ	૪૬
૧૩ પત્રકારનો ધંધો	રા. ચીમનલાલ એમ. મોદી	૫૪
૧૪ બાળ સાહિત્ય... ..	રા. બીખાભાઈ પી. વ્યાસ	૫૬
૧૫ આપણા જ્ઞાતિ માસિકો	રા. ઉમિયાશંકર જેશંકર મહેતા	૬૪
૧૬ દિન-દિન પત્રકારિત્વ	રા. ચંદુલાલ એન. શાહ	૬૬
૧૭ વર્તમાનપત્ર અને જાહેર ખબર	રા. હિંમતલાલ ગરબડાભાઈ ગાંધી	૭૭

अभिध शत्रु प्रारब्धे प्र२

પહેલી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ.

અમદાવાદ

(તા. ૧ અને ૨ જી નવેમ્બર ૧૯૨૪.)

તા. ૧ લી નવેમ્બર સને ૧૯૨૪ને શનિવારે જયેશ્વરના એક વાગતાં અત્રે ગ્રેમાભાષ હોલમાં ' સત્યમિત્ર 'ના જાણીતા અધિપતિ શેઠ મહેરજીભાઈ પાલનજી માદનના પ્રમુખપદ હેઠળ પહેલી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ મળી હતી. પ્રમુખ તેજ દિવસે સવારે મેલમાં મુબમ્બઈ આગ્યા હતા, જેમનો ગુજરાત પત્રકાર મંડળ તરફથી સારી રીતે સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. પરિષદમાં ભાગ લેવાને ગુજરાત કાઠિયાવાડના કેટલાક વર્તમાન-પત્રકારો, માસિક પત્રોના અધિપતિઓ અને એ ધધો સાથે સંબંધ ધરાવનારાઓએ હાજરી આપી હતી. શહેરના કેટલાક ગૃહસ્થો પણ હાજર રહ્યા હતા. શરૂઆતમાં મી. કુશકર્ણીએ ' જય જગદીશ હરે 'ના ગીતથી મંગવાચરણ કરી રા. કેશવલાલ હ. શેઠનું રચેલું નીચેનું સત્કારનું ગીત ગાયું હતું.

સત્કાર.

માત્રમતીને તીર, પધારો શુભિષ્ણ ગૂજર્ વીર !
વિવિધ કળા, સાહિત્યવિભૂષિત, રાજનગર મન્દિર: —પધારો.

આજ નમે રવિનાથ વિરાજ, વેરે કચન કિર;
વેગવતા ધડકારે દેડાં, પામે શાંતિ ગભીર: —પધારો.

ભાવલિનાં લોચન રસતરસ્યાં પગ પગ દર્શાવધીર;
શુભદ સ્વજનને રનેહ મમાગમ, વાયુ વર્મત સમીર: —પધારો.

પુણ્ય પનેતે પગલે પગલે, વગસે અમૃત ક્ષીર;
અનુપમ, નિજ આગણિયે દળતાં પાવન ગગાનીર. —પધારો.

મંગળ ચોધારીયે મળાયે સ્વાત નેત્રી-મન્દિર;
પત્રવાદના પંચનિનાદે ધરીએ ભોગ રચિર:
'સ્વીકારો સ્વાગત, શુભ ગભીર !' 'પધારો, રાજનગર મન્દિર !'

મંત્રીઓનું નિવેદન.

એગીત પૂરે થતાં ગુજરાત પત્રકાર મંડળ તરફથી રા. હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેજે મંત્રીઓનું નિવેદન વાંચી સંલગ્નાયુ હતુ; જે નીચે મુજબ હતુ:—

' સન ૧૯૨૩ માં 'પ્રજામધુ' પત્રે ૨૫ વર્ષ પૂરાં થતાં પોતે મગજ મહોત્સવ-સિંધવર જ્યુમિલિ-ઉજવવાનો વિચાર જાહેર કર્યો ત્યારે વર્તમાનપત્રના ધધામાં કામ કરતા અને તેમાં રસ લેતા કેટલાક બહુઓને એવી લાગણી થઇ આવી કે અમદાવાદના પત્રકારો તરફથી તેના મંગલ પ્રગમે એક અલિન દન પત્ર આવવુ અને તે આપનાં પૂર્વ તેમ કરવાને

મળેલા ગૃહસ્થોએ એ તકનો લાભ લઈ અમદાવાદમાં 'ગુજરાત પત્રકાર મંડળ' સ્થાપવું, એવો સંવાનુમતે નિર્ણય કર્યો.

આપણા પત્રકારોને, આપ મારી પેઠે જાણો છો કે, કેવા મુશ્કેલ અને વિપન્ન અંતે-ગામાં કાર્ય કરવાનું હોય છે; આપણાં સાધનો પણ કેટલાં ઓછાં, અધુરાં અને સુટક હોય છે; વળી એ કાર્ય કેટલી ત્વરાથી, કેવી નિયમિતતા અને જવાબદારીથી કરવાનું હોય છે; તે સાથે તે પાછળ ઉઠાવેલા શ્રમ અને ભોગના પ્રમાણમાં કેટલો ઓછો બદલો મળે છે, છતાં એ બોલે જાણે ઓછો ન હોય એવી રીતે કાયદાની તરવાર આપણા શિરપર સદા ઝંઝુમતી જ રહે છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં પગભર થઈ ટકી રહેવું એ આપણા વર્તમાનપત્રો માટે ઓછું વિપન્ન નથી. આવી હાડમારીના સળખે આપણાં કેટલાંયે ઉદાર અને સેવા ભાવનાથી નિકળેલાં ખીલતાં પત્રો, તેમના આશલયાં જીવનનો અકાળે ભોગ આપે છે. રાત કે દિવસનો વિચાર કર્યા વિના સતત કાળજી અને ચિંતામાં આર્થિક અને અન્ય મુશ્કેલીઓમાં જીવન વ્યતીત કરનાર એક પત્રકાર પોતાના પત્રના ૨૫ વર્ષ પૂરાં કરવા બાંધપાળી થાય એ આપણે માટે તો ખરેખર હર્ષનો પ્રસંગ લેખાવો જોઈએ; તેથી 'પ્રજાજંતુ'ના મંગલ મહોત્સવના અવસરને અમે ઉત્સાહપૂર્વક સત્કારી લીધો.

મંડળનો ઉદ્દેશ.

અમારું મંડળ સ્થાપવામાં આ તો તાત્કાલિક ગૌણ હેતુ હતો. પ્રસ્તુત પત્રકાર મંડળ સ્થાપવામાં બરી રીતે અમારો હુબ્બ અને ખાસ હેતુ તો જાત તૈયારી અને જાત સુધારણા સાધવા સાથે પરસ્પર મિત્રભાવ અને ભાઈચારો વધારવાનો હતો.

ધંધાની હરિકાષ્ઠને લીધે અને અન્ય કારણસર પણ આપણા વર્તમાનપત્રોમાં એકમેક સાથેનો સંબંધ અને સહકાર કાંઈક ઓછા માત્રામાં પડે છે અને તે સમજી શકાય એમ છે. પરંતુ એકજ ધંધામાં કાર્ય કરનારાઓ વચ્ચે પરસ્પર અંગત સુસંબંધ જન્મે, મૈત્રી બંધાય અને સહકાર વધે, એ અન્ય ધંધાઓની જેમ આ ધંધામાં પણ એટલું જ બહુ વિશેષ જરૂરનું છે અને તે વળી સર્વેને એવરકર છે.

અમ તો વર્તમાનપત્રના ધંધાની મામાનિક બાબતો વિચારીએ. પણ તેનું અગત્યનું અંગ વર્તમાનપત્રનું સાહિત્ય અને પત્રકારના ધંધાનું શિક્ષણ અને જ્ઞાન વગેરે માટે સાધનો એકઠાં કરવાં, તેનો અભ્યાસ કરવો અને તે વિષે ચર્ચા કરવી, તે પ્રતિ અમારું ખાસ લક્ષ્ય હતું.

આપણે અહિં પત્રકારના ધંધાનું શિક્ષણ અને જ્ઞાન મેળવવા માટે કાંઈ પણ વ્યવસ્થા નથી, અગર તો તેના અભ્યાસ માટે જોઈતાં સાધનો પણ ઉપલબ્ધ નથી. યુનિવર્સિટિના અભ્યાસક્રમમાં તેને સ્થાન અપાયું નથી. વળી એવી કોઈ સંસ્થા નથી કે જ્યાં તેનું શિક્ષણ અપાતું હોય. આમ પત્રકારના ધંધામાં પ્રવેશ કરનાર, મુખ્યત્વે શિખાઉ પણ બીનઅનુભવી હોય છે. યુનિવર્સિટિની એકાદ ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય કે કોઈ વર્તમાનપત્ર કે શાસિકમાં સહેજસાજ સજ્જવા માંડ્યું હોય એટલે એમજ માની લેવાય છે કે આપણામાં પત્રકારની ચોખ્ખતા આવી ગઈ. પણ તે ગેરસમજ છે; માત્ર એક ભ્રમજ છે. આપણાં વર્તમાનપત્રોનું વ્યક્તિત્વ ખીલતું કે વિકાસ પામતું નથી તે વાસ્તવિક રીતે આહું પરિસ્થિતિને જ આભારી

છે; તેથી તે માટે આપણે પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો. આવાજ આશયથી, એક ખીજની સહાયતા અને સહકારથી, વર્તમાનપત્રના ધંધાને ઉપયોગી અને તેના અંગના વિષયોપર વિચારની આપ લે અને ચર્ચા કરવા વખતોવખત એકઠા મળી અને તે માટે જરૂરી સાહિત્યનો મંત્રણ કરી એ ધંધાનું પુરતું જ્ઞાન અને બની શકે એવી તત્ત્વમંધી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રસ્તુત પત્રકાર મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. પણ એ કાર્યમાં અમે જોયું કે ગુજરાતી વત્તમાનપત્રો સાથે મંત્રણ ધરાવતા સૌ કોઈ એકઠા મળી એક સાથે વિચાર કરી, આપણી મુશ્કેલીઓ અને ખામીઓ વિષે ચર્ચા કરે તો તેનું પરિણામ સુંદર આવે અને કેટલુંક સંગીત કાર્ય પણ થાય. તેટલા માટે પહેલી 'ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ' ભરવાનું અમારા મંડળે નક્કી કર્યું અને તેમાં આપ સર્વ ભાગ્યોની સહાનુભૂતિ અને સહાયતા માગી. અમારી ખાત્રી છે કે આપણા એકત્ર પ્રયાસનું પરિણામ લાલદાયી નિવડશે.

આપણી ખામીઓ અને જરૂરીયાતો.

આપણું રીપોર્ટિંગ કેવું ખામીભરેલું છે એ તો આપ સાને સુવિદિત છે. એવા ખામી ભરેલા રીપોર્ટ માટે એક જાણીતા માસરે તો અમને અમદાવાદી રીપોર્ટર કલા હતા. પરંતુ આ કાંઈ એક વ્યક્તિગત દોષ નથી. સારી રીતે રીપોર્ટિંગની પદ્ધતિમાં ફેરફાર અને સુધારો થવો નોંધ્યો છીએ. ખાસ કરીને ગુજરાતીને બંધબેસતી એક હંકાક્ષરી લેખનપદ્ધતિ તૈયાર થવી નોંધ્યો. વર્ષો પૂર્વે એવો એક પ્રયાસ રા. માધુભાઈ બાળારાવ દિવેદીઆએ કર્યો હતો, પણ તેમની એ હંકાક્ષરી લેખનપદ્ધતિનો ઝાઝો ઉપયોગ થયો હોય એમ માલુમ પડતું નથી. રીપોર્ટરોએ જાતે તે દિશામાં ખંતપૂર્વક અને કાળજીપૂર્વક વિશેષ પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો. વળી તે માટે પત્રકારોએ પણ ખૂબ ખાત્રી રાખવો નોંધ્યો. રીપોર્ટરમાં હંકાક્ષરી લેખનપદ્ધતિનું સામાન્ય જ્ઞાન અને તેમાં મારી ઝડપ અવસ્ય હોવાં જ નોંધ્યો. વર્તમાનપત્રના માહિકાએ પણ રીપોર્ટરની આ લાયકાતના પ્રમાણમાં તેની યોગ્ય અને વાજબી કદર કરવી નોંધ્યો. તોજ તેમાં સારો સુધારો થવાની આશા રહે.

રીપોર્ટિંગના જેમ ન્યુઝ સર્વિસ-ખબર પૂરી પાડનારી એજન્સી પ્રતિ પણ આપણે ખાસ ધ્યાન આપતું નોંધ્યો છીએ. આપણા દેશી છાપાઓને ફેર જેવી ખર્ચાળ ખબર પૂરી પાડનારી કંપનીના ભારે દર આપવા પરવડે નહિ, તેમજ કેટલીક વખતે તે એવી નકામી ખબર મોકલી આપે છે, જે આપણને કશા ઉપયોગની ન હોય; વળી તે ખબર કેટલીક વખત એક પક્ષી હોય છે; તેથી આપણા વાચક માટે તો આપણા દેશની જ જાણુવા જેવી અને અગત્યની હકીકત વધુ પ્રમાણમાં, સુદાસર અને નિયમિત રીતે અપાતી રહે, એ ઇચ્છવાયોગ્ય છે. આને માટે સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા થાય એ જરૂરનું છે. એસોસીએટેડ પ્રેસ એજન્સીનું કાર્ય શુભ છે પણ તેમાં હજી બહોળો સુધારો થવો નોંધ્યો છીએ; ગુજરાતના ધણા જ થોડા શહેરોમાં એના ખાસ પ્રતિનિધિઓ હશે.

એજં પ્રમાણે આપણા ખાસ ખબરપત્રીઓ જાણીતાં અને મુખ્ય શહેરોમાં અને મોટા વેપાર રાજગારનાં મથકોમાં હોવા નોંધ્યો; એટલું જ નહિ પણ તે સારી રીતે જળવાયલા, બહોળા લાગવગ અને વસીલાવાળા હોવા નોંધ્યો, જેથી સાંતી અગત્યની અને ઉપયોગી બધી ખાતમીઓ નાકાદે મળતી રહે.

વળી આપણે અહિં રેફરન્સનું સાહિત્ય પણ નહિ જોવું છે; નથી જ એમ પણ આપણે કહી શકીએ. એવાં સાધન હથેલીમાં પુષ્કળ અને મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણે પણ આપણી જરૂરીઆત અને મરત પ્રમાણે એવું સાહિત્ય નવું તૈયાર કરવું જોઈએ. પ્રેસર્ટન્ટિંગ એજન્સી અથવા વાર્તા અને લેખ પૂરા પાડનારી કંપનીઓ નીકળતાં હજી થશે સમય જોઈએ. તે અગાઉ આપણે લેખકોને તેમના લેખ માટે પૈસા પણ આપવા જોઈએ.

આ સિવાય આપણાં અડવાડિક પત્રો માત્ર માહિતી આપવા પુરતા પ્રયાસથી પ્રતિપેદાની બેસી ન રહેતાં તેમાં વિચારપૂર્ણ અને મનનયોગ્ય લેખો, નિબંધો અને જૂના જૂના વિષયોપર ખાસ સમાલોચના અને નોંધ આપવાની પ્રથા દાખલ કરે તો તે વધારે ઉપયોગી અને અમરકારક થઈ પડે; કારણ કે દિન પ્રતિદિન દૈનિક પત્રોને પ્રચાર વધતો જાય છે અને તેમાં ઘણીખરી માહિતી આવી ગયેલી હોય છે.

આપણાં માસિકામાં પણ સુધાગ માટે પુરતો અવકાશ છે. બાળકોનાં હલ નવું જ શરૂ થયું છે, બીવાચન માટે હજી જોઈએ તેવી અને પુરતી તૈયારી થઈ નથી; કોમી માસિકા પુષ્કળ બહાર પડે છે પણ કામપર તેની ઝાઝી અમર થતી હોય એવાં બહુ ઓછાં ચિહ્ન મળી શકે છે.

આપણાં છાપખાનાં બહુ પછાત રહેલા છે. મુદ્રણકળા માટે વપરાતાં બિંબો ધારીલાં અને સુરેખ હોવાં જોઈએ. પણ તે તરફ કશું લક્ષ્ય અપાતું નથી. બિંબો પાડવામાં એવી હલકી ધાતુનું મિશ્રણ ઉપયોગમાં લેવાય છે કે ટાઈપ—બિંબો લાંબો સમય ટકતાં નથી અને જલદી ધમાઈ જાય છે, એવાં ટાઈપો આજી ઉપયોગમાં રાખ્યાથી છાપકામ ઝાંખું અને ખામીભર્યું થાય છે; આપણી મુદ્રણકળામાં લાંબેલા ટાઈપ અને અશુદ્ધિ એ બે દોષો તો સાધારણ થઈ પડ્યા છે અને તેમાં સત્વર સુધારો થવાની અગત્ય સૌ કોઈ સ્વીકારશે.

ચિત્રો માટે તો આપણે અહિં કશાં સાધન કે વ્યવસ્થા જ છે નહિ. ચિત્રકારની કદર કરનારા પણ જૂજ છે. પરંતુ શિક્ષણ અને જ્ઞાનપ્રચારમાં ચિત્રો જોડેલી મદદ આપણને અન્ય સાધનોમાંથી લાગે જ મળી શકે. ખરી રીતે આપણી પ્રસિદ્ધિઓમાં ચિત્રોનો બહોળો અને છૂટથી ઉપયોગ થવાની જરૂર છે; અમદાવાદમાં જાણીતા ચિત્રકાર રા. રવિશંકર રાવળે તે દિશામાં કંઈક પહેલ કરી છે, તે માટે ખાસ સ્તુતીઓ જોઈએ છે; પણ તે પ્રયાસ અખતરાણે અદ્ય જ કહી શકાય.

આ બધા વિષયો તો પત્રકારના ધધાને આવશ્યક છે; પણ તે સાથે પત્રકારે જૂદા જૂદા વિષયોમાં સામાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આવા જ આશયથી જૂદાં જુદાં જ્ઞાનરાતના પ્રત્યેકમાં અમને રસ લેતા કરવાને જાણીતા દેશપ્રેમી શ્રી. બનારસીદાસ ચતુર્વેદીએ અમારા મંડળ સમક્ષ કેનીયા અને સંસ્થાનો વિષે બે વખત ઉપયોગી ચર્ચા કરી હતી અને તે અસરકારક નિવડી હતી. આપણે દેશ પરદેશના ઇતિહાસ અને રાજનીતિના પ્રત્યેક વર્ષે રહેવું જોઈએ; આપણું ભૌગોલિક જ્ઞાન પણ ઝીણું જોઈએ; તેમજ મનુષ્ય, સોવિયેટ મંડળ, મુસ્લીમ, ફીસીયલ વગેરે વગેરે હાલ ખૂબ ચર્ચાતા વિષયોમાં પણ કંઈક ચતુરતા કરેલો હોવો જોઈએ.

મ. ઠાકોરલાલ પરમોદય ઠાકોર

અધ્યક્ષ ૧મી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ

તેની સિદ્ધિ માટે એકાદ મંડળના કે પરિપક્વના પ્રયત્ન બહુ ફળદાયી થઈ પડવા સંભવ નથી. તે માટે તો મુંઝાઈ યુનિવર્સિટિએ કે ગુજરાત વિદ્યાપીઠે, પત્રકારના ધંધાનું શિક્ષણ આપવાને ઘટતી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ છીએ. એવો કોઈ વ્યવસ્થિત માર્ગ યોગ્ય તોજ આપણે આગળ વધી શકીએ; તોજ આપણાં પત્રો વિકાસ પામે અને ખીલે.

આપણું કર્તવ્ય.

ચાલુ યુગમાં વર્તમાનપત્રોનો પ્રભાવ વિશેષ પડે છે; રાજ્યતંત્રનું તે એક અંગ લેખાય છે. લોકમત વ્યક્ત કરવાનું તે પ્રજા સાધન છે; તે દ્વારા લોકશિક્ષણ અને જ્ઞાન પ્રચારનું કાર્ય સુંદર રીતે થયે જાય છે. તે એક ઉપદેશક અને શિક્ષકનું કાર્ય પણ સાધી શકે છે. સમાજમાં તેનું સ્થાન અને દરજ્જો બહુ ઉચો અને ગૌરવભર્યો છે. તે ખારી અસર પેદા કરી શકે એવી શક્તિ ધરાવે છે. આવા એક ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધંધાને યોગ્ય આપણે થઈએ અને આપણું કર્તવ્ય અને જવાબદારી આપણે યથાશક્તિ અને સેવા-હૃદયથી હમેશ જળવતા રહીએ, તેમાં આ પરિપક્વની પ્રવૃત્તિ સહાયભૂત થઈ પડે એવી શુભ આશાથી આપણે કાર્ય આરંભીશું; અને ઇશ્વર આપણને તેમાં વિજય જ આપશે.

મહાત્મા ગાંધીજીના સંદેશો.

મંત્રીઓનું નિવેદન વંચાઈ રહ્યા બાદ રા. ચીમનલાલ મોદીએ મહાત્મા ગાંધીજી તરફનો પરિપક્વ પ્રત્યેનો સંદેશો વાંચી શ્રાવણાઓ હતો, તે નીચે મુજબ હતો:—

“ મને લાગે છે કે આપણા દેશમાં જેને બીજો કોઈ ધંધો ન મળે તે જો જરાએ લખી જણવે તો હોય તો છાપાં લખવાનો ધંધો કરવા બેસી જાય છે. હાલ મારે માથે ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં ધણાં ઉર્દુ છાપાં વાચવાનું આવી પડ્યું છે. મારૂં વાંચન ઉપરના વિચારને બહુ પેષે છે. ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોનો મારો અનુભવ કંઈક એવા જ પ્રકારનો છે. આવી સ્થિતિમાં વર્તમાનપત્રોના તંત્રીઓ એકઠા મળી પોતાની ઉપર કંઈક અંકુશ મૂકી શકે તો એ ઈષ્ટ છે, એમાં બે મત ન જ હોય. તંત્રીપદ આજીવિકાને સાડે નહિ પણ કેવળ લોકસેવાને સાડે જ સ્વીકારાય, એવી જવાબદારી જે મંસ્થા આપણને શીખવે તે આવકારને પાત્ર છે. આપણી સરથા એવી નીવડે એ મારી આશા છે.”

આ સિવાય બીજા સહાનુભૂતિના તારો તથા મંદેશા, રા. કનૈયાલાલ મુન્શી, ‘કૌમુદી’ના તંત્રી, ‘રંગરાગ’ના તંત્રી, મી. રંગીવ્રહ્મસ કાપડીયા, મી. જહાંગીર કાપ્પાણ, ‘નવરોજ’ના અધિપતિ, ‘સ્રીમોક્ષ’ના અધિપતિ વગેરે તરફથી આવ્યા હતા તે વાંચી મેલલાવવામાં આવ્યા હતા.

તે પછી સ્વાગતનું લાપણુ ‘પ્રજાજ્ય’ના ચાલક શ્રી. ઠાકરલાલ પરમોદરાયે આપ્યું હતું.

સ્વાગતનું લાપણુ.

પત્રકાર બંધુઓ, વર્તમાનપત્રોના કાર્યમાં રસ ધરાવનાર મિત્રો, સખારીઓ અને અન્ય ગૃહસ્થો !

ગુજરાતના આ પાટનગરમાં તમે સર્વે આ પ્રાંતમાંથી તેમજ ઇલાકાનાં જૂદાં જૂદાં સ્થળો ખાતેથી અમારા આમંત્રણને માન આપીને પધાર્યા છો, અને અમે અમારા પત્ર-કાર મંડળની બાહ્ય વયમાં જ આ પરિપદ બોલાવવાનું સાદસ કર્યું છે તે પ્રત્યે તમારે સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે, તે માટે તમે સર્વેનો આભાર માનતાં હું ગુજરાત પત્રકાર મંડળ તરફથી તમે સર્વે બંધુઓનું સ્વાગત કરું છું. અમારા મંડળે તમારું સ્વાગત કરવાને માટે અમદાવાદના જ નહિ પણ સમગ્ર હિંદુસ્તાનના એક માનવંત પત્રકાર મહાત્મા ગાંધીજીની પમંદગી કરી હતી, અને અમારા મંડળ પ્રત્યે તેમજ આ પરિપદ બોલાવવાના કાર્ય પ્રત્યે તેમણે જે દિક્ષસોજ દર્શાવી હતી, તે જોનાં તેમના તરફના સ્વાગતના શબ્દો વધારે પ્રસંગોચિત ઘઈ પડત, પરંતુ અમે તેમની પ્રમુખ તરીકે પમંદગી કરી ત્યારબાદ અવનવા મંચેગો ઉત્પન્ન થયા, મહાત્માજી દિલ્હી ખાતે ગયા ત્યાં તેમનું હૃદય હિંદુ-મુસ્લીમ અણબનાવોથી દુભાયું અને તેમણે ઉપવાસ આગ્રહ્ય. આ કારણથી તે સ્વાગત મંડળનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારી શક્યા નથી અને અમે પણ તેમની નવળી તખીયતે તરફી આપવાને વધારે આગ્રહ કરવાનું ઉચિત માન્યુ નથી. જેમ અમારું મંડળ હજી બાળક અવસ્થા ભોગવે છે, તેમ અમારી તૈયારીએ પણ દૂર્ક સમયની જ છે. એટલે આપ સર્વેની બરદાસ્ત કરવામાં તેમજ અમારી પત્રિકાઓ સર્વ પત્રકારોને પહોંચતી કરવામાં જે કંઈ હોય થયો હોય તો તે માટે તમે સર્વેની અમે ક્ષમા ચાચીએ છીએ.

અમદાવાદનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ.

ઇ. સ. ૧૪૧૧ માં અમદાવાદની સ્થાપના થઇ અને મુસલમાનોએ તેની જાહોજ-લાક્ષી વધારી, સારખંડી ૧૭૦૮ માં તે મરાઠાઓના કબજામાં આવ્યું અને ૧૮૧૯ માં તે બ્રિટિશ હિંદનું એક શહેર બન્યું: એ બધા કાળમાં અમદાવાદનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ થાયુ જ રહ્યું છે અને આજે આખા મુંબઈ પ્રદેશમાં તે વસ્તીમાં તેમજ વ્યાપાર-ઉદ્યોગમાં મુખ્યથી ઉતરતું એટલે બીજા નંબરનું શહેર લેખાય છે. જે વખતે અમદાવાદ બ્રિટિશ હિંદમાં લાગુ ત્યારે તે પડતીના કાળમાં કુબકા ખાતું હતુ; કારણકે મુસલમાનો, મરાઠાઓ તેમજ અંગ્રેજોના હુમલાઓથી, મરાઠાઓની રાજ્ય સંબંધી ગેરવ્યવસ્થાથી તથા કુદરતી આફતોથી તે હાથહવાસ થતું જતું હતું અને તેની વસ્તી માત્ર ૮૦ હજારની રહી હતી. તેનાં સંખ્યાબંધ પરાં નાશ પામી ચ્યાં હતાં. ઇસલામી કાળમાં અમદાવાદ ઉર્દૂ તથા ફારસી વિદ્યાના ધામ તરીકે જાણીતુ હતું પરંતુ મધ્યના પડતીના કાળમાં તેની વિદ્યા પણ તેનાથી રીસાઈ ગઇ હતી અને ધંધાવ્યાપાર વણસતા જતા હતા. અંગ્રેજોના કબજામાં અમદાવાદ આવ્યા પછી તે સુવ્યવસ્થિત થવા લાગ્યું હતું. આ કાળમાં દેશી શાળા-પાઠશાળાઓ અને મદ્રેસાઓ દ્વારા કેળવણીનો પ્રચાર થતો, પરંતુ કેળવણી લેવાની જૂના વખતની જગૃતિ અસ્ત પામતી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં અમદાવાદમાં પુનઃ કેળવણી સંબંધી જગૃતિનો કાળ આવ્યો અને મુખ્ય શીખી આવેલા શિક્ષકોના વડપણ હેઠળ અંગ્રેજ સરકારે ગુજરાતી જાહેર નિશાળો કાઢી. આ પ્રમાણે અમદાવાદમાં આધુનિક કેળવણીનો કાળ માત્ર સો વર્ષનો જ છે.

મારંલનાં છાપખાનાં અને વર્તમાનપત્રો.

કેળવણીની અસર મુંબઈ ઉપર તેથી વહેલી થઇ હતી. જે વખતે પુસ્તક છાપીને

લોકોના ઉપયોગ માટે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ જ થતું હતું તે વખતે મુંબઈમાં પહેલા ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર 'મુબઈ સમાચાર' નો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં થયો હતો. એ શિક્ષાછાપના છાપખાનામાં છાપાઈને પ્રસિદ્ધ થતું હતું. અમદાવાદમાં તો છાપખાનું જ ૧૮૪૫ માં પહેલવહેલું સ્થપાયું. એજ વર્ષમાં અમદાવાદમાં પુસ્તક વૃદ્ધિ કરનાર મંડળી સ્થપાઈ હતી અને તેણે પોતાનું શિક્ષાછાપનું છાપખાનું કાઢ્યું હતું. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી ૧૮૪૮માં સ્થપાઈ અને તેણે પણ પોતાનું છાપખાનું કરી 'અમદાવાદ વર્તમાનપત્ર' નામનું પત્ર કાઢવાની શરૂઆત કરી, પરંતુ એ પત્રમાંના લેખો મંડળે મતભેદ પડતાં મી. ફ્રાન્સ તેમાં લખતા બધા થયા અને તેથી કેટલોક વખત ચાલીને તે બધા પડ્યું. એ વર્તમાનપત્ર દર બુધવારે પ્રસિદ્ધ થતું તેથી 'બુધવારીયુ' તરીકે લોકો તેને ઓળખતા. તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬ હતું અને માત્ર ૧૨૫ નકલ પ્રસિદ્ધ થતી: 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ૧૮૫૦ માં વિદ્યાવર્ધક મંડળીએ સ્થાપેલું, તે ૧૮૫૪ માં યુ. વ. સોસાયટીને હસ્તક આવ્યું. ત્યાર પછી 'ખબર દર્પણ' બાઇબીકલી નીકળ્યું. 'અમદાવાદ સમાચાર' ૧૮૬૦ માં પ્રસિદ્ધ થયું અને 'સમશેર બહાદુર' મુબઈથી અમદાવાદમાં આવ્યું. આ વર્તમાનપત્રો પ્રજાની ફરીયાદો જાહેર કરવાને બદલે માત્ર નાની-મોટી ખમરો આપવાની પોતાની ફરજ વધારે સમજતાં. કોઈ વાર તેમાં અંગન દીકરો, મશ્કરીઓ અને સવાલજવાબોના ઝગડા પણ ચાલતા. 'પ્રજા અભિલાષ' ૧૮૬૩ ના અરસામાં જન્મ્યું હતું. શ્રી. પીતાંબરદાસ ત્રીભોવનદાસે કેળવણીખાતાની નોકરી છોડીને 'હિતેચ્છુ' પત્ર કાઢ્યું હતું અને તેમાં તેજ લખાણો આવતાં, તેમજ લોકોમાં પ્રિય મવાથી આશરે ચાળીસેક વર્ષ જેટલું જીવન ભોગવવા તે ભાગ્યશાળી થયું હતું. ત્યારપછી 'પ્રજામત', 'હિંદુસ્તાન', 'પ્રતિનિધિ' અને 'રાજપત્રિકા' વર્તમાનપત્રો નીકળ્યાં હતાં. 'હિંદુસ્તાન' અમદાવાદમાં ઠીક ચાલતું તે મુમર્જજાઈને રામશરણ થયું. આ મધ્યકાળનાં છાપાના અધિપતિઓ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ ખોટે માર્ગે કરવાને પણ કેટલીક વાર પ્રેરાતા. ધનવાનોની નિંદાઓ છાપી, ધમકીઓ આપવી, દેશી રાજાઓના સાચા જૂઠા જુઠ્ઠોની વાતો છાપી તેમને ડરાવવા અને એવા જ ખોટા માર્ગે પેટને માટે પૈસા કઢાવવાનો ધંધો પણ કેટલાકે ચલાવતા. કાઠિયાવાડ એજન્સીમાં પોલીટીકલ એજન્ટોની અને દેશી રાજાઓની સર્વોપરિ સત્તા હોવાથી આવાં પત્રો અમદાવાદમાં આવી થાણુ જમાવતાં અને પછી પોતાનાં બાણુ છોડીને રાજાઓ, તેમના કારભારીઓ તથા ખીજાઓ પાસેથી નાણાં કઢાવતા. 'કાઠિયાવાડ હિમાવતી', 'કાઠિયાવાડ સમાચાર' અને ખીજા કેટલાક પત્રો આવાં કાર્યો માટે વગોવાએલાં પણ ખરાં. 'એક આબરૂદાર રોકીયાએ ચેતતા રહેલું.' 'ઝાલાવાડના એક રાજાએ પોતાની પ્રજા ઉપર જીલમ કરવા માંડ્યો છે અને તે જીલમમાં રાજાને લાઈ થાય છે તે આગળ થયો છે, સબધી અમે તપાસ કરીએ છીએ અને તપાસને અને પૂરી ખમરો પ્રસિદ્ધ કરીશું' એવી ધમકીઓ તો આવાં પત્રોમાં સાધારણ હતી, અને ધમકીઓ એ ઓછી કેળવણીના કાળમાં નાણુ ખેંચી લાવનારી પણ થતી. એક અધિપતિએ કાઠિયાવાડના એક રાજાના જીલમની બહુ વાતો છાપેલી, પરંતુ રાજાએ અધિપતિને બોલાવીને ૫૦ રૂપિયા પાનસોપારીના આપ્યા એટલે અધિપતિએ પોતાના છાપામાં છાપ્યું કે અમને અગાઉ મળેલી ખમરો ખમરપત્રીએ પુરી તપાસ કર્યા વિના લખી હતી અને રાજા તથા તેના કારભારીઓ તો પ્રજા

ઉપર સારી પેઠે રહેતી રાખે છે' તેથી ઉલટું એક અધિપતિએ એક રાજતની એવી નિંદા કરેલી તથા ખોટી વાતો લોકોને મૂંઝવે કરેલી, તેને પરિણામે રાજ્યએ તેને પોતાના એક અમલદાર મારફત મહેમાનગીરી માટે બોલાવી સારી પેઠે માર મારેલો અને દેદમાં રાખેલો ! આ રીતે પત્રકારની મામી ફરજોને પ્રમાણ ગુજરાતમાં બહુ મોડો આવ્યો છે એમ કહેવું નેઈએ.

નવા ગુજનાં વર્તમાનપત્રો.

વર્તમાનપત્રોનાં આવા કાર્યોથી તેહીમાતાં રહેતાં, એવામાં અમદાવાદમાં ફ્રેન્ડલી સોસાયટીઓનો જન્મ થયો. એ સોસાયટીઓ 'ડેશીઓની વીમા કંપનીઓ' ને નામે ઓળખાતી. તેમાં વીમા ઉતરાવનારા ધરકાણુઓનાં વારગોને સરખાતમાં. મોટી રકમો મળતી તેથી ઘણા લોકો તેમાં નાણાં ભરવા લાગ્યા. આ ઉજ્જી ઇગાઇ થોડા ફળવાએ-લાએ જ સમજત', જ્યારે તે વખતનાં વર્તમાનપત્રો એવી મંડળીઓના લાભોની મોટી વાતો કરી, મંડળીઓ પાસેથી જાહેરખબરનાં નાણાં અને તે ઉપરાંત લોકોને ઇગવાને સ્વતંત્ર લખાણો કરવા માટે લાંચ લઈ, પોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં હતાં; આ જ વખતે લોકોની આંખો ઉઘાડવા અને એની મંડળીઓની ઇગાઇ પ્રકટ કરવા 'પ્રજાપંથુ'નો જન્મ આજથી લગભગ ૨૭ વર્ષ પૂર્વે ૧૮૯૮ માં થયો હતો. 'પ્રજાપંથુ' ને મળ્યું એ મંડળીઓ શામ, દામ અને દંડના પ્રયોગોથી જીતી લેવા મધી હતી, પરંતુ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ અને છેવટે તેમને થોડા વખતમાં મરણ પામવું પડ્યું. આવી મંડળીઓ પાછળ અમદાવાદના ગરીબ તથા મધ્યમ વર્ગના લોકોના હજારો રૂપિયા હોમાઈ ગયા હતા. ભારપછી ૧૯૦૧માં 'ગુજરાતી પંચ'નો જન્મ થયો. ૧૯૦૨ માં નેશનલ ટ્રેનિસની ૧૮મી બેઠક અમદાવાદમાં ભરાઈ અને રાજદારી તથા સાંસારિક જાગૃતિનો કાળ પ્રવર્ત્યો. ધરડાં થએલાં વર્તમાનપત્રો એ કાળમાં મરણ પામ્યાં અને 'પ્રજાપંથુ' અને 'પંચ' પછી 'સંતોષજીવ', 'જૈન', 'રાજસ્થાન', 'Patriot', 'પોલીટીકલ બોમીઓ', 'ગુજરાત વર્તમાન', 'નવજીવન', 'Young India', 'સ્વરાજ્ય', 'એશિય', 'વીરશાસન', 'કચ્છ વર્તમાન' વગેરે પત્રો સ્થપાયાં, તેમાંનાં કેટલાંક મરણ પામ્યાં છે. 'જૈન' મુંબઈ ગયા પછી લાવનગરમાં સ્થિર થયું છે; 'પોલીટીકલ બોમીઓ' હમણાં જ મુંબઈ ગયું છે અને બાકીનાં પત્રો આસે છે; પરંતુ ઈલાકાના પાટનગરનાં ગુજરાતી પત્રોએ જે સાહસો કર્યા છે અને ધંધાની ખીસવણી કરી છે, તેના પ્રમાણમાં ગુજરાતનાં પાટનગરનાં પત્રો પછાત છે.

ગુજરાતનાં બીજા પત્રો.

હિંદુસ્તાનમાં પહેલવહેલું છાપખાતું કલકત્તામાં ૧૭૭૮ માં અને મુંબઈમાં ૧૮૭૮-૭૯ માં સ્થપાએલું અને પહેલું વર્તમાનપત્ર કલકત્તામાં ૧૭૮૦ માં 'બંગાળ ગેઝેટ' અને આપણા ઈલાકામાં પહેલું પત્ર ૧૮૨૨માં 'મુંબઈ સમાચાર' સ્થપાએલું; પરંતુ ઈલાકાનાં પાટનગરો કરતાં ઈલાકાનાં બીજાં શહેરો સારી તેમજ માઠી અવસરોમાં જેમ હમેશાં પછાત રહે છે, તેમજ અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, ભરૂચ, રાજકોટ વગેરે ગુજરાત-કાદિ-વાત્રાડનાં શહેરો વર્તમાનપત્રોના ધંધામાં મુંબઈથી ઘણું અંશે પછાત જ રહેલાં છે. સુરતમાં પહેલું વર્તમાનપત્ર 'સુરત સમાચાર' ૧૮૫૦ થી પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું હતું. ત્યારબાદ

‘દેશીમિત્ર’ ૧૮૬૦-૬૧ માં સ્થપાયું અને સારપટ્ટી ‘ગુજરાત મિત્ર,’ ‘સુરત સોદાગર,’ ‘ગુજરાત દર્પણ,’ ‘સૂર્યપ્રકાશ’ વગેરે જન્મ્યાં. વડોદરામાં વર્તમાનપત્રો સુરતથી ‘પણુ મોડાં’ સ્થપાયાં હતાં અને જૂનાં પત્રોમાંનું એક માત્ર ‘સંધ્યાવિજય’ હયાત છે. નવાં પત્રોમાં સુરતના ‘નવયુગ,’ ‘અસહકાર’ તથા ‘સમાચાર’ અને વડોદરાનું ‘નવગુજરાત’ કાષ્ઠિક કીક ફેલાયાં છે. ભરૂચમાં ‘ભરૂચ મમાચાર’ અને ‘ભરૂચ મિત્ર’ ચાલે છે. કાઠિયાવાડમાં જૂનું પત્ર ‘કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ’ છે અને તે રાજકુમારી અકવાડીયામાં એ વાર પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું છે. નવાં પત્રોમાં ‘કાઠિયાવાડ ઓપીનિયન’ અને ‘મૌરાધૃ’ મુખ્ય છે. મધ્યકાળ માં અનેક વર્તમાનપત્રો આજે મરણ પામેલાં છે અને બીજા દાક્ષનાં વર્તમાનપત્રો પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં અને પોતપોતાની દિશામાં રહી કામ કરી રહ્યા છે. તેમના ધંધાદાર તરીકેના સાહસમાં મુશ્કેલીનાં પત્રો જ આદર્શરૂપ હોય છે, પરન્તુ કેળવણીના ફેલાવામાં વર્તમાન-પત્રોના વાચનના શોખમાં, વર્તમાનપત્રોને મળેલી સ્વતંત્રતામાં, જાહેર જીવનની રમિક-તામાં, એવાભાવમાં, વિચારોની ઉદ્ઘાટનામાં જેટલે અંશે જે જે ભાગો પછાત રહેલા છે, તેટલે અંશે તે તે ભાગોનાં વર્તમાનપત્રો ખીણવણીમાં પછાત છે, ફેલાવામાં મંકુચિત છે અને ધંધાની સાહસિકતામાં પૂરી સાવધાનતાથી પગલુ ભરનારાં રહ્યાં છે.

કેટલીક અગવડો.

ગુજરાતનાં વર્તમાનપત્રોની ખીણવણીમાં કેટલીક અડચણો તેમજ અગવડો તેમની આડે આવતી રહી છે. ગુજરાતમાં વાંચવાનો શોખ હજી બગવર ખીણ્યો નથી અને મધ્યમ વર્ગમાં વર્તમાનપત્રો ખરીદીને વાંચવાની શક્તિ મર્યાદિત જ હોવાથી રાજકુમારી, મોડાં અને અર્ચાળ પત્રોને પૂરતું ઉત્તેજન મળવા મામતુ નથી. આ જ કારણથી ગુજરાતમાં દૈનિક પત્રો કાઢવાના જે અખતરા થયા છે તે અખતરા નિષ્ફળ ગયા છે. ગુજરાત સામાન્ય રીતે ગરીબ પ્રાંત મનાતો નથી પરન્તુ તેના ધનવાન અને મધ્યમ વર્ગ વચ્ચેનું અંતર ધણુ મોટું છે. જે ધનવાનો છે કિંવા હંચી કેળવણી પામેલા છે તેઓ દૈનિક પત્રો વાંચે છે અને વાંચવાની જરૂર સમજે છે, પરન્તુ તેઓને મુશ્કેલી અંગ્રેજી અને ગુજરાતી દૈનિકો થોડા કલાકમાં જ પહોંચતાં હોવાથી એ હરીફાઈની વચ્ચે ગુજરાતમાં દૈનિક પત્રો નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. મુશ્કેલી હરીફાઈમાં એ તેના દૈનિકો જમારે-ગુજરાત-માં જન્મે સારે જ ગુજરાતના દૈનિકોને સફળતા મળે એવો જ નિષ્કર્ષ આજસુધીના અનુભવ ઉપરથી નિકળે છે. સુરતનું દૈનિક ‘મમાચાર’; અમદાવાદમાં જન્મીને મરણ પામેલાં દૈનિકો, ‘અમદાવાદ સમાચાર,’ ‘ગુજરાત ટાઇમ્સ,’ અને ‘સ્વરાજ્ય’ તથા રાજકોટનું ‘કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ,’ એ બધાંને આ અનુભવને અંતે જ દૈનિક પદમાંથી બ્રજ થયું પડ્યું છે અથવા રામચરણ થયું પડ્યું છે. અમદાવાદમાં એકાદ વર્ષથી ‘મદેશ’ નામનું એક દોઢીયાનું દૈનિક પત્ર પ્રસિદ્ધ થાય છે, પરન્તુ દૈનિક પત્રના શૃંગોની તેનામાં આમી છે. મામગપાટા કિંવા વ્યર્થ કુતૂહલ જગૃત કરનારાં મથાળાં ઉપર એક દોઢીયાનું પત્ર ખપાવવાની કળા એ કાંઈ દૈનિક પત્રોના શુભ ન હોય; પરન્તુ એવું દૈનિક પત્ર આટલો વખત પણ ચાલે તે ઉપરથી એટલો નિર્ણય થઈ શકે છે કે ગુજરાતમાં સસ્તા પત્રોને સ્થાન રહેલું છે અને સસ્તાની સાથે જ સુંદરતા મળે તો એ સુંદરતાની કદર પણ ગુજરાતના મધ્યમ વર્ગના લોકો કરે છે પરન્તુ સસ્તાપણું તેને માટે પહેલું

આકર્ષણ છે; અને સમાજ કુલકલપિય હોય એ તો સ્વાભાવિક જ હોઈને ગામગણાટા કે ખોટાં કુલકલો માલી શકે, પરન્તુ એવાં પત્રો ચિરંજીવી રહી શકતા નથી અને પત્ર-કારના ધધાને માટે એ રીતિ બુદ્ધિસ્પદ નથી ગુજરાતમાં નિઃ પત્રની ખીતવણી માટે મુગધના જેટલી અનુકૂળતા પણ નથી અને ન્યુસ એજન્સીઓ પણ નથી.

સ્થાનિક અમલદારો અને ગુજરાતનાં વર્તમાનપત્રો.

ગુજરાતની ખીજ અડચણ સ્થાનિક અમલદારો તરફના દગાલુની હોય છે. જુદાના પત્રો ઉપર જુદાના અધિકારીઓનો કાયદેસર નહિ તો સ્વાભાવિક અકુલ રહ્યા કરે છે અને એવાં દગાલો પત્રોની ખીતવણીમાં હાનિકારક નીવડે છે. કોઈ જાપુ કોઈ અમલદારની ખજીને પાત્ર થતાં જ તેની સાથેનો મસ્કારનો સદકાર બધ થાય છે, મસ્કારી ખબરો મેળવીને જાપવામાં પણ તેની મામે હરકતો નાખવામાં આવે છે. પ્રેસ એક્ટના વખતમાં તો ગુજરાતનાં પત્રો સ્થાનિક અમલદારોની રહેમ ઉપર જ અવલમ્બી રહ્યા હતાં, અને એ કાયદાથી જૂનાં વર્તમાનપત્રોની ખીતવણી એ દસકા જેટલી પાછળ પડી છે તથા નવાં વર્તમાનપત્રો ગર્ભમાં જ થરી ગયા છે. દેશનેતાઓની તથા વર્તમાનપત્રોની લડતથી અને મરદારે બતાવેલી સારી મમજથી પ્રેમ એક્ટનો અનિષ્ટ અંકુશ ફર થયો છે, પરન્તુ ગુજરાતના પત્રોની સ્વતંત્રતા ઉપર હજી કેટલોક અનિષ્ટ અંકુશ રહ્યો છે, જે તેમની ખીતવણીમાં અતરાયજીત થાય છે.

દેશી રાજ્યો અને વર્તમાનપત્રો.

ગુજરાતમાં મધ્યાખ્ય દેશી રાજ્યો આવેલા છે અને ગુજરાતનાં વર્તમાનપત્રોના ફેલાવા માટેના મોટાં ક્ષેત્રો એ દેશી રાજ્યો પણ છે. દેશી રાજ્યો વતમાનપત્રોની છાડવાના ઉછેર માટે કમવાળી જૂમિ નથી અને તેથી એ મોટા વિસ્તારમાં આગળાને વેટે ગણાય એટલા જ પત્રો પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ વિસ્તારની સંજ્ઞા બજાવવાનો ભાર અને ફરજ બ્રિટિશ હિંદનાં પત્રોને સિરે જ મોટે ભાગે રહેલાં છે, એટલું જ નહિ પણ દેશી રાજ્યોની પ્રજાની સેવાને માટે પ્રસિદ્ધ ચનારાં ખાસ પત્રો પણ બ્રિટિશ હિંદમાં જ પ્રસિદ્ધ થવાનું પસંદ કરે છે. ‘કાંક્યાવાડ મમાચાર’, ‘સૌરાષ્ટ્ર’, ‘કચ્છ-વર્તમાન’ વગેરે પત્રો અમદાવાદ જીલ્લામાંથી પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પોતાના કાર્યક્ષેત્રથી એટલું દૂર રહેવાનું પસંદ કરે છે તેનું કારણ દેશી રાજ્યોની પ્રતિજ્ઞા જૂમિ વિના ખીજી કશું નથી, પરન્તુ બ્રિટિશ હિંદમાં પ્રસિદ્ધ ચતા પત્રોના મ્હો પણ સરકારે લોકમત તથા ધાગસલા-એની વિરૂદ્ધ પડીને ‘દેશી રાજ્યોના રક્ષણનો કાયદો’ (Provincial Protection Act) કરી બાધી લીધાં છે અને તેને પરિણામે દેશી રાજ્યોની સેરા બળવવાના પૂરી તક બ્રિટિશ હિંદના પત્રો પણ મેળવી શકતા નથી. વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા તેમને પાછી મેળવી આપવા માટે જ્યારે ૧૯૧૦ ના ‘પ્રેસ એક્ટ’ ને દૂર કરવામાં આવ્યો છે, હારે તેના આ અનિષ્ટ અવજોને જૂદા કાયદાનું રૂપ આપીને સરકારે આપણને તે સામે વાધો ઉઠાવવાનું કારણ પૂરું પાડ્યું છે.

તાર અને રપાલના દર.

જળવણીનું સર્વોત્તમ સાધન વર્તમાનપત્રો છે અને દેશમાંથી અગ્નિ, વહેમ વગેરે નાજૂદ થઈને જ્યાં ક્ષેત્રોમાં પ્રજાની સમજ સુધરવા લાગે તેમ કરવા ધ્વજતા દેશમાં

વર્તમાનપત્રો માટેના ટપાવના તથા તારના દર સસ્તાં હોવા જોઈએ. વર્તમાનપત્રો માટે ટપાવનો હાવનો દર ઓછામાં ઓછો પા આનાનો રાખવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એ દરમાં જતાં વર્તમાનપત્રોના વજન વધારવામાં આવે, તો જ વર્તમાનપત્રો વધારે તથા સત્તુ વાંચન આપવાની અને પોતાનાં કદ વધારવાની સગવડ મેળવી શકે. કેળવણીનું ખીજું સાધન પુસ્તકો છે અને પુસ્તકોનાં પેકેટો ઉપરના દર પણ ઘટાડવાની જરૂર છે પરદેશમાં પ્રસિદ્ધ થતાં વર્તમાનપત્રો જેટલાં સસ્તાં હોય છે તેટલાં સસ્તાં આપણાં વર્તમાનપત્રો હોતાં નથી એવી ફરીવાર ઘણી દિશાએથી ફરવામાં આવે છે. આપણાં વર્તમાનપત્રોનો ફેલાવો પરદેશી પત્રો કરતાં થોડો હોય છે અને તેના પ્રમાણમાં પોસ્ટેજનો દર તેને વધારે પડતો હોવાથી તે જોઈએ તેટલાં સસ્તાં થઈ શકતાં નથી.

ગુજરાતી માસિક પત્રો.

સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં છેલ્લાં થોડાંએક વર્ષથી ગુજરાત સંતોષકારક તે નહિ પણ ઠીક આગળ વધતું જાય છે. વર્તમાનપત્રોમાં ગુજરાત જેટલું પઞ્ચત-રત્નું છે તેટલું પછાત તે માસિક પત્રોના સંબંધમાં રત્નું નથી, જે કે અંગ્રાણી ભાષાનાં માસિક પત્રોની ફરી-ફાર્મમાં જમા રહી શકે તેવા અને તેટલાં માસિકપત્રો દર ગુજરાતી ભાષામાં નથી. ૭૦ વર્ષનું જૂનું 'બુદ્ધિપ્રદાય,' 'ઓમોધ' અને 'ગુજરાત શાળાપત્ર' મધ્યકાળમાં જન્મેલાં 'વસત,' 'વૈદ્યકપત્ર' તથા 'મુંદરી સુમોધ' અને નવીન યુગમાં જન્મેલાં શારદા, કુમાર, સાહિત્ય, ભારતજીવન, યુગધર્મ, પુરાતત્ત્વ, કોમુદી, સાબરમતી, બાળમિત્ર, જ્યોતિ, ભાગ્યોદય, વગેરે મામાધિક પત્રો તેમજ સંખ્યાબંધ કોમી પત્રો ગુજરાતમાં અત્યારે પ્રસિદ્ધ થાય છે. ગુજરાતની બહાર એટલે મુખર્ષમાં, અને કલકત્તામાં પણ ગુજરાત, નવચેતન, સમાલોચક, મમાજ જીવન, જ્ઞાનવર્ધક, ઇલાદિ માસિક પત્રો છે, તેમાંનાં કેટલાંક મચિત્ર પત્રો પણ છે; છતાં જૂનાં વિજ્ઞાન વિકાસ, સુદર્શન, જ્ઞાનસુધા, ચંદ્ર, મહાકાશ, ભક્ત વગેરે માસિકોની ખોટ આધુનિક વિદ્યાપ્રેમી ગુજરાતીઓને પણ જણાય છે ખરી. આ દિશાએ ગુજરાતે જેટલી પ્રગતિ કરી છે તેટલી વર્તમાનપત્રોની દિશાએ તેણે કરી નથી.

ઉજ્જવળ ભાવિની આશા.

છતા ગુજરાતના પત્રકારો નિરાશ નહિ થાય એવી મને ખાતરી છે. વચમાં ઉત્પન્ન થએલું નિઃસાહક વાતાવરણ હવે ગયું છે અને ઉત્સાહક વાતાવરણમાંથી ગુજરાત પસાર થાય છે એટલે વર્તમાનપત્રો મજબૂત પગલે આગળ વધે છે અને વધ્યાં જશે. તેમની ફરજો બહુવિધ છે, નવીન પ્રજા તેઓમા બહુ ખામીઓ જુએ છે, તેમની ન્યૂનતાઓનું તેમને ભાન છે, છતાં તેઓ આગળ વધ્યા કરશે એવી મને આશા છે. એક દિશાએથી તેમને પુષ્ટ થએલાં જોવાની આશા ફર્શવવામાં આવે છે, બીજી દિશાએથી તેમને શદ્દ ભાષાત્રાણા પ્રસિદ્ધ થતાં જોવાની અભિલાષા દર્શાવવામાં આવે છે. ત્રીજી દિશાએથી તેમને છેલામાં છેલાં સમાચારવાળાં-અપ-ટુ-ડેટ કરવાની માંગણી કરવામાં આવે છે અને ચોથી દિશાએથી પૂછવામાં આવે છે કે ચિત્રકળા તથા છાપાકળા આટલી આગળ વધી છે છતાં તમે તમારા પત્રમાં ચિત્રો કેમ આપતા નથી? ઇલાકાતના પાટનગરનાં પત્રો આ ખામીઓ

દર કરવાને જેટલા સાધન ધરાવે છે તેટલા સાધન ગુજરાતનાં પત્રોને ધર્યાંગણે નથી અને તેથી અભિલાષા હોવા છતાં તેમની ગતિ કુદિત થતી જાય છે. પત્રોને મોંઘાં ન થવા દેતાં મોટા કદનાં કરવા માટે તેને ફેલાવો વધવાની જરૂર રહે છે અને વાચનનો શોખ પ્રજામાં ધીમે ધીમે વધે છે. ભાષાદ્વિદ્ધિ એ દાર્ષિક ખર્ચાળ છે તોપણ એ દિશાએ ગુજરાતના પત્રો મામેની ફરીઆદો પ્રમાણમાં થોડી છે. છેલ્લામાં છેલ્લા સમાચાર મેળવવાનાં ખાનગી સાધનો ગુજરાતનાં પત્રો વધારતાં જાય છે અને પત્રોને સચિત્ર કરવાનું કાર્ય હવે કેટલાંક સ્થળોને માટે સુવલ્લ થતું આવે છે; ઉજ્જવળ ભાવિની આરાનાં એ આર્ષાં પણ સોનેરી ફિરજો છે. આગળ વધવા માટેનાં ગુજરાતનાં પત્રોના આદર્શો તેમનાં વડીલ ભાઈબીધો છે, અને આગળ વધવાના હેતુથી ચર્ચા કે ઉદાપોહ કરવા માટે અમારું નાનું તેમજ બાળક મંડળ પણ આ રીતે સાધનજૂત બને છે. એ જ બાળકમંડળે આજે તમોને ધંધની ખીલવણી કરી આગળ વધવાની ચર્ચા તથા વિચારોની આપણે કરવા માટે અને એક બીજાને મળી પરિચયમાં વધારો કરવા માટે અને નિમંત્ર્યા છે. અમારાં વડીલ પત્રો અને પત્રકારોને અમે અમારા અનુભવ નિવેદન કરીએ અને એમના અનુભવોની કથનોમાંથી અમે કાંઈક શીખીએ, એવા વિચારવિનિમયથી એકેને લાભ થાય એટલું જ નહિ પણ દેશને તથા વર્તમાનપત્રો વાંચનારી આલમને પણ જાલ થાય એવી અભિલાષા સાથે આજે આપણે એકત્ર મળીએ છીએ. વર્તમાનપત્રોની દુનિયામાં આપણું એક સ્થાન છે. આપણામાં નૂતનાઓ છે. ધંધાની ખીલવણીમાં અનેક પ્રકારની કુદરતી અને કૃત્રિમ હરકતો પણ નડે છે, એમાંની કેટલીક હરકતોના ઉપાયો આપણો મેળે આપણે કરી શકીએ. કેટલીક હરકતોના ઉપાયો ભાષ્યપદ પત્રકારોના સહકારથી આપણે કરી શકીએ અને કેટલીક હરકતોના ઉપાયો આપણે રાજ્યસત્તાદ્વારા પણ કરાવી શકીએ. આ ત્રણ પ્રકારના કાર્ય માટે આપણે એકત્ર મળીને ભાષ્યપદ પત્રકારોએ પોતાના નિબંધોમાં જણાવેલા પોતાના અનુભવો અને વિચારોથી માહિતમાર થઈશું, પરસ્પરના સહકારવડે કાંઈ વ્યવહાર કાર્ય કરવાની જરૂર જણાતાં તેમ કરવાના નિશ્ચયપર આવીશું અને રાજ્યસત્તા પાસેથી આપણે આપણા નિશ્ચયદર્શક કરાવેવડે આપણી હરકતો નિવેદન કરીને હક્કોની માંગણી કરીશું, તેા મને આશા છે કે આપણી સરખાત આપણે સારી રીતે કરેલી લેખાશે.

પ્રમુખની પસંદગી.

આ પ્રકારનાં કાર્યોમાં આપણને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવા પ્રમુખની જરૂર હોય એ સ્વાભાવિક છે. જેનો અનુભવ લાંબો અને જલ્લુવિષ હોય એટલું જ નહિ પણ જેણે એક ચુનંદા પત્રકાર તરીકે નામના મેળવી હોય તેવા જ પ્રમુખની પસંદગી પ્રમંચોચિત થઈ પડે અને તેથી અમારા મંડળે એ પદ માટે આપણા જૂનામાં જૂના અને મો વર્ષના જૂદા ગુજરાતી દૈનિક ‘ચુબંધ સમાચાર’ ની લક્ષ્મણ અર્ધી કારકીર્દી જેમના હાથ દેખી પમાર થઈ છે અને જેમણે જૂદા વયે પણ એક નવું દૈનિક પત્ર ‘સસમિત’ કાઢીને પોતાની માનસિક લુગાની તથા ઉત્સાહ બતાવી આપ્યાં છે એટલું જ નહિ પણ પત્રકારનાં ઉત્સાહ તથા સાહસ કેવાં જ્વલંત હોવાં બેઠાં તેનું દર્શાવે પૂરું પાડ્યું છે તે ગેડ મહેરજીસાઈ પાલનજી માદનને પસંદ કર્યાં છે અને મને અંપૂર્ણ આશા છે કે તેમની આગેવાની હેઠળ આપણે આપણો સમારંભ સરળ કરવા ભાગ્યશાળી થઈશું.

મી મહેરજીભાઈ પાસનંદ માદન

પ્રમુખ, ૧લી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ

પ્રમુખની ચુટણી.

ત્યારબાદ પ્રમુખ નિમ્નવાની દરખાસ્ત રજુ કરતાં 'ગુજરાતી પંચ'ના અધિપતિ મી. સોમાલાલ મંગળદામે જણાવ્યું હતું કે આ પહેલી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદના પ્રમુખ તરીકે 'સસમિત્ર'ના માનનીય અધિપતિ મી. મહેરજીભાઈ પાવનજી માદને નિમ્નવાની દરખાસ્ત કરે. હું તેને આપ સર્વ હિતસાદથી તથાવી લેગો એવી હું આશા રાખું છું. પત્રકારના ધંધાની નિપુણતા પણ છેવટે પગથીએથી ઉંચામાં ઉંચી જગાએ 'જવાબી મળે છે. પત્રકારના ધંધામાં મતભેદના વિષય હોય છે. મતભેદનો વિષય અવગ રાખીએ તો પરિષદના પ્રમુખ થવા માટે તેઓ મર્વથી લાયક સદગૃહસ્થ છે. અધિપતિ તરીકેનો તેમનો અનુભવ, તેમના વિચારોમાં રહેલી ગંભીરતા, વિરોધી વિચારવાળા પરંતુ સમર્થ આગેવાનોની યોગ્ય કૌમત આંકવાની તેમની અનુપમ શક્તિ, એ વડે તેઓએ ગુજરાતી પત્રકાર મંડળમાં સન્માનપાત્ર અને અનુપમ અમરચાન મેળવ્યું છે. માત્ર રૂ. ૧૭ ના પગારથી તેર વર્ષની નાની ઉંમરે આ ધંધામાં તેઓએ ઝંપલાવ્યું હતું. ને તેમાં જુદા જુદા હોદ્દા ભોગવી તેઓ આ રિયાતએ પહોંચ્યા છે. પોતાનું કામ તેઓ બાર બાર દલાક સુધી કરતા. અધિપતિઓના માર્ગમાં લાલચોમાં ફસાવાના અને કર્તવ્ય વિસાની દેવાના અનેક પ્રમોગો આવે છે. એક મહેરજીભાઈ માદને આવી લાલચોને લાત મારી છે અને પોતાના નામને ઉજ્જવળ અને પ્રકાશમાન રાખ્યું છે અને ઇલાકામાં એક આદર્શ અધિપતિ તરીકે માન મેળવ્યું છે. આવા લાયક ગૃહસ્થને પ્રમુખ તરીકે નીમવા હું ફરી આપની આગળ દરખાસ્ત રજુ કરું છું.

મી. નારણજી પી. માંગાણી તથા 'જૈન' ના અધિપતિ મી. દેવચંદ દામાજી કુંડળાકરે — તેને અનુમોદન આપ્યા બાદ મી. માદને પ્રમુખની ખુશી લીધી હતી અને પોતાનું લાલજી વાંચ્યું હતું.

પરિષદના પ્રમુખ શ્રી મહેરજીભાઈને લાલજી.

સ્વાગત કમીટીના પ્રમુખ માહેબ, ખેતો, અને લાલજી ! જે મોટું માન તમોએ મને આજની પરિષદના પ્રમુખ તરીકે નીમીને આપ્યું છે અને મારે માટે જે મોટા શબ્દો અર્થ ઉચ્ચારવામાં આવ્યા છે તે માટે મને અંતઃકરજીથી આભાર માનવાની રજા આપશો. મંત્રી ભાઈઓએ જ્યારે મને સ્વાગત કમીટી તરફથી પરિષદના પ્રમુખ તરીકે નેમવામાં આવેલા ફગવતી ખજાર મોકલાવી ત્યારે હું અજ્ઞ થયો હતો. મારા એક મિત્ર મુમાઈની મ્યુનીમીપલ કારપોરેશન મધે એની દરખાસ્ત લાવ્યા હતા કે પંચાવન અથવા તેરા વધુ ઉમરના ભાઈઓ કારપોરેશનના મંત્રાગત તરીકે ઉપયોગી થઈ નહીં પડે, માટે જેઓ એટલી ઉમરે પહોંચ્યા હોય તેમને કારપોરેશનમાં ચુટી કહાડવા નહીં એવો કાયદો બંધાવવો. સાચી મને જાહેર મેવા જાળવવાની મારી લાલજીત કેવી ગણવી તે વિષે ટાંછક વિચાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો હતો. વળી મને આપણા વચ્ચે ચાલતી પેલી 'માડી ને જુદી નાડી' વાળી દહેવત પણ તેજ વખતે યાદ આવી હતી અને તે રીતે હું બેવડા વિચારમાં પડી ગયો હતો. ખેતો અને લાલજી, મને હમણાં પાંમડમુ વરસ આવે છે, છતાં સ્વાગત કમીટીએ મને પોતાના પ્રમુખ તરીકે નીમવાનો ફગવ મોકલ્યો અને મંત્રી ભાઈઓએ

તેનો સ્વીકાર કરવાનો આગ્રહ ક્યો લાગે અને મારે માટે કાંઈક હાંમત આવી અને મારે હવે વાનપ્રસ્થ થવું કે કેમ તે વિશે વિચાર કરવાનું મુલતવી રાખવા મેં ઠરાવ્યું. તમે બહેનો અને ભાઈઓએ આજે મારે માટે જે સંભળાવ્યું છે તેથી એમ છતાં હું તો ડગળ થઈ ગયો છું પણ તેમાં કેટલી મરાહગાત છે તે નક્કી કરવાનું તો મારા મરણ બાદ મારા જીવનની રૂપરેખા દોરવાની કોઈને જરૂર લાગે તો તે લખનારાઓને માટે જ મારે મુલતવી રાખવું જોઈએ. અત્રે ભોગા મળેલા મીત્રોમાંના ઘણાઓને મારે માટે તે વેળાએ લખવાનો અમ હિંમતવો પડ્યો અને તે વેળાએ તેઓ પોતાના હમણાંના મારે માટેના વીચારોને કેટલા વળગી રહેશે તે જાણવાની હું જરૂર કાશીસ કરીશ. તરત વેળા તો આપણા વચ્ચે મતભેદ થતો અટકાવવાને મારી તરફનાં જે જાંકાં અત્રે કુંઠામાં આવ્યાં છે તે મધ્યમાં કાંઈ પણ મરાહગાત નથી એમ માની લેવાની હું મારી ફરજ સમજું છું. મારી આસપાસ દેશભક્તિની લાગણીથી દહરાધ જતા સ્વતંત્ર વીચારના પહેલવાન પત્રકારો અને સાક્ષરો બેઠેલા છે, અને તેઓની દેશભક્તિ અને સ્વતંત્રતાનો વિચાર કરતાં તેઓ ખોટી ભટાઈ તો થવા દે જ નહીં એમ મારે તેમની પ્રતિજ્ઞાને માન આપવાને ખાતર માની લેવા વગર મારે છૂટકો પણ નથી, અને તેમ માની લઈને એક વાર ફરીને તમે બહેનો તથા ભાઈઓનો એવું હિંમત પ્રમાણપત્ર અને આપવા માટે તમારો અંતઃકરણથી આભાર માનવાની રજા લઉં છું. મને અંપૂર્ણ ભરંસો છે કે જે કામ તમે મને સોંપવાનું થોડું ગરવ્યું છે તે કામ જળવવામાં કોઈ ખામી થવા નહીં પામે તે માટે તમે અને દરેક પ્રકારની મદદ આપી અને નભાવી લેશો.

પત્રકાર તરીકેનો અનુભવ.

પત્રકાર તરીકેના મારા અનુભવના સંબંધમાં હું જણાવીશ કે એક રીતે ભાગ્ય દેવીના હું માનીતો છું. હું કાંઈ અહીં ખીરાજેલા ઘણા ભાઈઓના જોડેજ કારેજ તથા યુનીવર્સિટીની કેળવણી ધરાવતો નથી અને વધારે જાણવાનું એ છે કે મેં પત્રકારની જીંદગી શરૂ કરી તે પહેલાં કોઈપણ વર્તમાનપત્ર વાંચવાની સગવડ હું ધરાવતો નહીં હતો. પણ મને ઉલટ અને ખંત હતી અને મને પ્રથમ નોકરી રાખનાર મરદુમ શેઠ માણેકજી બરજેરજીએ માફ ભવિષ્ય હિંમત માની લઈને મારી ઉલટ અને ખંતને પુરતી ગતિ મળે એવી સગવડ મને કરી આપી હતી. રીપોર્ટર, સબ એડીટર, એસિસ્ટન્ટ એડીટર અને એડીટર તરીકેની મારી જીંદગીના દરેક-તબક્કામાં હું ફતેહમંદ નોવડ્યો હતો, કેમકે મારાં કામને અંગે જે પણ સલાહ આવતો તે સલાહની બાતેનમાં ઉતરી તેનો અભ્યાસ કરવાની હું જરૂર માનતો. નોકરી કરવાને ખાતરજ સોંપવામાં આવેલું કામ કરવું એ મારા લક્ષણની ગાહેર હતું. તે કામ હું પોતેજ મારા અંગત લાભનું છે એમ માનીને તેનો અભ્યાસ કરતો. અને મારી આ મગરૂરી છે કે જ્યારે પણ હું મોટી જાહેર સભાઓ, જાહેર મુકર્દમાઓ, અને યુવવણુ લેખકો સવારો બાબતનાં બાબ્યાનોનો રીપોર્ટ લેતો ત્યારે તેમાં રસ ધરાવનારાઓથી મને ખાતરી સાથે કહેવામાં આવતું કે શાર્ટહેન્ડ રીપોર્ટ કરતાં પણ મારો રીપોર્ટ ચઢી જતો. મરદુમ સર શીરોજીશાહ મહેતાએ અનેકવાર પોતાના હમશરીકો વગેરે આગળ જણાવ્યું હતું કે જ્યારે પણ તેઓને કોઈ રીપોર્ટના સંબંધમાં શક પડતો ત્યારે તેઓ મારા રીપોર્ટને સત્તા સમાન

ગણીને તપાસી જતા મારી ભટાઈ મારે મોહોડે આ રીતે કરતી પડે છે તે બોલે મારા
 નક્ષત્રની વિરૂદ્ધ છે, પણ તે માગફતે હું જે નીયમ ઉપર ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર જોઉં છું
 તે એક પત્રકારે પોતાના ધધામા ફોટોમદ થવા માટે જે પણ સત્તાના સમાગમમા તેને
 જવાનું હોય તેનો, તે મવાન જાણે તેનો અગત હોય તેની રીતે તેને લગતી મપુર્ણ
 ખબરો મેળવી તે વીધે માહેતગાગ થવાની તજવીજ કરતી તેમ કરનામા આવે તો જ
 તે સવાયની બામતમા જે પણ વીચારોનો રીપોર્ટ તેને લેવો હોય તે રીપોર્ટ તે સમજ
 પડે એવો તે કરી શકે અથવા જે મવાય વીધે તેને નુખ્તેચીની કરાની હોય તેની ફોટો
 માથે નુકતેચીની તે કરી શકે

પત્રકારની ફજ જુ ?

એ સવાલ ધણા મહત્વનો છે એક સાચા પત્રકારની ફજ પ્રજામત કેળવવાની
 તેને દરેક દીશામા આગળ વધવાનો માર્ગ બતાવવાની અને મગકાગ નયા પ્રજાને એક
 ખીજની નેમ મમજની તેઓ વચ્ચેના મબધને બની શકે એટલે વીશ્વાસ તથા એખનાસ
 ભરેલો બનાવવાની છે. માર્ગે કારખીગદીની શરૂઆતના જમાનામા મારા કેટલાક ભાઈ
 બધી તત્કથી એવો નીયમ જાહેર કરવામા આવ્યો હતો કે હિદી પત્રોની માત્ર ફરજ
 સરકાર મામેની ખરી ખોટી ફરીઆદોને ઉચ્ચ આપવાની હકમા ગહેવી જોઈએ સરકાર
 રની સારી બાબુ બતાવવાનું કામ તેઓ જણાવતા કે આપણુ નથી, તે કામ તેના
 પોતાના જ હાથમા રહેના હેવું. આવો નીયમ જાહેર કરનારા મારા તે ભાઈમધે પત્ર
 કારના ધધામા વીખ્યાતી પામેવા ગણાતા હતા તેથી તેવાઓ તરફનો આવો અભીપ્રાય
 મને ડગ કરાવનારો લાગ્યો હતો પણ હું જણાવીશ કે વખતના વહેવા માથે જે અતુ
 ભવ મે મેળવ્યો છે તે ઉપરથી એવો અભીપ્રાય ધરાવવામા મજબુત બનેો છું કે તે
 પ્રજાનુ કે દેશનુ ભણુ કરવાને ઉપયોગી થઈ પડે એવો નથી જ પાર્લામેન્ટરી બધારણવાળા
 દેશોમા જે સામસામા પક્ષો હસ્તી ધરાવે છે તેઓ વચ્ચે ચાનતા એક નીયમ ઉપરથી
 આવો અભીપ્રાય રચવામા આવેનો જણાઈ આવે છે પણ સાના અને આપણી તરફના
 સંબંધો તત્ત જુદા છે સા તો એ- પક્ષ ખીજને પાર્લામેન્ટમા હરાતી તેની જગા લેવા
 અને પોતાને માથે જવાનદારી લેવાને બધાય છે એટલે તેઓ બને પોતપોતાના વીચારો
 જાહેર કરનારા ખાસ પત્રો ધરાવે છે, અને જુદા જુદા પક્ષો એક ખીજની માફાખાફી
 કહાડવા સાથે પોતાનું કેટલું સાર છે તે બતાવવાની જ તજવીજ કરે છે તે ઉપરથી
 પોતાનું મત બાધવાને કારણુ મળે છે પણ આપણી તરફ સ્થિતિ જુદી છે આપણે સા
 કાઈ એવુ બધાણુ નથી કે ધારાસભામા સરનાગને હરાવોને નેને બાલુએ મેલી તેની જવાબ
 દારી આપણા હાથમા આપણે વર્ષ સખીએ તેવું બધારણુ મેળવનાને બને નેટની પત્ર
 કારોની ફરજ સમગ્ર અને પ્રજાની હાજતો અને ફરીઆદોથી મગકારને નાફેફ ફરી તે
 માટે લડત ચલાવવાની તેમજ મરમર માટે પ્રજા વચ્ચે જે ઝાઝ ભુતલરેના વીચારો
 ચાલતા હોય તો તે ઉપર પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચી તેની અને સરકારની વચ્ચેનો મબધ નડાઃ
 ૩૫ લે તે અટકાવવાની છે મારા એક જવાન પત્રકાર ભાઈમધે અસહમરની ચળવળના
 એક વખતે મને શીખામણુ આપવાની તરફી લીધી હતી કે પત્રકારનુ કામ તો “ રાષ્ટ્રમા
 લીન ” થવાનું છે એટલે કે પત્રકારે પોતાની વીચાર સખિનો ઉપયોગ નહી કરતા પ્રજા

જે પણ કાંઈ માનતી હોય તેને અથગદાથી ટેકા આપવાનું છે. આ અભીપ્રાય પ્રગળે
 કેવા ખરાબા માથે અથગદાનારો થવા પામ્યો છે તેનો બહુ કડવો અને દુઃખ ભરેલો અનુભવ
 આપણે મેળવ્યો છે. ગાંધીજી જેવા બાહોશ અનુભવી ગૃહસ્થના સંબંધમાં આપણે દીકું છે
 કે તેઓને પોતાના અભીપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. આપણે દીકું છે કે તેમના જેવાજ બાહોશ અને
 પ્રેમના વીશ્વાસ ધરાવનારા એક વારના તેમના મુખ્ય હમશરીફ તેમનાથી ભુદા વીચાર ધરા
 વતા થયા છે, અને તે એટલે સુધી કે તેઓએ તેમની સાથનો સંબંધ પણ વેહેવાડે રીતે
 દુદીએ તો તોડી નાખ્યો છે અને આ બીજા ભાઈઓના અભીપ્રાય પણ અનેક વાર
 બદલાયા છે. ખહેનો અને ભાઈઓ, આવા મંજેઝ વચ્ચે “રાષ્ટ્રમાં લીન” થવાની અને
 સ્વાધારણ્ય પ્રગમતને શ્રદ્ધાથી ટેકા આપવાની ફરજ એક પત્રકારે માનરી એ પત્રકારના
 ઉંચા દરજ્જા સાથે કેવી રીતે બધાંએ સુધી પડે ” એવો મન પ્રગળે કેવા ભયંકર
 ખાડામાં હોમાવી દે છે તેનો એક દાખલો આપીશ. પશ્ચિમની પ્રગમ્યો વચ્ચે કેટલાક
 દાહોકાઓ થયાં વર્તમાનપત્રો અંગત સ્વાર્થને માટે ચલાવવામાં આવે છે. સાના કેટલાક
 પ્રકારના વેપાર ઉદ્યોગનું જીવન લડાઈઓ ઉપર ધસી આવેલા રાખે છે. આવા વેપાર
 ઉદ્યોગ ચલાવનારાઓ પોતાની માલિકીનાં અનેક પત્રો ચલાવે છે તથા બીજાં અનેક
 પત્રોને સાધ્યાણુ વગેરે મારફતે તેઓ હાથમાં રાખે છે. તેઓ એ પત્રોની મારફતે દેશ
 પરદેશને એક બીજા સાથે લડાવી મારે છે, અને ખુદ પોતાના દેશને પણ બીજા સાથે
 લડાઈમાં ઉતારવાને તરેહવાર પ્રકારની બનાવટી વાતો ઉભી કરી પોતાને સાના લોકોને
 ઉશ્કેરી મેલે છે. દક્ષીણ આફ્રીકામાંના જુર સંસ્થાનો અને ક્ષીટન વચ્ચે ગઈ સદીની
 આખરે જગેલી લડાઈના સંબંધમાં પાર્લામેન્ટની એક કમીટીએ ચલાવેલી તપાસ દરમી-
 આન જણાવ્યું હતું કે ત્યાંની નોનાની તથા હીરાની ખાણો હાથ કરવાના લોકથી કેપ
 કામોનીમાંના કંગોડાપતી ક્ષીટીશ સોદાગર અને રાજદારી મહુમ સેમીસ રાહોડમે તે
 વખતના ક્ષીટનના મંસ્થાનો ખાતાના પ્રધાન જોસફ એમ્બરલીન સાથે પ્રપચ કર્યો હતો
 અને તેઓએ લંડન ટાઈમ્સને પોતાની સાથે સામેલ કરી મીસ શૌર નામે એક વાતુ
 લેખક પાસે લંડન ટાઈમ્સમાં જુર લોકો સાથે ક્ષીટીશ પ્રગળે ઉશ્કેરી મેલનારા ખોટા
 અહેવાલો પ્રગટ કરાવ્યા હતા, અને તેમાં વળી એક મુદ્દો દક્ષીણ આફ્રીકામાંના હોંદોઓ
 પ્રત્યે જુર લોકો તરફથી જારે અન્યાય અને ધાતકીપણું યુગ્મગ્વામાં આવવાનો આગળ
 કરવામાં આવ્યો હતો. જોન મોરલી અને મેસોંગહામ સરખા એકાદ રાજદારીઓ અને
 પત્રકારો લડાઈનું ખરૂં કારણ પામી ગયા હતા, પણ લડાઈ ઉભી કરનારાઓએ પોતાના
 હાથમાંના અનેક છાપાઓ મારફતે ક્ષીટીશ પ્રગળે એટલી તો હીપ્નેટાઈઝ કરી ઉશ્કેરી
 મુકી હતી કે આવા મુદ્દા રાજદારીઓ અને પત્રકારોને હડકુત કરવા તથા હેરાન કર-
 વાને કાઈ પણ ખાટી રાખવામાં આવ્યું હતું નહિ. ગઈ મોટી યુરોપીય લડાઈના સંબંધમાં
 પણ હવે આ વાત ઉઘાડી પડી ગઈ છે કે ક્ષીટીશ પ્રગળે એવીજ રીતે ખોટી વાતોથી
 હીપ્નેટાઈઝ કરી ઉશ્કેરી મેલીને ક્ષીટનને લડાઈમાં ઉતારવામાં આવ્યું હતું. વેપાર ઉદ્યો-
 ગની સખ્ત હરીફાઈ એ લડાઈના બાતેનનું યુગ કારણ હતું, અને એક બીજાને હરીફાઈ-
 માંથી નહસાડવાને માટે એ ખોટી લડાઈ ઉઠાવવાને કેટલાંક વરસો આગમયથી પ્રપચ
 રચવામાં આવ્યા હતા, અને બંને સામસામી ઊવણીવાળાઓ પોતે આગમયથી દુરી

રાખેલી તૈયારીઓને આધારે ખાત્રી સાથે લગાઈમા ઉતર્યા હતા હુમલો ક્યાંથી લઈ જવો અથવા બચાવમા ઉભું રહેવું પડે તો ક્યા ઉભું રહેવું તેની પણ તેઓએ આગમચથી ગોઠવણ કરી રાખી હતી, તે હવે ઉઘાડું પડી ગયું છે એવા પ્રપચનું કેવું ભંધકર પરિણામ સધળા પક્ષકારોના નજરમા આન્ય છે તે જણાવવાની જરૂર નથી રાષ્ટ્રમા લીન થવા અથવા ખીળ શબ્દોમા કહીએ તો માત્ર પૈસા કમાવાને ખાતર એક પત્રકારે પોતાના લખાણોને વળન આપવાનું પરીણામ એક દેશ અને પ્રજાને માટે કેવું આપસમાન છે તે બતાવવાને આટલા દાખા હાથમાં ધારણ કે પુરતા છે

વર્તમાનપત્રોની ભાષા જોડણી કેવાં જોડે?

એક પત્રકારની ઘણી અગત્યની ફરજ પ્રજાને ખરી હકીકતોથી વાકિફ રાખવાને તેના વચ્ચેનો વાચનનો શોખ બની શકે એટલો વધારવાનો છે આ ફરજ અદા કરવાને માટે, મારા સાક્ષર બહુઓની ક્ષમા ચાહીને હું જણાવિશ કે તેઓ જે નીચમ પોતાના અંબધમા કરાની બેઠા છે, તે ડહાપણુભરેલો નથી આ તો જણીવું છે કે પ્રજાનો મોટો જથ્થો દેશના કમનસીમે અલણ છે એવા જથ્થાના સમાગમમા જવા માટે ભાષા અને શૈલી અને બની શકે લાસુધી જોડણી પણ વધતામા વધતી સાદી અને સહેલી રાખવી જોઈએ પાશ્વમની સુધરેલી પ્રજાઓના વર્તમાનપત્રો અને સાહિત્યોમા જે ખુબી છે તે એ જ છે અલણમા અલણ માણસ સમજી શકે એવા ઘણા જ સાદા શબ્દોનો ઉપયોગ તેઓ કરે છે, અને એકદમ સમજવાને ધણું મુશ્કેલ પડે એવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામા તેઓ માત્ર આડબર અને નાદાની માને છે વળી તેઓ પરાઈ ભાષાના લોકો વચ્ચે સાધારણ યઈ પડેલા સાદા શબ્દો સામે મુગ જતાવીને તેને બદલે પોતાની પ્રાચીન ભાષામાથી જડબાભાજક નવા શબ્દો ઉભા કરવામા પણ ડહાપણુ માનતા નથી અંગ્રેજી ભાષાના પોણા ભાગ શબ્દો પરાઈ પ્રજાઓને લગતા છે ધીટનના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણે જણીએ છીએ કે ત્યાં અનેક પરાઈ કોમવાળાઓનો અમલ આવ્યો હતો, અને હજી પણ લાનું રાજકુટુંબ પરાઈ ઓનાવું છે આ અનેક કોમો સાથે સહવાસમા આવતા તેમની ભાષાઓમાના વહેવાર યઈ પડેલા સાદા શબ્દોને ઉચકી લઈ ધીંગીરા પ્રજાએ પોતાની અંગ્રેજી ભાષાને બહુ માતબર બનાવી છે, અને તેઓ એવી જ રીતે કેટલાક હિંદી અને ખીળ એશીઆતીક તથા આફ્રીકન શબ્દોનો પોતાની ભાષામા ઉમેરો કરતા અને તેમને ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે આપણા કેટલાક માક્ષર ભાઈઓની માફક તેઓ પરાઈ કોમોના શબ્દોને મલેચ તથા અસ્પૃશ્ય માનતા નથી આપણા સાહીલને તે જ ઝરણે વધારે ફેલાવવા કે ઉપયોગી કરવાને બંનવું નથી જોડાક્ષરો આપણા સાહીલને માટે ખાસ ડરીને આર્થિક નજરે આપસમાન થઈ પડ્યો છે મત્રી ભાઈઓ તરફના નિવે દનમા ફરીઆદ ઉઠાવવામા આવી છે કે ખીળા લાભો સમય ટકી શકતા નથી અને જગદી ધસાઈ જાય છે તેઓ તે માટે ખીળામા વપરાતી હલકી ધાતુનો દોષ કહાડે છે તે દોષમા કેટલુંક વળુદ છે, પણ વધારે દોષ જોડાક્ષરોને માટે વાપરવામા આવતા માત્રા, અજળ, રેફ વગેરેનો છે તેઓની રચના શીળા ગોઠવવામા એવા પ્રકારની હોય છે કે અનુભવી પ્રીન્ટરો જણાવે છે કે યત્રમા છાપતી વખતે તેમના ઉપર વધારે દબાણ આવે છે, અને તેને માટે અસાધારણ તલુમલથી ગોઠવણ કરવામા નહિ આવે તો, તે જલદી તૂટી

નય છે. દૈનીક પત્રોને ખાસ કરીને જે અસાધારણ હિતાવળે કામ કરવાનું હોય છે તેને લીધે જેવી તલુમલથી કામ લેવાનું અશક્ય નહિ તો ઘણું જ મુશ્કેલ હોય છે. ગમે તેવાં સારાં ખીખાં માત્ર થોડાં અઠવાડીયાં પણ જવાબ દેતાં નથી. એ ખીખા ખીખા ખીખાઓનાં અંગ સરખાં હોય છે, એટલે તે તુટી જતાં કે નબળાં પડતાં, બાકીના ખીખા કંઈક પાંગલાં બને છે અને ઉપર કહેલા ખીખાં તુટી જતાં અથવા નબળાં પડતા સામાન્ય છપાઈની સફાઈ ઉપર તેથી અસર થવા પામે છે. યુરોપીઅન સાહિત્યનાં ખીખાં હમેશાં વધારે લાભો વખત જવાબ દે છે અને છપાઈ વધારે સફાઈદાર રહેવા પામે છે, તેનું એક કારણ તેમાં નોડકસર જેવું કશું નહીં હોવાનું છે. માત્ર જીવીસ સાદા અક્ષરો તેઓની સવળી ગજ સારે છે, અને તેથી તેમનું સાહિત્ય આપણા સાહિત્ય કરતાં ઘણાં ઓછા વખતમાં અને ઓછા ખર્ચે પ્રગટ કરવાનું બને છે, તેમ વળી ગમે તેવા ઓછા ભણેલા વર્ગમાંથી પણ તેના વાંચકો મળી આવે છે. ભાષા વાચવાને અને ઉકલવાને તે ઘણામાં ઘણો સાદો બનાવવાને પશ્ચિમનાં સાહિત્ય સેક્રેટરી કેટલા ધીમેળ છે તે એટલા ઉપરથી સમજાશે, કે એ ભાષાઓમાંના જે શબ્દોની નોડકસર અને ઉચ્ચાર વચ્ચે ફરક નોવામા આવે છે, તે ફરક મટાડવાને ઉચ્ચાર કરવામાં આવે તે પ્રમાણે જ નોડકસર કરવામાં આવે એવી નેમથી અસલ નોડકસર ફેરવી " ફોનેટીક્સ " નામે નવી પદ્ધતી તેઓએ ચાલુ કરી છે. એ પદ્ધતીનો ઉપયોગ કરનારાનો વર્ગ હંમણાં ઘણો નહોતો છે, પણ તે ધીમે ધીમે અને મક્કમપણે વધે જાય છે. ખરા સુધારાની દીશા બતાવવાને આ દાખલો અમલનો છે. અને તે ઉપર તમે જાહેરો અને ભાઈઓનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની હું જરૂર માનુ છું. જે આપણે પ્રવૃત્તિ જમ્યાને જઈ મળવા અને તેને કેળવવાની ખરી ઇચ્છા ધરાવતા હોઈએ તો પશ્ચિમના સાહિત્યની આ બાબતમાં નકલ કરવાની ઘણીજ જરૂર છે. સાહિત્યની મુળ નેમ તે વાચનારો એકેએક માણસ તે સહેલાઈથી પચી શકે એવી રહેવી જોઈએ. જ્ઞાન મેળવવાનો અધિકાર એકસ સંકુચિત વર્ગનો જ કે એ વીચાર ધરાવનારાઓ જ ભાષા વાચવા તથા સમજવાને મુશ્કેલ પડે એવી તે દાખવાની હેમાયત કરી શકે. પત્રકારનું લક્ષણ તો એવું ખીલ્મ પણું રહેવું નહીં જોઈએ જેણે તો પ્રવૃત્તિ દરેક વર્ગનું હિત સાચવવાનું છે, એટલે તેણે પોતાની ફરજ અદા કરવામાં સવળતા મેળવવાને માટે એવી સરળ અને સાદી ધારાતમાં લખાણો કરવા જોઈએ કે ગમે તેવા અભણ આસામી તે વાંચીને તે આધારે પોતાના વીચારો ખીલવી શકે, તથા ઘણાં તેના અંજલમાં પત્રકાર કોઈ ખોટી વાતોથી દોરાયો હોય તો તેનું લખાણ વાંચી તથા સમજીને પોતાની ખરી સ્થિતિથી તેને વાસ્તે કરી શકે.

ભાષા અને લીપી.

જુના કાળમાં પોતાના હાથમાં સત્તા મળવવાને એકસ વર્ગોએ ધર્મને નામે એવી વાત ફેલાવી હતી કે અજ્ઞાનપણામાં જ આશીર્વાદ સમાપ્તો છે, અને જ્ઞાન માત્ર પોતાના વર્ગને માટે જ નીર્માણ ચણેલું છે. તેટલાથી જ સંતોષ નહીં પામતા લોકોની પ્રયત્નિત ભાષાથી જુદી જ ભાષા અને લીપીનો ઉપયોગ કરવા માંડી પોતાના વર્ગની હદમાં જ સઘળી વીઘાડળા રાખવાની ગોડવણ તેમણે કરી હતી. તેનું પરીણામ ઘણું જ માડું આવ્યું છે વખતના વટેવા સાથે અમુક જ્ઞાન અને કળા

અમુક કુટુંબની બાહેર નદી જવા માગે એવી વ્યવસ્થા થવા માંડી, અને આવી અસ્વ-
ભાવી કોડવણુ પરીણામ એવું આવ્યું કે બાપ દીકરા ઉપર કે ભાઈ ભાઈ ઉપર
ઓછા વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યો, અને પોતાની સામે દીકરા કે બાપ હરીફાઈ નહીં કરી
શકે તે અર્થે પોતાની છાંદગીના છેડા સુધી પોતાનું જ્ઞાન બાપે દીકરાને કે ભાઈએ
ભાઈને શીખવવાનું મુલતવી રાખવા માંડ્યું, અને અતે કુટુંબમાંથી પણ વીઘાકળાનો
લોપ થવા માંડ્યો હતો. આવી સ્થિતિ અતે અધિકારના જમાનાને બેઠી લાવી અને
જે દેશ અને પ્રજાઓ જુના કાગમાં વીઘાકળા અને સુધારામાં એટ ગણાતી તે દેશો અને
પ્રજાઓ વચ્ચેની વીઘાકળા મંમથી સ્થિતિ ખરેખર અફસોસ ઉત્પન્ન કરાવે છે; ત્યારે જે
દેશો અને પ્રજાઓ જુના કાગમાં વીઘાકળા અને સુધારામાં ઘણીજ પછાત હતી તેઓ
આજે એકદંતે દરતને પહોંચી છે, કેમકે જ્ઞાન અને કળા કેઈના બાપની મતા નથી, તે
ઉપર સાર્વજનિક પ્રજાનો હક્ક છે એ સૂત્રની તેઓએ પિછાન કરી છે અને તેઓએ તે
અર્થે પોતાના દરેક વર્ગને ભણાવવાની અને ગમે એટલી ઓછી ફળવણીવાળો પણ સમજી
શકે એવી ભાષામાં પોતાનું દરેક પ્રકારનું સાહીસ રચવાની ફરજ માની છે. એ પ્રજાઓ
હુનિયા ઉપર કાણુ ધરાવવાને સક્તિવાન બની છે તેનું એજ મુખ્ય કારણ છે. કમનસીબે
આપણા ભાઈઓ એથી જુદા જ માર્ગે કામ લેતા જોવામાં આવે છે એમ કહેતાં મને
ભારે ખેદ થાય છે. ખરી સમાજ સેવા, ખરી પ્રજા સેવા, અને ખરી દેશ સેવા તો એવું
સાહીસ ઉત્પન્ન કરવાની હરીફાઈમાં સમાવેલી છે કે જેથી દરેક કામ અને પ્રજાના દરેક
વર્ગનાં બહેનો અને ભાઈઓ, તે ઝટ વાંચી તથા મમજી શકે. ત્યારે જ તેઓ સધળાઓ
સાથે મળીને સામાન્ય લાભના સવાલો વિષે વધારે સમજદારીથી ચર્ચા ચલાવવાને અને
તેમાંથી ઉપયોગી માર્ગ કઢાડવાને સક્તિવાન બને, એવું સાહીસ પ્રજાને અને દેશને માટે
તેમજ તે રચનાઓને પોતાને માટે પણ આશીર્વાદભરેલું ચર્ષ પડે. આડંબરી ભાષાનું
સાહીસ કેટલીક વાર મુશ્કેલી, ઉત્પન્ન કરનારે યથા પામ્યું છે. રચનારે રાખેલી નેમથી
જુદા જ પ્રકારના અર્થ તેના થવા પામ્યા છે અને પ્રજા તથા સરકાર વચ્ચે સારો સંબંધ
બંધાવાને બદલે તેઓ બન્નેને નહિ હિંમતવા સરખી હદે એક બીજાની સામે મેલી
આપવા સરખું તેથી યથા પામ્યું છે. મારા કેટલાક ભાઈબંધો એજ કારણે મુશીબનમાં
આવી પડ્યા હતા. એ માર્ગથી એકદમ પાછું ફરવાને એક વાર ફરીને હું આમ્રહ કરે
હું. તેઓએ પોતાના જખાણનો મુદાલેખ પ્રજાના ઓછામાં ઓછી સમજવાળો આદમી
પણ તે વાંચીને ઉપયોગી શકેરી બને એવો રાખવો જોઈએ. દૃઢ ધારે છું કે પ્રજાની દરેક
વ્યક્તિને ભણાવવાની તરફેણમાં મારા સધળા બધાઓ એકમત છે, અને તે અભિપ્રાયને
વધતામાં વધતો પહેવાર બનાવવા માટે આવા સુધારાનો માર્ગ ઉતાવળે હાથ ધરાવો
જોઈએ. આપણે આ નિમ્મત ગદ-રાખવો જોઈએ કે ભાષા અને લીપી તો એક વ્યક્તિએ
બીજી વ્યક્તિને પોતાના વિચારો દર્શાવવા અથવા તેના વિચારો સમજવાનું એક તાહન
માત્ર છે, એટલે તે તાહનને માત્ર શોભાવમાન બનાવવાના આવશ્યક નહિ પણ જે
કામને માટે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે વધારે અસરકારક રીતે કેમ બળવી શકાય
તે જ ખ્યાસને પ્રધાનપદ આપીને આવળ વધવાનું છે. એક વહાણુ ધણું જ દીપાયમાન
બનાવવામાં આવે અને ત્યારેલી મજલે પહોંચાડવા માટે તે ધણુંજ ઠંડું, હોય અથવા લાંબી

મજલ કરવાને શક્તિમાન નહીં હોય તેની દીર્ઘમત ફેટલી ? મને લાગે છે કે મારા સાક્ષર બધુઓને મારો આ અભીપ્રાય જોવવો કદાચ મુશ્કેલ લાગશે, પણ હું તેમને એટલી જ વિનંતી કરીશ કે તેઓએ એ બાબતમાં શાંતિથી વીચાર ચલાવવાની તસ્દી લેવી અને મારી ખાતરી છે કે તેમ કરતા મારો અભીપ્રાય તેમને તદ્દન મીઠ્યા નહીં લાગશે

પત્રકારના ધનનો અભ્યાસ

આપણા મત્રી ભાઈઓ તરફથી જે નિવેદન પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં પત્રમાર ભાઈઓના સાધનો ફેટલા જોવા અને અધુરા છે તે ઉપર ધ્યાન ખેંચી તેનો ઉપાય શોધવાની જાણાસા બતાવવામાં આવી છે જે શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે તેમ મેં મારી કારકીર્દીની શરૂઆત કોલેજના અભ્યાસમાં જોડાયા વગર કરી હતી, અને વળી મારી કારકીર્દી શરૂ કરી તે આગમ્ય ટ્રાઈ વર્તમાનપત્ર વાચવાની પણ મને જોગવાઈ મળી નહીં હતી, છતાં મારી કારકીર્દીમાં મેં સારી ફતેહ મેળવેલી મારા ભાઈઓ માને છે, ત્યારે મેં ફતેહ મેળવવાને કેવા ધોરણે કામ લીધું હતું અને હજી પણ કામ કરે છું તે સાબળવાની તસ્દી તમો લેશો મારો પહેલો નિયમ એવો છે કે અમુક સવાલ વિવેચન માટે હાથ ધરવા પહેલાં આપણે જે વીચારોના પક્ષના હોઈએ તે પક્ષના લખાણોનો જ આધાર નહિ પકડતાં સામા પક્ષના લખાણો વધારે વાંચવા અને તેમની ફલીલોનો બહુ સંભાળથી અભ્યાસ કરવો આપણા ટાઇ વીચારમાં આપણે કઈ વિગતમાં ભૂલ કરીએ છીએ અને આપણા વીચાર ખરેખર ખાતરીભરેલા છે કે કેમ તે તે ઉપરથી સમજવાને બને છે તે ઉપરથી આપણને આપણા મતને કેમ સુધારી અથવા વધારે વજનદાર બનાવી શકાય તેનો માર્ગ આપણને સુઝે છે ખાસ કરીને એકજ પક્ષના વીચારો વાંચવા ઉપર મંતોપ નહિ પકડવો કેમકે ધણી વાર તેથી ચિત્રની એક જ બાજુ જોવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ નહિ જોવાથી ખરો અને સરળ રસ્તો મેળવવાનું કંઈક યથા પડે છે સામો પક્ષ જે કાંઈ નહે તે જોડું જ હોય એમ માનીને આગળ વધવાથી ખાડામાં ઉતરી પડવાનો ભય રહે છે અને મારા ફેટલાક ભાઈઓને તેથી ફેટલીક વાર મુશ્કેલીમાં ઉતરી પડેલા મેં ખેડ સાથે અનુભવ્યું છે સભાળ રાખવાની બીજી જરૂર ગમે તેવા વિખ્યાત ભાઈના અભીપ્રાય ઉપર અથ શ્રદ્ધા રાખવાથી હુર રહેવાની છે ગાંધીજી તો ચૂક કરે જ નહિ એમ માનીને આગળ ચાલનારા અથવા ચલાવનારાઓની સ્થિતિ આજે કેવી બની છે ? ગાંધીજીને પોતાના વીચારોમાં ફેટલીવાર ફેરફાર કરવો પડ્યો છે ? અને આ બીના તો એક વારના તેમના આગેવાન હમશરીકો સીધી અથવા આડકતરી રીતે સ્વીકારી રહ્યા છે કે તેઓને ગાંધીજીના ફેટલાક અભીપ્રાય ઉપર શ્રદ્ધા નહિ હતી છતાં તેઓની મુજબ તેમ પ્રજાના જમ્યાને જમવત કરવાની હોવાથી તે તેમને ખાતર તેઓએ ગાંધીજી સાથે જોડાઈને હાજીદારી કરી તેમનું વડપણ સ્વીકારવાનું પસંદ કર્યું હતું પ્રજાના જમ્યાને ખરા જોડા કોઈ પણ માર્ગે જમવત કરવાનું પરીણામ બેધારી તરવારના જેવું છે, અને ગાંધીજી પણ હવે પોમરતા થયા છે કે તેમની ધારણાથી જુદું જ અને વધારે દુઃખદ પરીણામ આવ્યું છે એક ખરા પત્રમારનું કામ ત્યારે ટાઈના પણ મત ઉપર અથ શ્રદ્ધા મેળીને આગળ વધવાનું નથી તેની પત્રીત ફરજ શીક્ષક અને ન્યાયાધીશના સરખી છે, એટલે તેણે સામસામા પક્ષના વિચારોનો એક સરખો અભ્યાસ કરવાની અને તે પછી તેને

માટે અભીપ્રાય બાધવાની તક પોતાના અત કરણને આપવાની છે દરેક અગત્યના સવા-
લની બાબતમાં એક પત્રકારને માટે વધારે સારો માર્ગ સામસામી દલીલોનો સાર આપ
વાનો અને તે ઉપરથી પોતાને યોગ્ય લાગે તે દલીલો પોતાના વાચનારાઓની રાહબરી
માટે મેક્સવાની તજનીજ કરવાનો છે એવો માર્ગ લેવાથી તે પોતાને મુશ્કેલીમાં ખેંચી
નહિ જતા વધારે વજન મેળવશે સામા પક્ષની દલીલો અને અભીપ્રાયમાં જે કાંઈ સાક
દેખાય તેનો સ્વીકાર ગ્રામ કરીને આગળ વધવાનો નિયમ હમેશા નજર આગળ રાખવો.

પત્રકારોનું નાણું- કામ

સાર્વજનિક અગત્ય ધરાવનારા વર્તમાનપત્રોને જુદી જુદી કોમોના ધાર્મિક અને
સાસારીક સવાલો વીરે પણ વીવેચન કરવાનું હોય છે. એ સવાલો ખચીત ધણા નાણુંક
હોય છે અને તેમના સંબંધમાં અસાધારણ સાવચેતીથી કામ લેવાનું છે એ સવાલોની
બાબતમાં લખવા પેહેલા લોકોના ગ્રામીણ મતના સંબંધમાં વીગતે માહેલી મેળવીને
પ્રથમ ખરાબર રીતે તે વર્ણવવું, અને તે પછી તે ખામતમાં જુના કાળના સત્તા સમાન
ગણ્યતા માહિત્યમાં છુ જણાવેવું છે તેનો અભ્યાસ કરી તેનું વર્ણન સરખામણીમાં બનતા
સુધી એવી રીતે મેક્સી આપવું કે વાચનાર પોતે પોતાની મેળેજ તે ઉપરથી મત બાધી
શકે કેટલીક કોમો તરફથી એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે તેમને લગતો કોઈ પણ
સવાલ વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાનો નહીં જોઈએ આવે દાવો ખાસ કરીને કોમના લઘુમતી-
વાળા ભાગને અન્યાય કરનારો છે અને આજના પ્રગતીના જમાનામાં તે ટકી નહીં શકે
જેઓ એવો દાવો કરે છે તેઓ આપણને સત્તાના હેમાયતી છે અને પોતાની સત્તા
અથવા પોતાના ચોક્કસ સ્વારથ જાળવવાને માટે કોમનો જે મોટો જથ્થો ઓછો બહુનો
અને ઓછો ખબરદાર હોય છે તેમને અધાગમાં રાખવા માટે જ આવી માગણી કરે
છે. તેઓનો દાવો બેહુલો વધારે ઓટના માટે દોર છે કે તેઓને સામા પક્ષની દલીલમાં
જે કાંઈ ભુલ કે ખોટાઈ હોય તે પ્રગટ કરવા માટે વર્તમાનપત્રોની કટારો ખુલી રાખવા
જણાવવામાં આવતા તેનો લાભ લેવાને તેઓ ચોખ્ખી ના પાડે છે, કેમકે તેઓ પાસે
તરફરમાં ઉતરવાનો આધાર જ નથી હોતો. સરખા પક્ષોને સરખી નજરે જોનાર એક
પત્રકાર એવો દાવો સ્વીકારી જ નહીં શકે, પણ તેજ વખતે તેની જોખમદારી પણ ધણી
વધે છે, અને તેથી તેની બેવડી ફજ જે છે કે એના કોઈ પણ સવાલની બાબતમાં ખાસ
સત્તાદાર આધાર વગર કાંઈ પણ લખવાથી તેણે પરદેજ રહેવું એવો આધાર મેળવવાનું
હમણાના વખતમાં મુશ્કેલ નથી ખાસ કરીને છાપાખાના પ્રતાપથી સઘળી કોમોના
સત્તાદાર અને માનનીય ગણ્યતા સાહિત્યમયો અને તેમના તરજુમાં આપણે માટે તૈયાર છે
અને કોઈ પણ સારા કેતાબખાનામાંથી તે મેળવી શકાય એમ છે. સામા પક્ષ તરફથી
તે તરજુમાં ખોટા હોવાનું કોઈ કેમ્બી વાર આપવામાં આવે છે, પણ તેનો ઉપાય
તેમના જ હાથમાં છે તેઓ ખરા તરજુમાં બાહર પાડવાની અને તે ચર્ચા માટે પ્રગટ
કરવાની ફરજ ધરાવે છે. એ જ વખતે એક વાર પાછું જણાવવાની જરૂર છે કે એ
મતવાળીની ચર્ચામાં કોઈને પણ માટે કોઈ પણ પ્રકારના કંઠાર કે અવીવેકી શબ્દોનો
ઉપયોગ કરવામાં નહીં આવે તેની ખાસ સલાહ લેવી, કેમકે સામા પક્ષ પાસે દલીલો

નથી હોતી સારે આપણી દલીલો ઉપરથી નજર ખમેડવાની યુક્તિ આવા કોઈ કે અનિવેશી શબ્દો ઉપર રમત કરી ઓછા ભણેલા ભાઈઓ અને ઓછા અભ્યાસ લેકોને ઉશ્કેરી મેલી નકારા ઝવડા ઉત્પન્ન કરાવે છે

ઉપસંહાર.

જુદોતો અને ભાઈઓ, મે તમારો ધણો વખત રોક્યો છે. મને લાગે છે કે મેં અહીં ઉભા કરેલા કોઈ મોઢા મુઠા તમને વીચીન લાગશે, પણ એક અભ્યાસી તરીકે માંગ અભ્યાસના પરીણામ તરીકેજ તે મે આમન કર્યા છે અને અભ્યાસી તરીકે તેમની ખીજ બાબતનું ચીત્ર તમારી માગફતે જાણવાને હું ઇતેન્નર રહીશ આપણી આ પરીષદનો અર્થ હું એવો માતું છું કે એક ખીજ માથે વીચારોની ફેગદલી કરી આપણા ધંધાની ભવિષ્યની આબાદી અને મજબુતીનો મારગ દેખાડવા આપણે અહીં ભેગા મળ્યા છીએ. તેમ કરતા આપણે કેટલીક બાબતમાં સંપૂર્ણ મજાતા થઈશું, પણ આપણે જે જે ખમ-ભરેલો ધંધો અવાવનાનો છે તેની ફતેહ માટે સર્વોપરી અગત્યનો શુભ એક ખીજ પ્રત્યેના મત તરફ સંપૂર્ણ સહનશીલતા બતાવવાનો છે. વધતાના વધની સહનશીલતા અને શાંતી વડે જ શીક્ષણ આપવા તથા ન્યાય તોળવાની આપણા ધંધાની મુખ્ય નેમને આપણે જેમ અપાવી શકીએ છેવટે એક વાર ફરીને તમે જુદોતો અને ભાઈઓનો તમે મને આપેલા અસાધારણ માન મટે આભાર માની તમને અરજ કરું છું કે મારી કોઈ ખામીઓ જણાય તો મને ક્ષમા કરી નીભાવી લેશો

પ્રમુખનું ભાષણ પૂરું થયા બાદ શ્રી વ. સોસાયટીની ઓશીસમા વિષય “વિચારણી સમિતિ”ની બેઠક થઈ હતી અને કેટલાક કરાવેા રવિવારે રહવારે સમિતિએ નક્કી કર્યા હતા.

પહેલા દિવસનું પરિષદનું કામદાન પૂરું થતા તેજ સાંજે બોગાનાથ સારાભાઈ લેડીઝ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં અગિયદના અંગે પત્રોનું પ્રદર્શન કરવામાં આગ્યું હતું, તે ખુશ્કું મુકવાની ક્રિયા ફા વાગે કરવામાં આવી હતી તે વખતે પરિષદમાં ભાગ લેનારાઓ ઉપરાંત ખીજ કેટલાક સભાવિત ઓ પુરૂષોએ પણ હાજરી આપી હતી.

પ્રદર્શન વિભાગના મંત્રીઓનું નિવેદન

શરૂઆતમાં પ્રદર્શન વિભાગના મંત્રીઓ તરફનું નિવેદન રા ડાહ્યાભાઈ લક્ષમણભાઈ એ વાચ્યું હતું, તે નીચે પ્રમાણે હતું —

પ્રદર્શનનો મુખ્ય હેતુ પત્રો રજુ કરી, તેની તુલના કરવાનો અને પત્રોનો દિન-પ્રતિદિન વિકાસ કરવાનો હોય. આ દષ્ટિએ પત્રોના પ્રદર્શનમાં એકલા શુજરાતી નહિ પણ હિંદુસ્થાનની અનેક ભાષાના પત્રો તેમજ જગતનાં સર્વ પત્રો અવલોકનકારની દષ્ટિ સન્મુખ મૂકવાનો ઉદ્દેશ હોયો જેમ્મએ અને તેજ ધષ્ટ છે પત્રકારોની આ પહેલી જ પરિષદ છે, તેને અંગે આ પ્રદર્શન પણ પહેલુંજ છે, એટલે હાલ તો આ પ્રદર્શનનો કોઈપ્રદેશ મંકુચિત્ત કરી શુજરાતી પત્રોજ રજુ કરવાનો અને અંદર અંદર તુલના કરી

સંચાલના મેળવવાનો શરૂઆતમાં આજે છે. ભવિષ્યમાં જગતનાં પત્રોનું પ્રદર્શન ભરવાનો શુભરાતને પ્રસંગ આવે એ તદ્દન ઇચ્છવા જોગ છે. હિંદુસ્થાનના અન્ય વિભાગનાં પત્રો અને ખાસ કરીને ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જર્મની જેવા આગળ વધેલા મુલકો પાસેથી પત્રકારની પ્રવૃત્તિઓ અને પત્રોના સ્વરૂપ વિષે આપણે ઘણું શીખવાનું છે. અને ભવિષ્યની કાંઈ પરિવર્તન આપણને તે તક તૈયાર કરી આપશે એવી આપણને આશા રહે છે.

વર્તમાનપત્રોનું પ્રતીનતમ ઉત્પત્તિસ્થાન ઇંગ્લિશ અને ફ્રેન્ચ છે. પણ તે પત્રો એકંત પ્રાયમિક સ્થિતિ હતી. અર્વાચીન પત્રકારનાં પ્રાદુર્ભાવનું પ્રથમસ્થાન ઇટલિ છે. આપણે જો પત્રોનું વય ૧૦૦-૧૨૫ વર્ષથી વધારે નથી. આપણમાં જૂનામાં જૂનું પત્ર 'સુઅર્થ સંભાચાર' ૧૦૫ વર્ષની વયનું છે. યુરોપમાં પત્રોનું વય આઠોમાં આઠું ૫૦૦ વર્ષનું છે. આપ જાણશો ત્યારે આપને નવાઈ લાગશે કે પત્રોની પહેલી ઉત્પત્તિ હાયે લખીને પ્રસિદ્ધ કરવાથી થઈ હતી અને તે ઇટલિનાં પત્રોના ઇતિહાસ ઉપરથી માલમ પડી આવે છે. યુરોપનાં તેમજ પાછળથી હિંદુસ્થાનમાં પહેલાં બહાર પડેલાં ઘણાં પત્રોને જોએ તો જોવા નામ લગાડવામાં આવતાં. આવાં નામ પહેલાં ઇટલિમાં જ લગાડવામાં આવ્યાં હતાં, તે ઉપરથી પણ ઇટલિ આ ભાગતમાં માર્ગદર્શક હતું એમ જણાઈ આવે છે. માનવ સ્વભાવ જગતમાં સમાન હોય છે. તેમની પ્રવૃત્તિઓના ક્રમમાં પણ સમાનતા હોય છે. એ રીતે હિંદુસ્થાનમાં પણ કેટલેક સ્થળે મુદ્રણકલાના પ્રારંભકાલમાં લિખિત પત્રો બહાર પડતાં. અહીં, અગાધવાદમાં હાલ ૨૦ કરતાં વધારે લિખિત માસિક પત્રો નીકળે છે પણ લગભગ ૩૫ વર્ષ પહેલાં અત્રે જાપેલાં પત્રો પ્રસિદ્ધ થતાં તે સમયમાં પણ અમારા એક મિત્ર શ્રી ચિત્રનલાલ ચોતીલાલ મુનશી એક લિખિત અઠવાડિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરતા. લિખિત પત્રો મુદ્રણથી વેચાય એ સંભવિત નથી. અઠવાડિક લિખિત પત્રની નો આજીજ ઉપયોગિતા હોય. પરંતુ તરૂં વર્ષ-ભાષાઓ અને બહેનો, પત્રકાર અગર લેખક કે ચિત્રકારનાં ઉદ્યોગમાં પ્રવીણતા સંપાદન કરે તે સારું લિખિત માસિકની ઉપયોગિતા રહેશે.

પત્રોની પહેલી શરૂઆત કેવા સ્વરૂપમાં થઈ હતી તે પણ તપાસવું જરૂરનું છે. ઇંગ્લાંડનાં પત્રોના ઇતિહાસ લગભગ ૪૦૦ વર્ષનો છે. ત્યાં પત્રોની શરૂઆત આજે બહાર પડતાં હેડલિંગના સ્વરૂપથી થઈ હતી. આવી પત્રિકાની કિંમત રાખવામાં આવતી અને તેવી પત્રિકાઓ જાહેર જગાઓ ઉપર પણ ચોટવામાં આવતી. અમુક સમયે જ તે પત્રિકાઓ પ્રસિદ્ધ થાય એવો નિયમ નહોતો. આ પત્રિકાઓમાં ૧૦-૨૦ ખખરો જાપદમાં આવતી. અને તે વખતે રેલ્વે અને તારનું અસ્તિત્વ નહિ હોવાથી ખખરો માત્ર સ્થાનિક રહેતી. આ સ્થિતિએથી વિકાસ થઈ ધીરે ધીરે ઇંગ્લાંડના પત્રોએ જગતનાં ઉચ્ચ પંક્તિનાં પત્રોમાં સ્થાન લીધું છે.

હિંદુસ્થાનમાં પત્રોનો ઉદ્ભવ બ્રિટિશ અમલ પછી છે. પહેલાં, તે કામ ગૌણ અંશે ભાટ ચારણો વાણી વડે કરતા. આ ઇલાકામાં મુદ્રણકલા દખલ કરવાનું અને પત્રો પહેલવહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું માન મુંબાઇને અને આપણા પારસી લાઇઓ અને ખ્રિસ્તી

મિરાનરી ભાઈઓને છે. ગુજરાતી ભાષાનાં પત્રોનો વિકાસ તો યુરોપનાં પત્રોને અનુસરીને જ થયો છે. મુંબઈ શહેર શિવાય, ગુજરાતમાં વર્તમાનપત્ર અને માસિકની શરૂઆત અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્નાધ્યક્ષર સોમાઈડીએ કરી છે. “અમદાવાદ વર્તમાન પત્ર” બુધવારે પ્રકટ થવાથી, વર્તમાનપત્રનું પહેલું નામ અહીં “બુધવારીયું” પડ્યું.

એક ખીણ બાળત નોંધવા જેવી છે કે પ્રારંભકાલમાં સમાચાર એજ પત્રોનું મુખ્ય અંગ હતું. વિચારો, ચર્ચા એ તેવું અંગ નહોતું. ચર્ચા શરૂ થઈ ત્યારે પણ તે ગ્રાણી હતું. દાસ સમાચાર નેટલીજ અગત્ય ચર્ચાની ઘડી પડી છે અને દૈનિક કરતાં અકવાડિક સાંપ્રદાયિક પત્રોમાં સમાચારનો વિભાગ હુમ જામવામાં આવે છે અને માત્ર ચર્ચાને જ સ્થાન મળે છે. ખબરો અને ચર્ચા બન્ને આપતાં પત્રો લોકસમૂહમાં વધારે પ્રિય ઘડી પડે છે. માત્ર વિચાર, માત્ર ચર્ચા રજૂ કરતાં પત્રો કોઈ અમુક વિચાર મંત્રદાયકમાં અગર તો વધારે સુશિક્ષિત વર્ગમાં જ પ્રચાર પામી શકે છે. સામાન્ય લોકસમૂહને આ બન્નેનું મિશ્ર સ્વરૂપ વધારે ઉપયોગી છે એમ અમારું ધારણું છે.

વર્તમાનપત્રો જન્મવું એક મહાન જ્ઞાનપ્રસારક અને ઉદ્ધારક બળ છે.

રાજ્યાસનોને તે ડોસાવે છે, જૂલમગારોને તે દયારાવે છે. તેના તાપથી અન્યાયી રાજા મહારાજા, આપધુદ અમલદારો અને અગ્રેસરો ઉઘી શકતા નથી. પત્રો અને પત્રકારોએ યુદ્ધ જગાડ્યાં છે અને યુદ્ધ બંધ પણ કર્યાં છે. જગતભરમાં અસલનો ઉન્નત કરી, શુભાશિરીને ઢાંઢી, આપધુદોને પદત્રષ્ટ કરી, જગતના-એકસરખા સામન માટે, સાત્ય, ભ્રાતૃલાય, સમાનતા અને સ્વતંત્રતા દેવીની સ્થાપના કરી છે. પત્રો વર્તમાનની નોંધ લઈ, વર્તમાનમાં તેમજ ભવિષ્યમાં કર્તવ્યનું તેમ પ્રેરક માર્ગોનું સૂચન કરે છે. ઇતિહાસ નોંધનાર પત્રો છે.

દેશદેશની પ્રજામાં સુખ દુઃખની વાતો તે કરે છે, દેશદેશ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરે છે. સ્વદેશ અને ભગિની પ્રજાઓના સંકટ નિવારણ, તેમનાં સ્વાતંત્ર્ય, તેમના સુખને માટે તે લડત ચલાવે છે.

રાજા તેમ રાંક સર્વને સહૃદયથી અને સસ્તી રીતે સામાન્ય, તેમજ વિદ્યાકુન્દર અને વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન જગતના એક છેડેથી ખીણ છેડા સુધી પહોંચાડનાર, રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક તેમ જ્ઞાનની અન્ય શાખાઓમાં સમાજને શું શું જાણવા જેવું, વિચારવા જેવું, વાંચવા જેવું કે દેહી દેવા જેવું છે એ સ્પષ્ટ રીતે કહેનાર સમર્થ સાધન વર્તમાનપત્રો અને સામાજિક પત્રો છે.

પત્રો સંખ્યામાં થોડાં સારાં કે વધારે સારા, તે બાળકમાં કહી શકાય કે અનેક નિર્માત્ર પત્રો કરતાં તો થોડાં સુંદર પત્રો વધારે સારાં. પરન્તુ સુંદર પત્રો તો સંખ્યામાં જેમ વધારે તેમ વધારે સારાં એ તો નિર્વિવાદ છે. પત્રો તો એક પ્રકારની જ્યુરી છે. એક કરતાં વધારે પત્રોના વાચનથી કેટલાક ખાસ ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચામાં મુકાવલો કરવાની સરલતા મળી શકે છે અને વધારે સારા, વધારે દૃઢ નિર્ણય ઉપર માણુમ આવી શકે છે. થી ગાંધીજી કહે છે તે મુખ્ય એકલા “નવજીવન” અને એકાદ “યંગાઈડિયા” ની જગર છે એમ નથી. પણ અનેક “નવજીવન” અને અનેક

“ યંગેન્ડિયા ” ની જરૂર છે. આ સાથે એમ પણ કહેવાની આવશ્યકતા છે કે ચારે નિર્માણ્ય પત્રો નીકળે તેના કરતાં તે ચારેની શક્તિનું મંગલન થઈ સાધનથી ભરપૂર એક સમર્થ પત્ર નીકળે એ વધારે મહત્વનું છે.

જગતના પત્રકારોની પ્રવૃત્તિઓનું આપણે નિરીક્ષણ કરીશું તો માલમ પડશે કે વિદેશી પત્રકાર-મહાકાવ્ય સન્મુખ આપણે માત્ર વામનસ્વરૂપ છીએ. બીજા દેશોમાં પત્રકારની જે શક્તિ છે, જે અસર છે, જે વળન છે તે આપણે સાં નથી. આ ખેદજનક સ્થિતિનાં અનેક કારણ છે. એક કારણ તો એ છે કે આ ધધાને અસાર સુધી હલકો માનવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ ગ્રેજ્યુએટ થઈ મામલતદાર કે બીજાં કાંઈક થવા ધારે છે પણ નહિ જેવા ગ્રેજ્યુએટોં સુશિક્ષિત જનોનું લક્ષ આ ધધા તરફ ખેંચાય છે. પત્રકાર તરીકે પ્રવીણતા મેળવવા સાર આખા દેશમાં પણ શિક્ષણની એક શાળા કે સંગવડ નથી એ ઉપરથી પણ આ ઉદ્યોગ તરફ આપણું કેટલું દુર્લક્ષ છે તે જણાઈ આવે છે.

પત્રકાર પ્રવૃત્તિનું રૂપ જ ફેરવી નાંખે તેવા, માથે માત્ર રાજસુકુટ નહિ એવા ઇંગ્લાંડના રાજ સમાન લોર્ડ નોર્થકિલ્ક જેવા સાહસિક પત્રકાર આપણે સાં ક્યાં છે ?

અમુક સિદ્ધાંતને ખાતર, સમાજને, સમમ દેશને હુયમચાવી નાંખે તેવા, લાખજોની ક્ષાલચને પણ ઠોકર મારી પોતાના સિદ્ધાંત અને લડતને વળગી રહેનાર સ્ટેડો આપણે સાં ક્યાં છે ?

મરવાની પણ પરવા નહિ રાખનાર, અન્યાયી, જૂલમગાર રાજાઓ અને સમાજના બદમાશોને, પ્રપચી કુંપનીઓ અને સોનેરી ટોળીઓને ઉઘાડી પાડનાર, પ્રગતને છેતરનાર, પ્રજાના પૈસા ઉઘાપન કરનાર, પ્રજાનાં નાણાંના, મમાજસેવા દેશસેવા કે પ્રજા-હિતચિંતનને નામે દુરુપયોગ કરનાર દુષ્ટજનોનાં ભોખાળાં ઉઘાડાં પાડનાર લેખકોશેરો આપણે સાં ક્યાં છે ?

દાદ તડકો, અધરાત મધરાત વેડનાર, જમીનમાર્ગ તેમ જળમાર્ગના પ્રવાસનાં મંકદ સહન કરી લેનાર, સમાજનાં અધમ અને ભયંકર તત્વોની વચ્ચે જઈ જીવને જોખમે ખળવો મેળવનાર અને ખવરોને વીજળીને વેગે દરિદ્રાશ્રયી પહેલી પહોંચાડવાની જીવતોડ મહેનત કરનાર રિપોર્ટરો અને ખજરપત્રી, અને તેવા રિપોર્ટરો અને ખજરપત્રીઓની કદર કરનાર તંત્રીઓ અને માલિકો ક્યાં છે ?

અહીં વર્તમાનપત્રોને ૧૦૦ કરતાં વધારે વર્ષ થયા તોપણ, આપણે સાં ગુજરાતી હંકાર ક્યાં છે ?

કદપના અને મુંદરતાનાં રમણીય ક્ષેત્રોમાં વિહાર કરાવનાર, ભૂતકાળ અને વર્તમાનનું તાદબ્ય ચિત્ર રજુ કરનાર, પત્રકારના ધધાને અમ્મશ આપનાર, પોતાના ધ્યેયમાં જ રહેનાર, પોતાના ધ્યેયને માટે પ્રાણ પાથરનાર ચિત્રકારો ક્યાં છે ?

પત્રોની પ્રસિદ્ધિની ઝડપ, પત્રોની પ્રિયતા અને આકર્ષણમાં વૃદ્ધિ કરનાર આદર્શ મુદ્રો ક્યાં છે ?

આ સર્વ વિષયો આપણી અભવવા નથી. આપણે પ્રગતિમાન છીએ. પરંતુ આપણી પ્રગતિ ધીરી છે; તેને વેગ મળવાની આવશ્યકતા છે.

આપણે જાગૃતિના જમાનામાં છીએ. આપણે આશ્ચર્ય તો છીએ. પત્રકારના ધધામાં જે કંઈ ઉચ્ચ, જે કંઈ સુંદર, જે કંઈ આદર્શરૂપ, જે કંઈ જ્ઞાનને વધારનાર, અધિકાર, અન્યાય અને જૂઠ્ઠાને કેળનાર, જે કંઈ બધા અર્થનાર-તે સર્વ તત્વ આપણા પત્રોમાં દાખલ થશે એટલી શુભેચ્છા માથે હાથ તો વિરમીશુ.

પણ એક બાબત અત્ર જૂઠ્ઠા જેવી નથી. પત્રકારપ્રગતિમાં સ્ત્રીઓ દીપી નીકળે, ઉપયોગી થઈ પરે એમાં કશો પણ શક નથી. "The hand that rocks the cradle, rules the world" - જે હાથ પારણું જૂઠાવે, તે જગત ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી શકે. પત્રકારના ઉદ્યોગમાં પણ તે જગતને હકમનાવી શકે એમાં કંઈપણ મંદેહ નથી. અર્થ કરતાં પણ ઘણું વધારે જગત સ્ત્રીઓ અને વાલકોનું બનેલું છે; અને ખામ કરીને, સ્ત્રીઓ અને વાલકોને લગતી, અને સામાન્ય રીતે સમગ્ર સમાજને લગતી બાબતમાં સ્ત્રીઓનું દૃષ્ટિબિંદુ સમાજને, જગતને ઘણુંજ ઉપયોગી, ઘણુંજ હિતકારક છે. અભાર સૂધી જગતે સ્ત્રીઓના અભિપ્રાય જાણવાને થોડોજ પ્રયાસ કર્યો છે. આ દેશના સ્ત્રીઓના હિમાયતીઓને ખાસ કરીને અભિનંદન ઘટે છે કે સ્ત્રીઓની નિરક્ષરતા દૂર કરવાને તેઓએ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે અને આજે થોડી પણ સન્મારીઓ પોતાના વિચારો દિગ્ભ્રમતથી પ્રજા મમક્ષ મૂકી શકે છે, થોડી પણ સ્ત્રીઓ, મમાજમેવા માટે, દેશમેવા માટે તૈયાર થઈ શકી છે.

આજે આપણે શ્રીમતી બાઈબાઈ અને લીબાઈ પાસમોટ, શ્રીમતિ વિદ્યાબહેન અને શારદા બહેન, મિસિમ પુતળાભાઈ કાગરાજ અને દાવર બહેનો, મિસ બાનુ બ્રમનજી અને શ્રીમતી હસા બહેન તથા કેટલાંક ખીમ બાનુ-અધિપતિઓનાં નામ આનંદથી સર્જી શકીએ છીએ તો ભવિષ્યમાં આ ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર તે કરતાં પણ વધારે સર્ગારીઓ આપણને મળી આવશે અને ભવિષ્યના પ્રદર્શનમાં સ્ત્રીઓનો હાથ, સ્ત્રીઓનું વધારે સુંદર, વધારે અમરકારક કામ આપણે જોઈ શકીશું.

સ્ત્રીઓનું સ્ત્રી તરીકે મહત્વ, ગૃહિણી તરીકે તેમની નિપુણતા, તેમની મનોહરતા, માતા તરીકે સ્ત્રીઓનું મમર્ષણ, તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠતા, નાગરિક તરીકે સ્ત્રીઓની નિયત કામ-એમાં આદર્શ એવાં પત્રકારબહેન શ્રીમતી વિદ્યાબહેનની પ્રદર્શન ખૂલ્લું મૂકવા માટે કાર્યકારિણી કમિટીએ પર્મગી કરી એ સર્વ રીતે યોગ્ય થયું છે અને અમે તેમને પ્રદર્શન ખૂલ્લું કરવા સવિનય વિનંતિ કરીએ છીએ.

ઉપરનું નિવેદન વચાઈ રહ્યા બાદ આ વિદ્યાબેરી રમણભાઈ નીલકંઠે પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકતાં પૂર્વે નીચે પ્રમાણે લાપણ આપ્યું હતું:—

સૌ. વિગ્રામજી -મહુભાઈ તીસરું

૫૪ પ્રાંત કુલ સુનાર અણીના વિદુશી

સૌ. વિદ્યાગૌરીનું ભાષણ.

સન્નારીઓ અને સદ્ગુહસ્થો,

અમદાવાદ સહેરમાં પત્રકારોની પરિષદ ભરવાનો વિચાર કર્યો તે સાથે પત્રોત્ત્વ પ્રદર્શન ભરવાની યોજના કરી છે તે યથાયોગ્ય થયું છે. આ નવીન દિશાની પ્રવૃત્તિ અરેખર મત્કારને પાત્ર છે. સર્વ પત્રકારો તરફથી આ પ્રદર્શનમાં નમુનાઓ આપ્યા હશે એવી આશા રાખું છું. સર્વ પ્રદર્શનો ભરવાનો જે હેતુ રાખે છે તે આ પ્રદર્શનમાં પણ છે. આપણામાંના ધણાંખરાં એ સર્વ પત્રોથી પરિચિત હોઇયું તથાપિ કેટલાંક પત્રો કેટલાંકને અને કેટલાંક ખીજને અપરિચિત હશે તેમજ જેમને પરિચિત હોય તેમને પણ મર્વની સાથે એક વખતે તુલના કરવાની તક મળે; તે ઉપરાંત સમગ્ર પ્રજાનું ધ્યાન, આ વિષયમાં તો વાંચનાર જગતનું ધ્યાન એવવાનો આ જમાનાનો આ એક માર્ગ છે. ખીજા પ્રદર્શનો થવાનાં હોય ત્યારે કારીગરો, કલાવિધાપકો તેને માટે ખાસ પરિશ્રમ લઈ વિશિષ્ટતાવાળી કૃતિઓ તૈયાર કરે છે, જે નમુના અમામાન્ય હોઈ કારીગરો કેટલી ઉચ્ચ કોટીએ કામ કરી શકે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. વર્તમાન પત્રો અને માસિકો કાંઈ પ્રદર્શનમાં મૂકવાના ખાસ હેતુથી રચી શકતાં નથી તથાપિ તેમાંના કેટલાંક વિશિષ્ટ અંગો કાઢે છે તે તેમની કૃતિઓ યોગ્ય મંજૂગોમાં કેટલે દરજ્જે ચઢીઆતી થઈ શકે તેના નમુનારૂપ બને છે. એ બધું છતાં પત્રોના મામુલી અંગો પણ જાત જાતનાં દિગ્દર્શન કરાવે છે. અને તેમનો એક જ મંત્ર નમુનારૂપે કાઢી રચાને જળવાય તો આગળના જમાનામાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ કીમતી બને તેમ છે.

એક તરફથી વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે એવું પ્રદર્શન ભરવા જેટલી મંખ્યા અને વિવિધતા ગુજરાતી પત્રોમાં છે તે સાથે એમ પણ નોંધએ છીએ કે હાલમાં અને-કાનેક નવાં પત્રો નીકળે છે અને કદાચ આપણા પ્રાંતની શક્તિ કરતાં તે વધારા પડતાં થઈ પડવાથી તેમજ ખીજા અનેકાનેક કારણોથી તેઓ ચિરંજીવ થાય કે નહીં તે પણ મશ્ય પડતું છે. વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં સ્પષ્ટિકમના મામાન્ય નિયમ મુજબ Survival of fittest—યોગ્યતા મુજબ ચિરંજીવતા આવે એમ હંમેશા બનતું નથી. કદાપિ ધણા નમાલા અને વધારે ઉચ્ચ કોટિના પત્રો હુકો વખત આવે અને સાધારણ પ્રતિના દીર્ઘકાળ ટકે એમ બનના વધારે મેલવ છે. છેક ઉત્તરતા પ્રકારનાં પત્રોના ચોજાની સાધન-સામગ્રી પૂરી થતાં વાર નથી લાગતી અને વાંચનાર પણ કંટાળી જાય છે. કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર તેના પ્રવર્તકોએ તે કાર્ય આદરેલું હોય એટલે સ્વભાવિક રીતે થોડા વખતમાં આટોપી લેવું પડે. બહુ ઉચ્ચ પ્રતનાં પત્રોનો વાંચક વર્ગ પરિમિત, થોડાં જ તેની કદર કરનારાં હોય, અને તેથી થોડાં તે માટે પૈસા ખર્ચી શકે તેવાં હોય. એટલે તેવાં પત્રોનો નિલાવ એ હજી આપણા દેશને માટે મુશ્કેલ કાર્ય છે તે વાત તેમના પ્રયેજકોને સુવિદિત છે. આપણા દેશમાં તેમજ અન્ય દેશોમાં પણ પત્રો; ધણા ફેલાવાવાળાં વર્તમાનપત્રો પણ ધણા ક્રમ વચ્ચે ચાલી શકતાં નથી અને

એકંદરે Journalism એ ધંધા તરીકે કમાણીનું સાધન ભાગે જ બને છે. સરસ્વતી દેવીના સેવકો, દેશની સર્વ પ્રકારની ઉત્તતિના કાર્યમાં રસ લેનાર દિતેચ્છુઓ પોતાનો ધર્મ માનીને આ કાર્ય ધણુંખર કરે છે. આવા અંતરાયો છતાં, આપણો દેશ જ્યાં નિરક્ષર માણસોની ધણી મોટી મંખ્યા છે ત્યાં પણ આટલાં પત્રો નીકળે છે, નીમે છે અને ઉત્સાહી જતો નવાં નવાં પત્ર કાઢે છે એ આ જમાનાનું શુભ ચિહ્ન છે. પ્રમાણિક હેતુથી, પોતાને ખીન્ન પત્રોમાં થયોગ્યતા ન જણાય તે ઉપપ પૂરી પાડવાના પ્રયામ તરીકે, વિવિધ દૃષ્ટિ-દુષ્ટી નવાં નવાં પત્રો જન્મે એ દેશજનોનાં હૃદયોના મંથનનું બાલ ચિહ્ન છે—અને સામાન્ય વર્ગના ગમે તેટલા ખડખડાટ છતાં, એ પ્રયોગજ્ઞોની પ્રગતિ ચાલવાની જ. અસમત જેમના પૈમાવડે કાર્ય કરવાનું હોય તેમને તે ફિલ્ડ ન હોય તો તેઓ પાસેથી નાણાં લેવા દુરાચલ ન કરવો જોઈએ. તેવાઓ નાણાં આપે એવી આશા પ્રયોગજ્ઞે ન રાખવી અને તેવા નાણા આપનારાએ નાણાં ન આપવાં એ વાગળી છે. પરંતુ નવાં પત્રો ન નીકળે એવી ઇચ્છા રાખવી યોગ્ય નથી તેમ તે સફળ થાય એ સંભવ પણ નથી. જગતમાં ઘણા Experiments વાને પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે. કુદરતમાં પણ જમાનાઓભરના નિષ્ફળ પ્રયોગો ચાલે છે તે જ મુજબ પત્રકારોના પ્રયોગો પણ ઘણા અફળ જવાના અને તેમાના કોઈ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાના. પત્રકારોના હેતુ પ્રમાણિક હોય એ પત્રકારોને જોવાનું છે, તેમનામાં જે કાર્ય ઉપાયનું હોય તે ઠેક પહોં આડવાની શક્તિ છે કે નહીં તે પણ પોતે વિચારવાનું છે તેમજ જાહેર પ્રગ્નના મહા મહેનતે કમાએલાં નાણાંનો દુરુપયોગ ન થાય તે વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. જે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી પ્રગ્ન તેમને ગમે તેની નાની રકમ પણ આપે છે તે માત્ર પોતાના ફાટા-hobbies-તુરંતે સંતોષવા નથી આપતી પરંતુ ઉપયોગી કાર્યને સદાયતા કરવા અને સાથે માથે પોતાને વાચવાનો લાભ મળે એવા ઇરાદાથી આપે છે. માટે પત્રકારોને પોતાની ભારે જવાબદારી ખ્યાનમાં હોવી જોઈએ.

આજકાલ પરિપક્વ અને પ્રદર્શનોના જમાનો છે અને એ જમાનાના વહેણ સાથે વહેવું એ પણ અનિવાર્ય છે. એ મર્ચના પ્રયોગજ્ઞે શુભ સુદિથી કામ કરતાજ હશે. આવાં demonstration થી ધારે તેટલો નહીં તો થોડો ઘણો ફાયરો-ખાસ કરીને લોકમત કેળવવામાં થાય એ મંજૂર છે. તેમા નાણાંનો વ્યય થાય છે તે જો લક્ષમાં ન લઈએ તો તેથી નુકશાન કે હાનિ તો નથી જ. પગ્ગસમદના સિત્ત સિત્ત શોખ કેળવવામાં આવાં પ્રદર્શનો સહાયજૂત થાય છે એ નિર્વિવાદ છે અને તેની કીમત રૂ. આ. પા. માં થઈ શકે નહીં હુન્નર કળાનાં પ્રદર્શનોથી હુન્નર કળાને ઉત્તેજન મળે છે અને, હુન્નરકળા ખીલવાથી પ્રદર્શનો ભરવાની વૃત્તિ સતેજ થાય છે એમ એ અન્યો-વાત્રયે છે. તેજ મુજબ પત્રોનાં પ્રદર્શનોથી સિત્ત સિત્ત પત્રોના ગુણ હોય તાદશ થાય છે અને પત્રકારોના કાર્યને પરાક્ષ રીતે ઉત્તેજન મળે છે તેજ સાથે પત્રોની મંખ્યા અને સ્થિતિ વધે સારે જ પ્રદર્શન ભરવાની પ્રવૃત્તિ થાય.

શુજરાતી સાહિત્યમાં વર્તમાનપત્રો અને ખાસ કરીને માસિકોનો હિસ્સો દિનપર દિન વધતો જાય છે. પુસ્તકોની ગતિની જોડે જોડે માસિકોની પણ ગતિ વધતી જાય છે અને એ વેગ માથે વિશાળતા અને ઉડાણ વધે તથા વાંચક વર્ગની સહાનુભૂતિ દિનપર દિન વધે એ હજી છે. પ્રગ્નની

ઉત્પત્તિ સાથેજ પ્રજાના સાહિત્યની ઉન્નતિ સંકળાએલી છે. ગુજરાત સાહિત્ય માટે ઉજળું ભવિષ્ય છે એમ માનનાર આશાવાદીઓના વર્ગમાં હું પોતે છું અને એ ભવિષ્ય ધડનાર આજના સાહિત્ય સેવકોજ છે. પુરાણ વડ વૃક્ષ સરખી મુદ્દા અને સર્વમાન્ય સંસ્થાઓ તરફ આદરભાવ રાખીને સાથે સાથે નવ કુસુમતિ નાનુક પણ મુંદર વહારીઓનો સત્કાર સમભાવ દર્શાવવો એ સર્વ જનસમાજના હિનેચ્છુઓનો ધર્મ છે. પત્રકારો પ્રજા વર્ગના જ્ઞાનને પોષનાર, તેમની રસરૂચિને ખીલવનાર અને ઉચ્ચ ભાવનાને પ્રેરનાર છે. પ્રજાવર્ગને ઉંચા આદર્શ તરફ લઇ જવામાં પત્રકારો અનેક રીતે સહાયમૂલક થઇ શકે છે અને એવા પવિત્ર કાર્યના પ્રયોજકો પોતાની પવિત્ર ફરજનું યથાયોગ્ય પાલન કરે, પરસ્પર સ્નેહભાવનું સંવધન કરે અને પત્રના ચાલકો અને વાંચકોનું સહકારી-પણું વધે એવા હેતુથી યોગ્યતા આ પ્રદર્શન અને પરિપર તે હેતુ સફળ કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

સત્રારીઓ અને સજ્જનો મેં જે બે બોલ તમારી આગળ મૂક્યા છે તેમાં આપ સરખા પ્રતિષ્ઠિત મંડળ આગળ કહેવા જેવું નવીન કાંઇ નથી. આ પ્રદર્શનના કાર્યકર્તાઓએ મારા તરફના સદ્ભાવને લઇને આજની જવાબદારીભરી ફરજ મારે માથે નાંખી છે. મારા વિવેચનમાં અપૂર્ણતા તો છે જ તે તરફ દુર્વક્ષ કરવા આપ સહુને હું વિનંતિ કરું છું. આપણી પ્રજાની પ્રગતિના સર્વ યોગ્ય પ્રયાસોમાં દીક્ષસોજ છે અને સાહિત્ય તરફની મારી શુભેચ્છાઓ દર્શાવવાનો તેમજ સાહિત્ય માટે તન મન અને ધનથી અવિશ્રાન્ત પ્રયત્ન કરનારાઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો આ સુપ્રમંગ પ્રાપ્ત થયો છે તે માટે આભાર દર્શાવવાની આ તક લઉં છું.

બીજા દિવસની બેઠક.

પરિપદની બીજા દિવસની બેઠક રવિવારે બાર વાગનાં પ્રેમાભાષ હોલમાં થઇ હતી. તે વખતે પ્રથમ કેટલાક નિંબ ધો વાંચવામાં આવ્યા હતા.

મી. પાલનજી બરજેરજી દેસાઇનો લેખ મી. હોમી. પી ચાહેવાળાએ વાંચ્યો હતો. પોતાના લેખમાં મી. દેસાઇએ પત્રકાર તરીકે પોતાનો અનુભવ વર્ણવ્યો હતો અને પત્રકારોને પોતાની ફરજો, ભાષાશુદ્ધિ વગેરે અંગે ધી કેટલીક સૂચના કરી હતી.

રા. બા. હરગોવિંદદાસ ઠાંટાવાળાનો 'ભાષા શુદ્ધિ' વિષેનો લેખ રા. કેશવલાલ દ. શેઠે વાંચ્યો હતો. તેમાં પણ વર્તમાનપત્રોની ભાષાશુદ્ધિ વિશે મામાન્ય સૂચનાઓ કરવામાં આવી હતી.

રા. પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઇએ પોતાના નિબંધમાં પત્રકારની જવાબદારીઓ વિશે લંબાણથી વિવેચન કરી તેમનું કાર્ય જનસમૂહના વિચારોને યોગ્ય માર્ગે દોરવાનું તથા લોકમત ફેળવવાનું તથા ઉત્પન્ન કરવાનું છે એમ દર્શાવ્યું હતું.

શ્રી. દત્તાત્રય કાલેલકરે પત્રકારોની ખામીઓનું નિવેદન કરી જટ વિવેચન વિશે કેટલીક વહેવાર સૂચનાઓ કરી હતી.

રા. કેશવલાલ દ. શેઠે 'કેમી' માસિકને લગતી ઉપયોગી માહિતી રજૂ કરી હતી.

એ ઠરાવ શ્રીયુત બનારસીદાસ ચતુર્વેદીએ રજુ કર્યો હતો અને મંરથાનોના ગુજ-
રાતીઓની સ્થિતિનો તેમણે સારો ખ્યાલ આપ્યો હતો. પત્રકારોએ તેવા સવાલોને પોતાના
પત્રમાં વધુ જગ્યા આપવાની તેમણે અરજ કરી હતી. સદરદ્દ કમલને મી. નારાયણજી
સાંગાણીએ ટેકા આપ્યો હતો. બાદ એ ઠરાવ પસાર થયો હતો. '

ગુજરાતી ટૂંકાક્ષર.

ગુજરાતી પત્રોનું રિપોર્ટિંગ વધારે ચોક્કમ થવાની જરૂર છે, તેથી અંગ્રેજીમાં જેની
ટૂંકાક્ષરી (Short-hand) પદ્ધતિ છે, તેને મળતી ગુજરાતી ટૂંકાક્ષરી પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય
રીતે જે કાંઈ તૈયાર કરી મોકલી આપશે અને તે ઉત્તમ તથા ઉપયોગી માલુમ પડેથી
તેને ગુજરાત પત્રકાર મંડળ તરફથી એક સુવર્ણ ચંદ્રક આપવામાં આવશે.

કેમી પત્રોને સંચાલના.

ગુજરાતનાં જૂદાં જૂદાં કેમી પત્રોએ પોતપોતાની કેમીનું સ્વાભિમાન કેળવવાની
સાથે તેમનું 'હિંદીત્વ' પણ ખીલવતા રહેવું, એવી આ પરિપદની કેમી પત્રોને
જાણામણ છે.

તાર તપાસના દર.

વર્તમાનપત્રો 'મોટેના ટપાલના તથા તારના હાકલા દરમાં જતાં વજનમા તથા
શબ્દોમાં વધારો કરવાની અત્યંત જરૂર આ પરિપદ માને છે અને આશા રાખે છે કે
વડી ધારાસભાના સભ્યો સરકારને તે દિશામાં ઘટતા ફેરફાર કરવાને દળાણુ કરશે.
(અ) પોસ્ટ ખાતા તરફથી જે ખામ દર અને વજનની છૂટ અન્ય વર્તમાનપત્રો, માસિકા
વિ. ને આપવામાં આવે છે તેનીજ છૂટ દૈનિક અને ત્રિમાસિકને પણ મળવી જોઈએ
એવો આ પરિપદનો અભિપ્રાય છે, અને તે દિશામાં પ્રયત્ન કરવા ધારાસભાના સભ્યોને
વિનંતિ કરે છે.

ઉપરના ત્રણે ઠરાવો પ્રમુખ તરફથી રજુ થયા હતા અને તે પસાર કરવામાં
આવ્યા હતા.

પત્રકારો ઉપર તાર તથા ટપાલ સંબંધી અંકુશ.

તાર ખાતાના હાકલા કાયદા મુજબ " જાહેર સલામતીના હિતમાં " જે તારો
અટકાવવામાં આવે છે તે વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા ઉપર અનિષ્ટ અંકુશરૂપ છે. ઉપર
જણાવી તે પ્રદારની સત્તા ૧૯૧૦ નો પ્રેસએક્ટ ૨૬ દરમી વખતે પોસ્ટ તથા કસ્ટમ
ખાતાને શીતુરી મોપાનીઆ અટકાવ કરવાના મંમંધમાં આપવામાં આવી છે, વારંતે એ
પ્રમાણે કારોબારી, ત્રાર, પોસ્ટ અને કસ્ટમ ખાતાના નોકરોને આપવામાં આવેલી સત્તા
સત્વર લઈ લેવા પ્રયાસ કરવા આ પરિપદ વડી ધાગમસાના સભ્યોને વિનંતિ કરે છે.

તારના કાયદામાં સુધારો કરવા શ્રી. વીઠ્ઠલભાઈ પટેલે ધારાસભામાં જે નોટીસ
આપી છે તેની આ પરિપદ નોંધ લે છે અને એવી આશા રાખે છે કે તેઓ ઉપર દર્શા-
વેલી અડચણ દૂર કરાવવા પણ યોગ્ય તજવીજ કરશે.

પ્રસ્તુત ઠરાવ રા. ચીમનલાલ મેદીએ રજુ કર્યો હતો અને પત્રકારોના તારો મંમંધી
સરકાર જે અનિયંત્રિત સત્તા બોગવે છે તે મંમંધી તેમણે વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું હતું.
રા. જગનલાલ ભવાનીશંકર તરફથી તેને ટેકા આપવામાં આવ્યો હતો તે પછી એ ઠરાવ
પસાર થયો હતો.

૧૨૪ (અ).

પત્રકારોની સ્વતંત્રતાને માથે ઘટકતી દિંદો ફાજલારી કાયદાની કલમ ૧૨૪ (અ) ધણીજ કડક તથા વ્યાપક છે. તેને નરમ બનાવવા શ્રી. રંગસ્વામી આયંગરે વડી ધારાસભામાં જે ખીસ રજુ કર્યું છે તેની આ પરિપક્વ નોંધ લે છે અને વડી ધારાસભાના મધ્યોને એ દિશામાં પોતાથી જનનુ કરવા ભલામણ કરે છે.

એ હરાવ રજુ કરતાં રા. હરિરાવ ખૂચે કેટલુંક પ્રતિબંધિત વિવેચન કરી ૧૨૪(અ) નો ભોગ થઈ પટેસાઓના દાખલા આપ્યા હતા. રા. નારણજી ત્રાંચાબીએ તે હરાવને ટેકા આપ્યા બાદ તે પસાર થયો હતો.

કોર્ટના તિરસ્કારનો કાયદો.

કોર્ટના તિરસ્કારનો કાયદો (The Law of Contempt of Court) છે તે અત્યંત લાંબાબર્ષો છે. તદનુસાર ૧૮૮૯ ઉપર કોમી કે રાજકીય વક્તાનું આરોપણ કરી રોકાવું નથી; પરંતુ તમામ ૧૮૮૯ એવા વક્તાઓ પર હોય એ અસહ્ય હોવાથી તે કાયદામાં એવો ફેરફાર થવાની જરૂર આ પરિપક્વ માને છે કે વર્તમાનપત્રોને જનજનની વર્તણૂક બાબત ટીકા બદનક્ષીના કાયદાની હદમાં રહીને કરવાની સ્વતંત્રતા દોવી જોઈએ.

રા. સીતનલાલ મોદીએ તે હરાવ રજુ કરી જાણીતા 'કેસરી' તથા 'કોનીકલ' પત્રના અધિપતિઓને યાએલી મળના દાખલા આપી આ હરાવની અમત્ય સમજાવી હતી. 'ફીલ' ના અધિપતિ શ્રી. કેવચ દાસજીએ તેને ટેકા આપ્યા બાદ તે હરાવ પસાર થયો હતો.

સરકારી જાહેર ખબરો.

પોતાની જાહેર ખબરો અને નોટીસો મરજીમાં આવે તે પત્રોને આપીને સરકાર આડકતરી રીતે પત્રોની સ્વતંત્રતા ઉપર જે ત્રાપ મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે અનિષ્ટ છે અને તેનો તાકીદે ત્યાજ કરવા આ પરિપક્વ મરકારને ચિનંતિ કરી છે.

ઉપરનો હરાવ પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ મધ પસાર થયો હતો.

દેશી રાજાઓના રક્ષણનો કાયદો.

જૂની વડી ધારાસભાના વિરોધ સામે સર્ટિફિકેટ આપીને પસાર કરેલા 'પ્રીન્સીપલ પ્રોટેક્શન એક્ટ' સામે આ પરિપક્વ પોતાનો મખ્ત વિરોધ જાહેર કરે છે અને તે મત્વર રદ કરવા સરકારને આગ્રહ કરે છે.

અ કેટલાંક દેશી રાજાઓમાં વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા ઉપર જે આક્રમણો કરવામાં આવે છે તે પ્રત્યે આ પરિપક્વ પોતાના મખ્ત વિરોધ જાહેર કરે છે અને પોતાના મુદ્દામાં નિકળતાં વર્તમાનપત્રોને પૂરતું ઉત્તેજન આપે એવી તેમને ખાસ આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

એ હરાવ 'કચ્છ વર્તમાન' ના અધિપતિ શ્રી જગન્નાથ ભવાનીરા'કરે રજુ કર્યો હતો. તેને ગ. હરિગાથ ખૂચે ટેકા આપ્યા બાદ તે પસાર થયો હતો.

અનિષ્ટ જાહેર ખબરો અને પત્રો.

વર્તમાનપત્રો તથા માગિકો વગેરે જનતાની તીક્ષ્ણતા રચક છે, તેથી તેમણે અનીતિને તોપે તેની જાહેર ખબરો જાપરી જોખમ નહિ એવી આ પરિપક્વની માન્યતા છે.

આ હરાવ પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ મધ પસાર થયો હતો.

જેલમાં ગયેલા પત્રકારો.

ગુજરાતના જે વર્તમાન પત્રકારો, દેશસેવા કરતાં જેલયાતના ભોગવી રહ્યા છે, તેમના પ્રત્યે આ પરિપદ માનભરી દૃષ્ટિથી જુવે છે.

અ. હિન્દુસ્તાનની જેલોમાં વર્તમાનપત્રકારોને ચોર, છુટારા ને બદમાશો ભેગા રાખી, તેમના પ્રત્યે એક સામાન્ય ટેદી જેવું જે વર્તન ચલાવવામાં આવે છે, તે માટે કાયદામાં યોગ્ય સુધારો કરાવવા, આ પરિપદ ધારાસભાના સભ્યોને વિનંતિ કરે છે.

એ ઠરાવ રા. ચંદુલાલ નંદલાલ દેશાધ્યે રજુ કર્યો હતો અને મી. છગનલાલ ભવાનીશંકર મહેતાએ તેને ટેકા આપ્યો હતો. ત્યારબાદ તે પસાર થયો હતો.

મી. હોરનીમેન.

જાણીતા પત્રકાર મી. હોરનીમેન સામે ખોટી રીતે જે અંકુશ મુકવામાં આવ્યો છે તે તાકીદે દૂર કરવા માટે ફરીથી સતત ઈલાજ લેવા ધારાસભાના સભાસદોને આ પરિપદ ભલામણ કરે છે.

એ ઠરાવ પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ થઈ પસાર થયો હતો.

વર્તમાનપત્રોની જોડણી.

આપણા પત્રોમાં એકધારી જોડણીનો ધણો અભાવ જોવામાં આવે છે તેથી મહાત્મા ગાંધીજી, ગુજરાત પરિપદ મંડળ વગેરે જેઓ જોડણીના નિયમો નક્કી કરી રહ્યા છે તેમની સાથે ગુજરાતી પત્રકારો સહકાર કરી શકે ત્યાં સુધી ખીખાંની તથા થોડા વધુ ખર્ચની મુશ્કેલીની ખાતર હસ્ત, દીર્ઘ અને જોડણીઓમાં ફેરફાર કરી તેને અશુદ્ધ નહિ કરવા આ પરિપદ પત્રકારોને ભલામણ કરે છે.

આ ઠરાવ રા. ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતાએ રજુ કર્યો હતો અને રા. યુનીલાલ વર્ધમાન શાહે તેને ટેકા આપ્યો હતો. મી. દેવચંદ દામજીએ જણાવ્યું હતું કે મારા અનુભવપરથી કહીશ કે પત્રકારો ઇચ્છે તો ગમે તેવી ઉતાવળમાં પણ શુદ્ધ જોડણી છાપી શકે. બાદ તે ઠરાવ પસાર થયો હતો.

ક્રિમિટીની નીમણુંક.

ગુજરાત પત્રકાર પરિપદનું કાર્ય આગળ ચાલુ રાખવાને નીચે મુજબના મેમ્બરો ઉમેરવાની સત્તા સાથે-કમચલાઉ મંડળ નીમવામાં આવે છે. તે ખીજી પરિપદ ભરવાને તજનીજ કરશે તેમજ પરિપદે પસાર કરેલા ઠરાવો યોગ્ય સ્થળે પહોંચાડશે.

મે. મહેરજીભાઈ પાલનજી માદન, મે. અધિપતિ સાંજ વર્તમાન, મે. અ. મુખ્ય સમાચાર, મે. અ. પ્રજાગિત, મે. અ. હિન્દુસ્તાન, મે. અ. જામે જમશેદ, મે. અ. ગુજરાતી, મે. અ. ગુજરાત, મે. અ. સીમોધ, મે. અ. સમાલોચક, મે. અ. સંહિલ, મે. અ. સયાજી વિજય, મે. અ. ગુજરાત મિત્ર, મે. અ. નવયુગ, મે. અ. નવજીવન, મે. અ. પ્રજાજંધુ, મે. અ. ગુજરાતી પંચ, મે. અ. સૌરાષ્ટ્ર, મે. અ. આત્માનંદ પ્રકાશ, મે. અ. ખડાયતા મિત્ર, મે. અ. શુદ્ધિપ્રકાશ, મે. અ. કુમાર, મે. અ. કચ્છ વર્તમાન, મે. અ. જન્મજૂમિ, મે. અ. શારદા, મે. અ. દશા સોરહીયા, મે. અ. સુંદરીસુમોધ, મે. અ. યુગધર્મ, રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષમણભાઈ, અને રા. દેવચંદ દામજી. રા. હીરાલાલ ત્રી. પારેખ, અને ચીમનલાલ એમ. મોદી, એઓ મંડળના મંત્રીઓ તરીકે કાર્ય કરશે.

છેવટે પ્રમુખનો, સ્વાગત કમિટીનો અને હાજર રહેલા પત્રકારોનો આભાર માનવામાં આવ્યો હતો. તેમજ પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકનાર સૌ. વિદ્યાગૌરીનો અને પ્રદર્શન કમિટીના સેક્રેટરીઓ તથા સંગીતશાસ્ત્રી મી. કુલકર્ણીના આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

પ્રમુખના છેલ્લા રાખંડા.

પ્રમુખે જણાવ્યું કે આ પરિષદના કામમાં મેં મારી શક્તિ મુજબ સૂચનાઓ કરવા સિવાય જાણે બાગ લીધો નથી. મારા ફેટલાક વિચારો તમો લાઇઓને પર્ષદ ન પડે તે માટે હું દિવગીર નથી. હું તો માત્ર સેવક છું અને વિચારની આપ લે કરવા માટે આપણે એકત્ર થયા છીએ. નિબંધોના લેખક લાઇઓએ પણ ધધાની ખીલવણીમાં મારો રસ તથા ઉત્સાહ દર્શાવ્યા છે. પત્રકારોએ સરકાર તથા પ્રગતના મધ્યસ્થ તરીકે રહેવું જોઈએ. પરસ્પર વિશ્વાસ વધારવાનો મુદ્દાલેખ તેમણે ધારણ કર્યો જોઈએ. આપણું કામ શિક્ષક તેમજ ન્યાયાધીશનું છે. માટે આપણે જે ઉદ્દેશ્ય સાલગવું જોઈએ.

બાદ પ્રમુખને હારતોરા અપાયા હતા અને પરિષદ બરખાસ્ત થઈ હતી.

રનેહ સંમેલન.

પત્રકાર મંડળ તરફથી પ્રમુખ અને હાજર રહેલા પરાણીઓના માનાર્થે બોળાનાથ લેડીજ ઇન્સ્ટીટ્યુટના કમ્પાઉન્ડમાં રનેહસંમેલન યોજવામાં આવ્યું હતું. રીફ્રેશમેન્ટ તથા આ લઇને સાં વખરાયા હતા. તેજ રાત્રે પ્રમુખ મેવમા મુંબઈ તરફ વિદાય થયા હતા, જેમને વળાવવાને મત્રીઓ, સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ તથા ફેટલાક પત્રકારોએ સ્ટેશનપર હાજરી આપી હતી.

નિબંધ સંગ્રહ

વર્તમાનપત્રો વિષે બે બોલ.

મહાશયો,

આપ તરફનો એક લેખીત પત્ર તથા પરીપદની જાણેલી પત્રીકાઓ મોકલીને આપે મને ઉપકૃત કર્યો છે.

જાણીને હાર્ષ ઉપજે છે કે ગુજરાતના પાટનગરમાં ગુજરાત પત્રકાર મંડળ એક વર્ષથી સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તેના તરફથી આવના નવેમ્બર માસની તા. ૧ લી અને ૨ જીએ મારા ઇષ્ટમિત શેડ મેદરજીમાઈ માદનના પ્રમુખપદ હેઠળ પહેલવહેલી 'ગુજરાતી પત્રકાર પરીપદ' ભરવાનું સ્તુતિપાત્ર કાર્ષ સાથે ઉડાવવામાં આવ્યું છે. મને કહેવાની પરવાનગી આપશો કે પરીપદના પ્રમુખપદ માટે આ કરતાં વધારે લાયક નામ ગુજરાતી પત્રકારો મધેથી મળવું મુશ્કેલ છે. દીક્ષગીર છું કે આંખની નળજામને કારણે પરીપદમાં મારાથી હાજરી આપી શકાશે નહીં. તોપણ હું તેને મંપુશું કેતેહ ઇચ્છું છું.

પરીપદ ભરવાના લાભો અનેક છે અને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતાં પત્રો અને માસિકાને તેવા લાભો મળવાજ નોંધએ. છેક ઇસ્વી. ૧૮૨૨ નાં સાલથી મુંબઈમાં પહેલ વહેલો ગુજરાતી જાપો તેના પારસી માલીક અને અધીપતી મોખેદ ફરદુનજી મરજખાનજીએ જાત મહેનતથી ખીળાં વગેરે બનાવીને પ્રગટ કરવા માંડ્યો તે વાતને આજે ૧૦૦ વર્ષ ઘઈ ગયાં છે. સાર બાદ ઘણાં ગુજરાતી પત્રો હસ્તીમા આવ્યાં તે મોટે ભાગે પારસી લેખકાથીજ લખાતાં હતાં. "મુંબઈ સમાચાર" ગુજરાતી જાપાની માતા સમાન છે, અને તેના સ્થાપક ફરદુનજી મરજખાનજી તેના પીતા સમાન છે. 'આશુક' 'પારસી રીક્ષારમર' વગેરે પહેલાં પારસી પત્રોની ભાષા એક સદીની વાત ઉપર ફેવી હોય તેનો ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ નથી. તે જમાનામાં પુરીપાધરી કેળવણી નહતી એટલે તે જાપાની ભાષા શુદ્ધ તો ક્યાંથીજ હોય ?

આજ પચાસ વર્ષની વાત ઉપર ૧૮૭૪ ની સાલમાં 'રાસત ગોફતાર તથા સ્વય પ્રકાશ' પત્ર સાથે હું જોડાયો ત્યારે ગુજરાતી જાપાની જોડણી અને ભાષા અને રૌલી ખીલકુલ ખામીભરેલી મે જોઈ હતી. જોડાક્ષર તો લખનાર અને વાંચનાર જાણે જાણતાજ ન હોય તેમ સઘળું ચાલ્યું જતું હતું. એ દીશમાં સુધારો દાખલ કરવાની પહેલ 'રાસત ગોફતાર' ના તે વેળાના સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વી શેડ કે. ન. કાળરાજીએ કાઢી, અને શેડ મા. બ. મીનોચેરહોમજીના તંત્રીપણા તજે ચાલતું પ્રખ્યાત 'મુંબઈ સમાચાર' તુરતજ આ સુધારામાં જોડાયું. જોડાક્ષર દાખલ કરવામાં થોડેક દરજ્જે પોતે કાળ્યું છે એમ જોઈને 'રાસત ગોફતાર' હસ્ત ધ્ર અને દીરધ બે દાખલ કીધાં. ત્યાર પછી આજ સુધીમાં ખીજ પારસી પત્રોએ આ જાતના સુધારામાં ઝંપલાવ્યું ખર, પણ આજે ઉલ્લસાર્ધ જતા પારસી લેખકામાના કેટલાક પોતે બ્યાકરણ બણેલા ન હોવાથી વગર સમજે

ન ધરે તેવા જોડાસરો તથા હરસ્વ ધ અને દીરઘ બે લખીને પોતાનું અગાનપણું બતાવી આપે છે. આજ પગીસ વર્ષથી પારસી લેખક મંડળે જન્મ લીધો છે, પણ એ મંડળ આ દીશામાં કશો સુધારો કરી કે કરાવી શક્યું નથી.

ખીજા હાથ ઉપર હોંદુ લખકોએ ગુજરાતી જાપાની લગામ કેટલાંક વર્ષ પાછળથી હાથમાં લીધા છતાં જોડણી અને રીઠી મંત્રધે ધણો સારો સુધારો બતાવ્યો છે. હું હમ્મું છું કે પારસી લેખક બહેનો અને ભાઈઓ આ વિષયમાં પોતાના હોંદુભાઈ બહેન લેખકોનું અનુકરણ કરે.

ભાષા શુદ્ધિ સંમધે એક સામાન્ય ફરીયાદ આ છે કે આપણી કને એક પણ વિશ્વાસ-પાત્ર શબ્દકોષ નથી. ગુજરાતી સાક્ષરો વારંવાર પરીપદો ભરી પરવાર્ષા છે, પણ તેઓમાં કોઈ એવો શુદ્ધિસાળી વિદ્વાન જણાયો નથી કે જે કવી નર્મદાશંકરને પગલે ચાલીને ઉત્તમ શબ્દકોષ બનાવી શકે. લેખો લખવા સુચનાઓ કરવી, કરાવો પસાર કરવા, એ બધું ઠીકજ છે; પણ તેવા કરાવને અનુસરીને બધું કાર્ય બળવવાનું કથુ ઠેકાણું જણાતું નથી. ફારસી શબ્દોની અવગણના કરનારા સાક્ષરો કંઠ્ય સંસ્કૃત શબ્દોથી ગુજરાતી શબ્દ ભંભાર ભરવા માગતા હોય તો તે ગ્રહસ્થો એક આંખોનો ઉપયોગ કરતા કહેવાશે નહીં. આપણા ગુજરાતી પત્રકારો સાક્ષરો વચ્ચેની સાહમારીથી જેમ અજાણ રહેશે તેમ તેઓ પોતાના વાંચનારાઓની ઉત્તમ સેવા બળવતા લેખાશે. જાપાની ભાષા સદા સહેલી અને સ્પષ્ટ હોવી જોઈએ. જાપામાં શુદ્ધ ભાષા આવવી તો જોઈએજ પણ જાપાનીઝ મંદ્રકૃત કે તેવાજ ફારસી અરબી શબ્દોથી વાંચનારને કંટાળો ખવાડવો ન જોઈએ.

આ વાત હર્ષ માની લેવા યોગ્ય છે કે ગુજરાતી પત્રો અને માસિકામાં ચીત્રો પ્રગટ થવા લાગ્યાં છે. આગમાં વર્ષોમાં વીલાયતનાં પત્રોમાં જાપાઈ ગયેલાં ચીત્રોની આપ-જીમાં નવાઈ હતી પણ તે યુગ ગયો છે. આજે તો મુંબઈનું ઈન્ડિયન ડેલી મેલ પત્ર ગઈ કાલે કે ગયા હફતામાં બનેલા ખ્યાન બેંચનારા બનાવોના તાત્ત્વ ચિત્રો આપવા લાગ્યું છે, તેના અનુકરણને યુગ ચાલે છે.

ગુજરાતી જાપામાં નવલકથા પ્રગટ કરવાનો યુગ હાલ ચાલે છે. આગળ ફક્ત માસિકામાંજ ચાલુ વાર્તા પ્રગટ થતી હતી અને તે પણ એકજ, પણ આજે તો માસિકા ઉપરાંત પંખવાડીક અને અઠવાડીક અને દૈનિક પત્રોને પણ વાર્તા વીના ચાલતું નથી. અંગ્રેકની હરીફાઈમાં એકને બદલે બીજા અને કોઈ વાર ત્રણ ચાલુ વાર્તાઓ કોઈ કોઈ જાપામાં દીવસના અઠવાડીવામાં આંતરે આંતરે જાપાય છે. આમાંની સઘળીજ વાર્તાઓ નીતિબોધક હોતી નથી. સ્વતંત્રપણે યાને લેખકની કલ્પનાથી લખાયેલી વાર્તા તો ધર્મમાં કાંકરા જેટલી પણ હોતી નથી. મોટે ભાગે તો ઇંગ્રેજ કે હોદી કે જંગળા કે મરાઠી ઉપરથી ભાષાંતર કરેલી કે અનુવાદ જેવી કે તફાવેલી વાર્તાઓ અપાય છે. પારસી લેખકો ઇંગ્રેજ નવલકથા બહુ વાંચે છે, માટે તેવી વાર્તાઓમાં દર્શાવેલી યુરોપીઅન નીતિરીતિ પારસી સંસારી વાર્તારૂપે બહુ જોવામાં આવે છે. પર કામની નીતિરીતિ આપ-જીથી ઘણી વાતે જુદી છે, માટે તેવાં સંગાર ચીત્રો દોરી તે ઉપરથી રૂડો ધડો આપ-વાની છે. એક યુરોપીઅન ફમારીકા શોફર સાથે પરણી જાય અને પાછળથી કુખી

યાય તેની કશ્ચામય કથા જાણવાની આપણી કુમારીકાઓને કશી જરૂર નથી. તેની કહાણીઓ ગુજરાતી જાપામાં પ્રગટ થાય તેમાં કોઈને લાલ નથી.

ગુજરાતી જાપાને માટે સાધારણ માન્યતા એવી છે કે તે પત્રની ધરાડી ઉપર નહીં પણ તેમાં પ્રગટ થતી જાહેરખબર ઉપર જીવે છે. ઘણાં ખરા પત્રો સખ ધે આ માન્યતા ખરી હશે. અવશ્ય કરીને દવાદારની જાહેરખબરોથી જાપાને સારી કમાણી થતી મનાય છે. કેટલીકવાર જાહેર ખબરોને અગ્રણ્ય જોડેલું અગ્રગ્રંથાન અપાય છે. કેમકે તેના દામ વધારે મળે છે. જાપાની ઉંચી આબરૂની ખાતર આમ થતું જોડેલું નથી.

આપણા જાપાના સુધારા માટે પહેલી તકે ધ્યાન પર લેવા જેમ ખીના ખીબા ગોડવનારા માણસોનું જાપા જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન છે એક જાણીતા દૈનિક પત્રનો હોંદુ લેખક ફરીવાર કરે છે કે તેવા ખીમાં ગોડવનારને સંસ્કૃત શબ્દોની જોડણીની ખબર ન હોવાથી તે જોળનું જોળ બનાવી દઇને લેખકને હાંસીમાં લાવી મુકે છે. આ વાત ખરી છે, પણ તેમ આ ખીના પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઇએ કે કેટલાક લેખકો પોતાનું પાઠીય ખતાવવા માટે અતિ કઠણ સંસ્કૃત શબ્દો લખીને આવી હાંસીના પોતેજ કારણરૂપ થઇ પડે છે. કલ્પ કલ્પ જોઇએ કે આવી અશુદ્ધિ પારસી જાપામાં વધારે જોવામાં આવે છે.

જાપાનો દરજ્જો જેવો તેવો નથી. સુધરેલા દેશોમાં તેને “ ચોથી પુરસી ” નું માન અપાય છે. તંત્રી ઉપર જાપાની નામનાનો મુખ્ય આધાર છે. તેના અગ્ર લેખો સઉથી ધ્યાન ખેંચે છે, માટે તે યુક્ત જ્ઞાનથી, નિષ્પક્ષપાતપણે, પરમેશ્વરને હાજરનાજર જાણીને લખાવા જોઇએ. તંત્રીનો અબીપ્રાય સદા અપક્ષ હોવો જોઇએ, તેમ તે કેટલીકવાર જણાતો નથી. કોઈ કોઈવાર તે ભુલભરેલો પણ હોય છે. એટલા માટે તેને સર્વમાન્ય ગણી લવાની ઉતાવળ થવી જોઇએ નહીં. તેનાથી વીરૂદ્ધ વીચારનાઓને અજ્ઞાન માની લેવા જેવું હુંપદ તંત્રીને માટે શોભાભરેલું ન હોય. એજ રીતે પરીક્ષાને માટે આવતા ગ્રંથોની તપાસ પણ તંત્રીની એક આંખ બધ રહીને થવી જોઈતી નથી. કેટલીક વાર આવી તપાસ વેળા ગ્રંથકારની સ્તુતિ સીવાય ખીજી કોઈ આપણે જોતા નથી. વળી ગ્રંથમાં ચર્ચાયેલા વીષયના ઉદાહરણમાં ઉત્તરો વીના પ્રસ્તાવના કે અનુક્રમણિકા ઉપરથી જ તંત્રી પુસ્તક પરીક્ષા કરી પરવારી જતો જણાય છે જાપાના માન ને વજનમાં આવા કામથી કશો વધારો થતો નથી.

તંત્રીને માટે ખીજી એક વાત આ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, જેમ ખીજું તેટલું સોનું નથી અને કાળું તેટલું કર્ચાર નથી, તેમ જોટલું સ્વદેશી તેટલું ઇશ્વરપ્રણિત નથી અને વિદેશી તેટલું તીવ્રકાર પાત્ર નથી. તેમ સમજવામાં મોટી હાની છે. સરકાર અને ટ્રેડ વચ્ચેની સાંકળ જાપાના હાથમાં છે. એ બંનેને દોરનાર જાપો છે. એ બેમાંના એકની પણ શાખાશીની દરકાર વીના જાપાએ પોતાનું નીર્માણ થયેલું કામ બળવવાનું છે જનસમુહના મોટા ભાગને ચોક્કસ આજેવાનો ન્યાં ગમે ત્યાં દોરે તે કરતાં જાપો તેને સીધે માર્ગે દોરે તેમાં એ જોડેને લાલ છે. સરકાર અને પ્રજા વચ્ચેના ઝગઝા વેળા જાપાની દરમિયાનગીરી સ્વાર્થરહીત હોવી જોઇએ એવી વેળાએ આજેવાની લેવા અનેક

બાળકોમાં થવાનો છે એ વાત યાદ રાખવી. કોઈ પારસી લેખક ફારસી શબ્દોનો ઘણો ઉપયોગ કરે છે, સારે તેના લેખ માટે ગુજરાતીઓને અણગમો આવે છે. એ રીતે કોઈ ગુજરાતી સાક્ષર લખવામાં ઝેટલા અગ્રસિદ્ધ મંસ્કૃત શબ્દો વાપરે છે કે તે સમજવા માટે મંસ્કૃત કોપ લઈને બેસવું પડે, અને તેથી પારસી કે મુસલમાનસાથ તો તે કંટાળાને વાંચવાનું પડતું થકે છે.

પત્રકારની દીક્ષા.*

આ પરિપદ આગળ એકાદ નિબંધ રજૂ કરવાનો અધિકાર મને છે કે નહિ એનો વિચાર કરતો હતો લાગે છે કે અધિકાર છે અને નથી. ઘણાં વરગો થયાં દેશપરદેશનાં છાયાં રસપૂર્વક વાંચતો હતો. પત્રકારના કાર્ય અને કર્તવ્ય વિષે વિચાર કરતો આવ્યો છું. બંગલગ પછીની રાષ્ટ્રીય હોલચાલમાં પ્રથમ એક સ્થાનિક સાપ્તાહિક પત્ર સાથે, અને પછી એક પ્રમુખ દૈનિક પત્ર સાથે અત્યંત નિકટનો સંબંધ રાખ્યો હતો. આ વખતની પ્રગતિશીલતાની અને આત્મશુદ્ધિની હોલચાલમાં પણ 'નવજીવન' જેવા પત્ર સાથે તેટલો જ નિકટનો સંબંધ થઈ ગયો અને આ બે હોલચાલ વચ્ચેના લાંબા ગાળામાં વિચારનું અને કલમનું ક્ષણચર્ય પણ કેળવ્યું હતું એમ કહું તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી. એ રીતે પત્રકાર પરિપદ સમક્ષ મારા વિચારો રજૂ કરવા જેટલો અધિકાર મેળવ્યો છે એમ કહી શકાય છતાં એમ પણ ખરૂં કે આજકાલ પત્રકારના ધંધાનો જે આદર્શ બંધાતો જાય છે તે વિચારતાં એ ધંધાની લાયકાત મેળવવાનું મને કોઈ કાળે મન જ થયું નથી પત્રકાર કરતાં કેળવણીકારનું કાર્ય વધારે ઉપયોગી છે એવું મને પહેલેથી જ લાગતું હોવાથી પત્રકારને માટે જોઈતી યોગ્યતા કેળવાઈ જ નથી. પત્રકારને આવશ્યક એક શુભ જ મને આ નિબંધ લખવા પ્રેરે છે. પત્રકાર એ મુખ્યત્વે વિચારપ્રચારક હોય છે. વિચારનો પ્રચાર કરવાની, વિચારો 'સાક્ષાત્' કરવાની વૃત્તિ કહો કે ચળ,—પત્રકારને જેટલી હોય છે તેટલી લાગે જ બીજને હજો. ધર્મોપદેશક અને અધ્યાપક એ બંનેમાં પણ તે વૃત્તિ ઓગાવતા પ્રમાણમાં જરૂર હોય છે.

૧

ખરૂં જોતાં ધર્મોપદેશક, પત્રકાર અને કેળવણીકાર ત્રણેનું કાર્ય લગભગ સરખું જ છે. સતેલી પ્રગતિ ન્યારે જાગવા માગે છે તે વખતે તો પત્રકારનું સ્થાન અસાધારણ મહત્ત્વ અને જવાબદારી ભોગવે છે. પત્રકાર એટલે લોકશિક્ષણનો આચાર્ય, બ્રાહ્મણનો બ્રાહ્મણ અને ચારણનો ચારણ પ્રભુ ન્યારે યુગત્સુ થઈ જાય છે ત્યારે ધણીવાર પત્રકારને લડવૈયા અને સેનાપતિ પણ થતું પડે છે અને સારી પેઢે ક્ષાત્રધર્મ કેળવવો પડે છે. ન્યા ન્યાં અન્યાય યતો હોય, ન્યાં ન્યાં દીનદુર્જન અને મૂક વર્ગોપર જીવન ચાલતો હોય ત્યાં ત્યાં 'ક્ષતાત્કિલ ત્રાયતે' પોતાના બિરદનું સ્મરણ કરી પત્રકાર પલાયે છે. એવા પ્રસંગો હોય ત્યારે વિચાર માહિતી, મંસ્કારો, અભિરુચિ અને આદર્શોની પરબ ચલાવી તે સમાજસેવક બની જાય છે. અજ્ઞાનને લીધે અથવા અદ્વિદ્યને લીધે લોકો ન્યાં લડતા હોય ત્યાં જ્ઞાનાંજનજાલાકાયા લોકોની દષ્ટિ શુદ્ધ કરવાને તે મથે છે. સમાજ-ચક્રનાં પૈડા ન્યારે એકરાગ બૂલી જઈ ચીત્કાર કરે છે ત્યારે તે યોગ્ય ઠેકાણે સ્નેહ રેડી ધર્મણુ દર કરે છે. અને ન્યારે ન્યારે સરકારદરબારના પ્રસંગ આવે છે ત્યારે ત્યારે તે પ્રગતો

પ્રતિનિધિ યદ લોકમતને એકધારે જનારી લોકસકિત એતવે છે. આવી રીતે લોકસેવક, લોકપ્રતિનિધિ, લોકનાયક અને લોકચુરની ચતુર્વિધ પદવી પત્રકાર બોગરી શકે છે.

આજકાલના વંશયુગમાં પત્રકારનો એક જુદો જ આદર્શ બંધાતો જાય છે અને તે શિષ્ટમેમત યતો જાય છે. ‘અમારી આગળ ધર્મની વાત ન કરતા, અમે એક વહેવારને ઝોળખીએ; આદર્શોના તાર સ્વરમાં લેકિને ગાવાનું નહિ કહેતા, મધ્યમ કે મન્દ સ્વરમાં જ જે ગવાનું હોય તે જગાવાનું કહો; અમારી પાસેથી સાધુ કે વીરની અપેક્ષા ન રાખતા, પણ નફાતોટાના દાખલા ગણનાર કુકુંબીને રુએ અથવા પોસાય એવી જ વાતો અમને સૂચવો; દુનિયા અમારી છે, વીર અને સાધુ સમાજને શોભારૂપ તો છે, પણ તેઓ તો પાધડીના છેડાના કસત જોવા છે, પાધડી નથી.’ આ આદર્શ કબૂલ રાખનાર લેકિ કહે છે, ‘પત્રકારે પોતાના આદર્શનો આંક નાહક ઉંચો રાખવો નહિ. લેકિ જે માગે છે તે પૂરે પાકું એ જ પત્રકારનો આદર્શ હોવો જોઈએ. આપણે લેકિના વિદ્યાચક્ર નથી કે તેમને મારીમારીને લાજુવીએ. આપણે તો લેકિના ખિદ્ગતગાર છીએ. ધરાકને ભેકતો માત્ર પૂરો પાડી તેમને રાજી રાખવાં એજ દુકાનદારનો આદર્શ. રાજી ઇચ્છે તે રાગ ગાઈ તેનું રંજન કરવું એ જ ગાયકનો આદર્શ. લેકિ કંઈ આપણા સિખ્ય નથી, શેક છે. શેકને શીખામણ આપવા જાય તે નોકર કેવો ? ધરાકને ધર્મશાળ અથવા શંભમ શીખવવા જાય તે દુકાનદાર કેવો ?’

અહીં સૂચી આવ્યા એટલે પછી એવી દુકાનદારીનું જ ચાન આગળ ચાલે છે. દુકાનદાર ધરાકને કયો માલ જોઈએ છે એનો વિચાર હમેશાં નથી કરતો, પણ પોતાની પાસે પડેલો માલ ધરાકને જોઈતો કેમ કરવો એનું જ ધ્યાન ધરે છે. ધરાકને શેક માનવાને બદલે શિકાર માને છે અને દુનિયાને નીચે જોયે છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આજે શું ચાલી રહ્યું છે ? કેટલાક પત્રકારો કળિયાદલાલ બન્યા છે, તેમણે કુપલીનાં પીકા ઉધાડ્યાં છે, રાષ્ટ્રીય આપત્તિ અને કામી વડેમો ઉપર ‘તિન્નરત’ કરવા માગે છે. લોકવાર્તામાં ગામનો અદકપારાળિયો જેમ એક પ્રધાન પાત્ર હોય છે તેમ આ પત્રકારો સમાજના મહાપિશુન બની દૂરે છે. શેકમખીઅરના આપાગોએ કાચેલો અને રેસિડેન્સોનાની જે દશા કરી મૂકી તે જ દશા તેઓ આ ભોળા રાફતી કરવા તૈયાર થાય છે ફરક એટલો જ કે આપાગો પોતાના ધધાનાં સ્વરૂપ અને પરિણામ બરાબર જાણુનો હતો અને ધરાદાપૂર્વક નીચતા આદરતો હતો; આ બધાની સ્થિતિ તેથી નથી. આ દુર્દૃષ્ટિએ પોતે જ વિકારમત યએલા છે અને યાદવારધળીના યાદોનું અનુકરણ કરી રહ્યા છે.

પત્રકારની ટૂંતિ જે જાણ્યું તે ગ્રગટ કર્યું એવી ચળવાળી નજ હોતી જોઈએ. ખાનદાન માણસના પેટમાં કેટલીયે વસ્તુઓ સમાએલી હોય છે, પણ ફેટલીક બાળતોમાં તે હોક મરખો ફફડાવતો નથી. પત્રકારે કાર્પનદ શોધવો જોઈએ, વાદાનદ નહિ; નહિ તો કલમની પટાગાજ એકવાર શરૂ કરી એટલે આખી દુનિયાનો મંદાર જ યદ જવાનો. વિદ્યાવતમાં તો જ્યારે હીલચાલોના કે ચર્ચાવિષયોના દુકાળ હોય છે ત્યારે પત્રકારો સામસામી અભદ દીકા-કરી એકબીજા પરજ શબે છે. મિશ્રુકો મિશ્રુકં દદ્દા શ્વાનવત્ ચુર્ચુચતે ।

સદભાગ્યે ગુજરાતમાં હાપાંઓ સજ્જનતાની મર્યાદા જવલ્લેજ ઓળંગે છે. ગુજરાતના પત્રકારો સૌમ્ય છે, કંગડાળુ નથી હોતા, કઠિયાથી કંઈક લાગે છે એમ પણ કહી શકાય. તેથી મમાજ એક જાતની બદીમાંથી હિંગરી ગયો છે એમ કહી શકાય. પણ આ વાદવિમુખતા ગુણરૂપજ છે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે. સામાજિક જવાબદારી ઓળખનારી પ્રખર સમાજોચ્ચનાને અભાવે રાષ્ટ્રીય હિનચાલમા અને માહિત્યોદ્ધાનમાં ઠાંટાઝાખરાની જ ખમળ છૂટી વધવા પામે છે. દરેક મુંદર આદર્શની નમણી નકલો સમાજમાં ફેલાય છે. રવિવર્માનાં ચિત્રો જેમ હીનામળાની પેટી પર ચીતરાય છે તેમ હીન અને હીનતર નકલો ફેલાવા પામે છે અને મળને ગૂંગળાવી નાખે છે. ‘તુ મને કાલિદાસ કહે, હું તને ભવભૂતિ કહીશ’ એવા અહો રૂપમ્ અહો ધ્વનિ : આલે છે અને સમાજમાં આદર્શ ચટવા પામતોજ નથી. જ્યાં જુઓ ત્યાં અપમતોય. આને લીધે વિચારશુદ્ધિ, ભાષાશુદ્ધિ, કાર્યશુદ્ધિ. તો એક કારેજ રહી, પણ જોડણીશુદ્ધિ પણ જળવાતી નથી. મતભેદને લીધે આવતી વિવિધતા ઝાઝી નથી હોતી અને તે બોધક પણ નથી હોતી. આજે તો બધે અનવરૂચા છે.

મને લાગે છે કે દીકા કરવાનો મારો અધિકાર નથી એટલે આ વાત અહીં પડતી મૂક, અને હાપાં ચક્ષાવવામાં ઉપયોગી થાય એવી કેટલીક સૂચનાઓ જ રજૂ કરું.

૨

હાપુ એ મુખ્યત્વે વર્તમાન-પત્ર હોય છે. પ્રજાના લાગતો વિચાર કરી આખી દુનિયાની ખબરો આપવી એ પત્રકારનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. પણ એ બાબતમાં—અને અત્યંત મહત્વની બાબતોમાં આપણે પારકી આંખે જોવું પડે છે. આકડા જેમ મરકાર પાસેથી જ મળી શકે છે તેમ માહિતી ‘રાષ્ટ્રટર’ કે ‘એસોશીએટ્સ’ પ્રેસ પાસેથી જ મળી શકે છે. તેઓ પોતાની દૃષ્ટિએ મહત્વની એવી જ ખબરો આપણને પૂરી પાડે છે અને ધીમે ધીમે કંઈ વસ્તુને કેટલું મહત્વ આપવું, કયા સંસાનને કંઈ દૃષ્ટિએ જોવો એ વિષે પોતાની દૃષ્ટિ આપણા પર મારે છે. જેમ કેળવણીમાં અને સાહિત્યમાં તેમ વૃત્તવિવેચન * (Journalism)માં આપણે પારકાના અનુયાયી થયા છીએ તેથી આવેલી ‘સ્લેવ મેન્ટેલિટી’ (પરપ્રત્યયનેય લુહિઃ) હજી જતી નથી. આજે આપણે ત્યાં અનેક પક્ષો પડ્યા છે અને વિચાર પ્રગતિ થતી નથી એમા આ પરપ્રત્યયના અવલબનનો એકો દાથ નથી અને આશ્ચર્ય તો એ છે કે ‘સ્લેવ મેન્ટેલિટી’ સામે પોકાર તો બધાજ કરે છે ! વૃત્તવિવેચનનો મૂળ આધાર જે સત્તાવાર ખબરો છે તેનું તન્ત્ર હજી આપણે ઉબું જ કર્યું નથી. પાયામાં જ પરાવલબન.

* Journalismને માટે આપણે ત્યાં હજી એક શબ્દ રહે ગયો નથી એ આશ્ચર્ય છે, આને સારૂ દૈનિક્યી માફને માસિક, ત્રૈમાસિક અને વાર્ષિક સુધીના બધા છાપાઓ અને તેમા આવતી જુદાજ ખબરથી માફને ગલ્લાર ચર્ચા સુધી બધું જેમા સમાય એવો શબ્દ જોઈએ છે આપણે ત્યાં ‘લોક-વૃત્ત’ એ એવો જૂનો અને વિપુલાર્થવાહી શબ્દ છે આમા પ્રાણજીવનના બધા અંગો આવી જાય છે એ ઉપરથી ‘જર્નાલીઝમ’ને ‘લોકવૃત્તવિવેચન’ અથવા સહેજમા ‘વૃત્તવિવેચન’ કહી શકાય. જ્યાં જ્યાં ‘જર્નાલીઝમ’ શબ્દ વપરાય છે તે દરેક જગ્યાએ આ શબ્દ બધેબધે આવે છે.

ન્યારે હું અંગ્રેજ વાંચતાં શીખ્યો ત્યારે ચાર આનાવાળું 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' વાંચવાનો પ્રયત્ન કરતો. હિંદુસ્તાનની બધી ખબરો વાંચ્યા પછી મને થતું, શું હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત અંગ્રેજો જ રહેતા હશે? સરકારી અમલદારો અને ગોરાઓના બહેર અને સામાજિક જીવનની ખબરો જ તેમાં આવતી. મારામારી કે અકસ્માતનાં વર્ણન આવે ત્યારે જ ખબર પડે કે ગોરા પડ નીચે નેટિવ લોકોનો કાળો સચુદ છે. અંગ્રેજ છાપાં તેમની દૃષ્ટિએ જે વસ્તુ મહત્ત્વની તે જ આપે એમાં આશ્ચર્યકારક કે અયોગ્ય કશું નથી. આપણે આપણું પોતાનું જીવન ખીલવવા માગતા હોઈએ તો આપણી પોતાની દૃષ્ટિએ માહિતી આપવી જોઈએ. બંગાળી લોકો આ કળા કંઈકે શીખ્યા લાગે છે.

અને ધીમી બંને હોય, શરૂઆતની મંદતા અસહ્ય બંને હોય, પણ સરવાળે સાચા કામનાં જ ક્ષણ વહેલાં પાકે છે. હજી પણ જગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણીને ખેડુતો, વણકરો, મંત્રીઓ, સ્ત્રીઓ અને કારકુનોની સ્થિતિનું મહત્વ સમજી તેમની દુર્દશા દૂર કરવા માટે, તેમને કૃણવવાની દૃષ્ટિએ, તેમના સવાલો તરફ ધ્યાન આપવાનું મત પત્રકારોએ લેવું જોઈએ. અભાર સધી તો સંસારમુધારો અને ધર્મસ્તંભક જોવા મહત્વના વિષયનું પણ આપણે મધ્યમવર્ગ પૂરતું જ વિવેચન કર્યું છે.

પત્રકારો જેમ જેમ ગ્રામીણ જીવન વિશે વધુ ને વધુ લખતા જશે તેમ તેમ પ્રચારકો, ઉપદેશકો, આગેવાનો અને મુલ્કદારોએ ગામડાંની મુલાકાત લેવાની દરજ્જા પડશે, પણ તેમ થવા માટે પત્રકારોના લખાણો સ્થાનિક રંગથી રંગાયેલાં હોવાં જોઈએ. સ્થાનિક અધ્યયન અને સ્થાનિક સમસ્યાવે તેમાં પૂરેપૂરાં જોઈએ. 'તન્ત્રીરચનાથી' ગોળ ગોળ લખેલા સામાન્ય સિદ્ધાંતોથી કામ સરશે નહિ.

જરાજર તૈયારીપૂર્વક જો આ દિશામાં પ્રયત્ન થાય તો તે ખોટો વહેવાર ન જ નીવડે. લોકોને મળ પડે, બોધધન્ય મતોરંજન થાય એવાં લખાણો લખીને કેટલાક પત્રકારોએ વાચકવર્ગની અભિરુચિને બગાડી મૂકી છે. નહિ તો જેમાં પોતાનું હિત ચર્ચાએથી છે એવા જૂતવિવેચનને જનતા જોઈતું મહેનતાણું આપ્યા વિના રહે જ નહિ. અને છાપાં એ કાંઈ જગ્યાં બરવાનો ધંધો તો ન જ બનવો જોઈએ. ઇન્સાફની ખાતર, ધર્મની ખાતર, લોકકલ્યાણની ખાતર પત્રકારે લોકમતથી વિરૂદ્ધ પણ જવું ઘટે છે. પરાયા જીવમનું વર્ણન અને તેનો નિષેધ લોકપ્રિય થઈ શકે, પણ સામાજિક અન્યાય અને કુચાલો સામે થઈએ ત્યારે લોકો ચીડાય પણ ખરા. ખુસામતથી ટેવાયલા વાચકો અને લેખકો આનું વીરકર્મ શેના કરે? એકાદ મહા અન્યાય સામે અભિમન્યુ જેવો કોઈ વીર એકાકી અસહાય લડતો હોય તો પત્રકારે તેની પડખે ઉભુ રહેવું જ જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાની ન્યાત ઘણીવાર લાયકાતવાળા પણ પ્રતિજ્ઞાવિનાના માણસને દબાવી રાખવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. પત્રકાર જો હિંમતવાન હોય તો પ્રતિજ્ઞાની ન્યાત તોડીને પણ લાયકાતનો પુરસ્કાર કરે.

જે વાત વ્યક્તિની તે જ મંસ્થાઓની. દેશમાં કામ કરતી, સાચી સેવા કરતી, મંસ્થાઓનું સ્વરૂપ સમજી લઈ તેનો પરિચય લોકોને કરાવવો અને સંસ્થાઓ એટલી બની ન જાય એટલા માટે તેમના પર ચોક્કસ કરવી એ પત્રકારનું ખાસ કર્તવ્ય છે. દેશમાં જેટલું માર્ચન્ટનિક પ્રલસ કાર્ય થતું હોય તેને મદદગાર થવું એમાં જ જૂતવિવેચનની બધી ફરજો સમાઈ જાય છે. જૂતવિવેચન આ ફરજ જરાજર અદા કરે તો તેની શક્તિ એટલી વધે છે કે જેમ સરકારો અને વિદ્યાપીઠો લાયકાતને માટે ઈર્ષ્યાઓ આપે છે તેમ છાપાં પણ કરી શકે અને પછી આવી લોકમાન્યતા આગળ રાજમાન્યતા તુચ્છ થઈ જાય છે.

કોઈ પણ વિશાળ અને નવો સવાલ હાથમાં લેવો હોય તો માસિક પ્રથમ એનું વિવેચન કરે, ચાર પછી સાપ્તાહિક તો હાથમાં લે, એ ક્રમ યોગ્ય છે. આમ કરવાથી વિષય આડે રસ્તે જતો નથી અને કામ બગડતું નથી. દૈનિક છાપાંઓ તો જે હિલચાલ ચાલતી હોય તેને વિશે જ લખે એટલી મર્યાદા જરૂરની છે. આપણે ત્યાં દૈનિક છાપાંનું તંત્રીમંડળ વિશાળ નથી હોતું, ઘણીવાર રાજ, પ્રધાન, સેનાપતિ બધા એક જ હોય છે; અને રોજ ને રોજ લેખો તો પ્રસવવા જ જોઈએ. આવી દશમાં સમાજને ધારું પીર-

૧) તત્તવિવેચન ઉપર જીવનાર અને તત્તવિવેચનનો પોષાવાનો ડાળ કરનાર એક ભારે રોગ તે જાહેરખબરો. જાહેર નીતિ ખમાડનાર અને કૌટુંબિક અર્થશાસ્ત્રને તોડી પાડનાર આ બંદી એટલી તો ફેલાઈ છે કે 'નવજીવન' મારફતે ગાંધીજીએ જે તેનો આટલો સખત અને સક્રિય વિરોધ કર્યો છે તેની કદી જ અસર ખીખળે છાપા પર પડેલી દેખાતી નથી. છાપાઓમાં જ્યારે આટલી બધી હીન જાહેરખબરો જોઈ હું ભારે મનમાં વિચાર આવે છે કે પ્રભુસેવાને સાર એકાદ ઉચમ દેવમંદિર બાંધીને પછી તેનું ખર્ચ ચલાવવા માટે તેના કમ્પાઉન્ડની ચોરડીઓ ચરાનખાનાઓને અને વેશ્યાઓને લાડે આપવા જેવું આ નથી ?

૪

પત્રકારનો ધ ધો અથવા તત્તવિવેચન આપણે લા સુરોપથી આવેલું છે. બાળકો જે તેમનાં ચરિત્ર અને આદર્શ બધાયે સાં સૂધી માળાપનું અથવા મુરતું જ અનુકરણ કરે છે તેમ અલગ સૂધી આપણે વિશ્વાયતી 'જર્નાલિઝમ'નું અનુકરણ કર્યું. અમેરિકન ઢંગ દાખલ કરવાના પણ પ્રયત્ન ચરે થયા છે. શુ હજી અનુકરણનો જમાનો પૂરો થયો નથી ? શુ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ફેળવવા જેવું આપણા રાષ્ટ્રમાં કર્યું છે જ નહિ ? જો આપણી પાસે સાંસ્કારિક વ્યક્તિત્વ હોય, જો અપણામાં આરિમતા જાગત ચર્ચ હોય, -તો તે જોળખવાનો, ફેળવવાનો અને પ્રગટ કરવાનો સમય હવે નથી આવ્યો ? આપણે સવાલ એકલો રાજકીય નથી. એકલો રાજકીય હોત તો મ્હારનોયે તેના ઉકેલ આવ્યો હોત. જેમ દુનિયાના બધા ધર્મો આ દેશમાં ભેગા થયા છે, યજ્ઞ થયા છે. હજી કંઈ રહ્યા હશે તો સવાલો આ દેશમાં ભેગા થવા લાગ્યા છે, યજ્ઞ થવા છે. હજી કંઈ રહ્યા હશે તો તે પણ ભેગા થવાના છે. બધી બાબતોથી પાણીની રેલ આવી હોય એટલે બેપાકળા થએલા લોકો જેમ હંથામાં હંથી જગા તોષે છે તેમ દુનિયાનાં બધા સવાલો, ધર્મ ધર્મ વચ્ચેના, જાતિ જાતિ વચ્ચેના, સામાજિક, આર્થિક, ફેળવણી વિષયક, -બધા જ સવાલો આ દેશમાં ભેગા થવા લાગ્યા છે અને તેમની ચર્ચા કરવાનું કર્તવ્ય વર્તમાનપત્રકારોને લાગે આવ્યું છે. પત્રકાર થયો એટલે તે વિચારક થયો જ એમ છતાં તેણે દરેક સવાલનું સ્વરૂપ અને ગાંભીર્ય બરાબર એટલે તે વિચારક થયો જ એમ છતાં વિચારકોએ તેમને મારે-સા સા ઉપાયો સૂચવ્યા છે અથવા યોગ્ય છે તેનું સૂક્ષ્મતાથી અધ્યયન કરવું જોઈએ ને ભાર પછી યથાશક્તિ યથામતિ દેશ આગળ તે -રમૂ કરવા જોઈએ. આપણા જીવનમાં અને ઇતિહાસમાં, આપણા ધર્મમાં અને આપણી સમાજ-રચનામાં એજ દિશામાં ઉપયોગી શું શું છે એ પણ તપાસી તેમણે તે દુનિયા આગળ ધરવું જોઈએ.

આ વાત સહેલી નથી. ઈર્ષ વાચનથી માણસમાં વિદ્વત્તા આવે, પણ શુદ્ધ અને ઉચ્ચ જીવન વગર દિવ્ય દષ્ટિ અને અંડગ શ્રદ્ધા આવતી નથી. આજનો જમાનો જ એવો છે કે ચડી શકાય તેટલું ચઢવાની આવશ્યકતા છે. સેતાન લગલગ ચડી વાગ્યો છે. તેને મ્હાત કરવા દેવસેના સંજ્ઞ થવાની જરૂર છે. આવે આ પ્રસંગે પત્રકારો ક્યો ભાગ ભજવશે એ જ તેમની આગળ આજે મોટો સવાલ છે.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર.

પત્રકારોના કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ. *

આપની પરિપત્ના એક મંત્રી રા. હીરાલાલ પારેખની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પત્રકારોના કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ મંચે જે બોલ આપની સમક્ષ બોલવા હું ઉભો થયો છું. મેં કોઈ દિવસ પત્રકારનો ધંધો કર્યો નથી, તેમ તે ધંધાની મુશ્કેલીઓનો મને ખિસકુલ ખ્યાલ નથી, છતાં આપની સમક્ષ હું આપના કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ મંચે બોલવા ઉભો થયો છું, એ એક જનની ધૂષ્ટતા કહેવાય તે હું જાણું છું. પરંતુ ધણીવાર ખેલાડીઓ કરતાં પ્રેક્ષકો અને ખામ કરોને રમતમાં રસ લેનારા પ્રેક્ષકો રમતની બાબતોમાં મારા અભિપ્રાયો આપી શકે છે. પત્રકારના ધંધામાં હું અત્યંત રમ લઉં છું. પત્રકારો પ્રત્યે મને અત્યંત માન અને પ્રેમ છે. માટેજ આજના વિષય પરત્વે આપની સમક્ષ બોલવાની મેં દિગ્મત ધરી છે. તેમાં કંઈ અલુગતુ લાગે તો ક્ષમા કરશે.

બ્રિટિશ રાજ્ય બંધારણમાં રાજસત્તા આમવર્ગના પ્રતિનિધિઓ, ઉમરાવોના પ્રતિનિધિઓ અને રાજ એમ ત્રણ વચ્ચે વહેંચાયેલી છે. પરંતુ એમ કહેવાય છે કે ત્યાં આ ત્રણેના કરતાં વધારે સત્તા પત્રકારોની છે. તેથી ઘણીવાર પત્રકારોને બ્રિટીશ રાજસત્તાનું ચોથું અંગ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં પત્રકારો પ્રધાનોને ઉત્પત્ત કરે છે, અને ધારે તો ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં તેમને પકબ્રષ્ટ કરે છે. પરરાજ્યો સાથેના વ્યવહારમાં પણ ત્યાંના પત્રકારો જેવો તેવો ભાગ ભજવતા નથી. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે છેલ્લા મહાન યુરોપિયન વિમરૂને માટે માછ દેસરનો સળા લોભ જેટલો જવાબદાર છે તેના કરતાં પણ વધારે જવાબદાર લોર્ડ નોર્થકલીફના તંત્ર નીચે આસતાં ઇંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો છે.

આપણા દેશમાં હાલનો મમય મંઠાન્તિનો છે. રાજસત્તા ધીમે ધીમે અમલદાર વર્ગ પાસેથી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ પાસે આવતી જાય છે. નાતના પટેલોઆનું સામાજિક બાબતમાં પહેલાના જેવું જોર હવે ગૂંચું નથી. ધર્મગુરુઓની સત્તા પણ ધીમે ધીમે જતી રહેતી આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ.

સત્તાધારી વ્યક્તિઓ અને મંડુચિત અધિકારી મંડળો પાસેથી સત્તા જ્યારે લોક સમુદાય પાસે આવવા માટે છે ત્યારે પત્રકારોની મત અને તેમનો વગરસીલો વધે એ નિઃશંક છે. પરંતુ સત્તા અને વગરસીલાના વધારા કાચે પત્રકારોની જવાબદારીઓ પણ વધે છે, એ વાત તેમણે જાણવી જોઈએ નહિં. લોકજનોડો તથા અનિમિષાલેટિઓ જેવા સ્થાનિક મંડળોમાં તેમ પ્રાંતિક અને વડી ધારામભાઓમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિઓનું પ્રમાણ હવે વધ્યું છે. પ્રજાને આડકતરી ચુંટણીને જલ્લે સીધી ચુંટણીનો દર મળેલો છે. તેથી મતદારોની મંજૂઆ પહેલાના કરતાં વધી પડી છે. આથી અમંખ્ય મતદારોને કેળવવાનું કર્તવ્ય પત્રકારોને માથે, આવી પડ્યું છે. જહાર પડેલા ઉમેદવારો ખરી દેશદાઝ્યી

* અમદાવાદમાં ભરાયેલી પહેલી સુજરાતી પત્રકારોની પરિષદમાં વંચાણેનું નિર્ણય.

પ્રેરણા લોક સેવાના ઉદ્દેશથીજ બહાર પડે છે કે તેઓ માત્ર સ્વાર્થ સાધવાને કાંતિના લોભથી બહાર પડે છે, તે મતાદારને બરાબર સમજવી તેમને સીધે રસ્તે દોરવાનું કામ પત્રકારોનું છે. વળી ઉમેદવારો બધા મતાદારોને સીધી રીતે પોતાના અંદેશ પહોંચાડી શક્તા નથી તેથી તેમને કેટલીક બાબતોમાં પત્રકારોની મદદ લેવી પડે છે. આથી ખાસ કરીને ચુંટણીના સમયમાં પત્રકારોના માન વધે છે અને તેની સાથે તેમની નેખમદારીઓ પણ વધે છે. અહીં યુગલો તો ચુંટણીના સમયમાં પત્રકારોજ ઉમેદવારોની તરફથી કે ઉમેદવારોની વિરુદ્ધ લોકમત ઉત્પન્ન કરે છે. આ કથનની સાખીતીમાં આપની સમક્ષ એક આખા દશાંત રજુ કરું તો તે અરથને નહિં ગણાય. મુંબાઈ ઈલાકાની ધારા-સભામાં યુનિવર્સિટી તરફના પ્રતિનિધિની ચુંટણીમાં કેળવણી ખાતાના માજી પ્રધાન ડૉ. પ્રાંજયેની વિરુદ્ધ ગુજરાતનો લોકમત ઉત્પન્ન કરવામાં તે વખતે આપણા પ્રમુખ સાહેબના તંત્રીપણા નીચે આશ્રતાં “પ્રજામિત્ર” અને આપણા સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સાહેબના તંત્ર નીચે આશ્રતાં “પ્રજાબંધુ” પત્રોએ જેવો નેવો ફાળો આપ્યો નથી. “પ્રજામિત્ર” અને “પ્રજાબંધુ” આ બે પત્રોએ જ ડૉ. પ્રાંજયેને કાઉન્સિલમાંથી વિદાય કરી દીધા અને પ્રધાનના સ્થાન પરથી તેમને પદબ્રષ્ટ કરી નાંખ્યા એમ કહેવામાં આવે છે તેમાં કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું નથી.

અત્યારનો જમાનો ચળવળનો છે. માત્ર રાજકીય ક્ષેત્રમાં ચળવળ જોવામાં આવે છે એમ નથી. સાહિત્ય, સામાજિક સુધારા અને ધાર્મિક સુધારાના ક્ષેત્રોમાં પણ ચળવળ વધતા જોવા પ્રમાણમાં દૃષ્ટિએ પડે છે. ચળવળને માટે જાહેરપત્રો જેવું ઉપયોગી સાધન બીજું એક પણ નથી. આપણા દેશમાં અસારે ચાલી રહેલી રાજકીય ચળવળો મોટે ભાગે જાહેરપત્રોનેજ આભારી છે. આધુનિક રાજકીય ચળવળને પ્રતાપે પ્રગ્નના લાંબા સમયના આચાર વિચાર, અભિપ્રાયો, માન્યતાઓ તથા દૃષ્ટિકાણોમાં અગત્યના ફેરફારો થઈ ગયા છે. દાદાભાઈ તથા રાનડે જેવા રાજદ્વારી નેતાઓના શિક્ષણથી આપણા કેળવણીએલા વર્ગોમાં એવી માન્યતા સાધારણ થઈ પડી હતી કે આપણા દેશમાં અંગ્રેજ રાજ્યની સ્થાપના થઈ તેમાં પરમાત્માનો શુભ મંકેત રહેલો છે. The finger of God is working therein. અને અંગ્રેજ પ્રગ્નનું હિંદુસ્તાનમાં આગમન થયું છે તે હિંદુસ્તાનના લાભાર્થેજ છે. મહાત્મા ગાંધીના તંત્રીપણા નીચે આશ્રતા “નવજીવન” અને “યંગ ઇન્ડિયા” આ બે પત્રોએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અને બ્રિટિશ પ્રજા પ્રત્યેન સમસ્ત હિંદી પ્રજાના અભિપ્રાયો અને દૃષ્ટિકાણો બદલી નાખ્યા; અને રાનડે જેવાઓના શિક્ષણથી ઉત્પન્ન થયેલી બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અને બ્રિટિશ પ્રજાના પારમાર્થિક હેતુઓની આખી માન્યતા ફેરવી નાખી. ફોલેટ ઍક્ટના પસાર થયા પછી તુર્તજ આપણા દેશમાં પૂર્વ કદી જોવામાં નહિ આવેલી એવી રાજકીય ચળવળ ફાટી નીકળી. આ ચળવળ મોટે ભાગે યુગર્ષના “કોનીક્લ” પત્રને આભારી હતી. જોખ્ખે કોનીક્લના માજી અધિપતિ મી. હોર્નિમેનને દેશનિકાલ કરવાના અને તેમને હજી સુધી હિંદમાં નહિ પેસવા દેવાના બીજા કારણો હશે પણ એક પત્રકાર તરીકે તેમની અદ્ભુત શક્તિ જો પણ એક અગત્યનું કારણ હોવું જોઈએ એવી મારી માન્યતા છે. મી. હોર્નિમેન એક કુશળ પત્રકાર હતા. ચળવળ ફેલાવવાની કળામાં તેમનાથી અદ્ભુત કે તેમનો સમોવરીઓ

ખીન્ને કોઈપણ પત્રના અસાધ્ય હિંદુસ્તાનમાં લાગેજ દરે તેમની આ અદ્ભુત શક્તિ-
ઓનો ઉપયોગ તેઓ હિંદુસ્તાનના અગ્રેજ અમનદારો વિરૂદ્ધ કરતા હોવાથી, હિંદુમાં
તેમની હાજરી અગ્રેજ અમનદારોને રચતી ન આવે એ સ્વાભાવિક છે. મિમિસ થિસ્ટ્રાટ
પણ એક બાહ્ય પત્રકાર છે અને જાહેર પત્રોની માર્ફત ચળવળ ચલાવી તેમણે દેશના
ધાર્મિક, સામાજિક અને ગૃહકોષ વિચારોમાં કેટલું બધું પરિવર્ત કર્યું છે તે
જાણીતી વાત છે.

આ રીતે આપણે જોઈ ગયા કે હિંદુસ્તાન જેના વર્તમાનપત્રોની બાબતમાં પર્જિત
દેશમાં પણ પત્રકારોની સત્તા ધીમે ધીમે સારી રીતે જામતી જાય છે દેશમાં અત્યારે
ખરેખરે મહાન્તનો સમય છે જુના કિલ્લાઓ ધીમે ધીમે તૂટતા જાય છે અમલદારો,
ધર્મશૂરઓ, અને નાનના પોલીઆઓ પાસેથી સત્તા ધીમે ધીમે જવા માટે છે આમત્તા
જનસમુહને સ્ત્રીપરેના પ્રતિનિધિઓ પાસે આવતી જાય છે આ પ્રતિનિધિઓ અને જન
સમુહને એક બીજા સાથે જોડનારી સાકળોનું કામ પત્રકારોએ કરવાનું છે દેશમાં લોક
શામનના જમાનાની શરૂઆત થાય છે તેવે સમયે પત્રકારોએ પોતાના કર્તવ્યો અને જવા-
બદારીઓ સારી રીતે સમજી જનસમુહના વિચારોના પ્રવાહને યોગ્ય દિશાએ વાગવાનો
છે પત્રકારોએ માત્ર જનસમુહના વિચારો તથા આદર્શોના પડવો પાડી બેસી રહેવાનું
નથી પરંતુ જનસમુહને માટે બદનાયવી પરિસ્થિતિને બધમેત્તા નરીન વિચારો
નરીન આદર્શો ધડી તેમની સમગ્ર મૂનાના છે પત્રકારોનું કર્તવ્ય માત્ર લોકમત રજૂ કર
વાનું નથી, પરંતુ લોકમત ઉત્પન્ન કરવાનું અને કેમવવાનું પણ છે સુપ્રસિદ્ધ મહારાજ
ભાઈમન કેસના તેમના યુગદામાં જરૂરીમ જોસેફ આરનોલ્ડે પત્રકારના કર્તવ્યો વિષે જે
ઉક્તેષ કર્યો છે તે અત્રે નોંધવાનું મને મન થાય છે

“A Public journalist is a public teacher, the true function
of the press—that by virtue of which it has rightly grown to be one of
the great powers of the modern world—is the function of teaching,
elevating and enlightening those who fall within the range of its
influence

To expose and denounce evil and barbarous practices, to
attack usages and customs, inconsistent with moral purity and
social progress is one of its highest, its most imperative duties

જાહેર પત્રકાર એ એક જન સમુહનો શિક્ષક અને પ્રચારક છે જેઓ તેના પત્રની
અમર નીચે આવે છે તેમને શિક્ષણ આપવું તેમને ઉચ્ચ બનાવવા, તેમનામાં નવો પ્રભાવ
પાડવો એ પત્રકારના ખરા કર્તવ્યો છે આધુનિક દુનિયામાં જાહેરપત્રો એક મોટી
મત્તા થઈ પડી છે, તે એમના આ મહાન કર્તવ્યને લીધેજ છે અનિષ્ટ અને જગલી
રીવાજોને ઉઘાડી પાડવા, તેમનો જાહેર તિગસ્કાર કરવો નૈતિક પવિત્રતા અને મામાશ્રદ્ધ
પ્રગતિને જે રીતરીવાજો બધમેત્તા નથી, તેમના પર સખત પ્રહારો કરવા એ પત્રકાર
રોના મોટામાં મોટા અને આવશ્યક કર્તવ્યો છે

દહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે જન સમુદાય વિચારો અને આદર્શોનો માત્ર પા-
 ધોજ પાડી બેસી રહેવામાં પત્રકારોનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી. પોતાના વાચક વર્ગને
 રૂચતીજ વાતો કહી તેમને ખૂશ રાખનારા, તેમની નીચ વૃત્તિઓને પોષનારા, તેમના મિત્ર-
 સિમાનને ઉત્તેજન આપનારા અને તેમના દોષોથી તેમને અજ્ઞાન રાખનારા પત્રકારો
 પોતાનું કર્તવ્ય જરાજર બજાવતા નથી; અને પોતાની જોખમદારીઓ જરાજર સમજતા
 નથી. પોતાના વાચકોને રૂચે કે ન રૂચે પરંતુ તેમની મનસ્સ હિચ્ચ વિચારો અને નવિન
 આદર્શો રજુ કરી વાચકોને પ્રગતિને માર્ગે લઇ જવા, જનસમુદાય દોષો તરફ વાચક
 વર્ગનું ધ્યાન ખેંચી એ દોષો સુધારવાનું તેમને શિક્ષણ આપવું; અને તેમને દેશભક્તિ,
 નીતિ, સત્યતા અને સુરચિના પાઠો શીખવવાનું કર્તવ્ય પણ પત્રકારોને માર્યે રહેલું છે.
 મહાન ઐતિહાસિક પ્રમંથોએ વાચક વર્ગની લાગણીઓને ઉશ્કેરી તેમને “ યા હોમ કરી
 પડો કતેહ છે આગે”નો બોધ આપવો જરૂરનો છે એ ખરું છે; પરંતુ જનસમુદાયની
 મનોદશાને નિરંતર ઉશ્કેરાએથી સ્થિતિમાં રાખ્યાજ કરવી એ બીજકુલ ઇષ્ટ નથી. કેટ-
 લાકે પ્રમંથો એવા હોય છે કે જ્યારે જનસમુદાયની લાગણીઓનો પ્રવાહ જોઇએ તેના
 કરતાં વધારે પ્રમાણમાં આગળ ધસે છે અને હાનિકારક દિશાઓ તરફ વહે જાય છે.
 આવા સમયોએ આ પ્રવાહના વેગને અટકાવો તેને મર્યાદામાં રાખી પ્રવાહને યોગ્ય દિશા-
 માં વાળવાનું કર્તવ્ય પત્રકારોનું હોવું જોઇએ. પોતાના ખબરપત્રીઓ અને અન્ય
 સંસ્થાઓ દ્વારા મળેલી લોક લાગણીને ઉશ્કેરે એવી ખમરો ઝાપી મારવાની ઉતા-
 વળ કરવી નહિ; આ ખમરો મૂંઝાંધી પુરતી ચોકસાઈ કરી લોક લાગણી જેમ ઓછી
 ઉશ્કેરાય તેવી રીતે તેમને પ્રસિદ્ધ કરવી જોઇએ. પ્રજામાં ઉશ્કેરણી ફેલાય તેવી
 બાજતો પર અમ્ર લેખો લખતાં પહેલાં એ લેખોની જન સમુદાય પર કેવી અસર થશે તેનો
 પણ વિચાર કરવો આવશ્યક છે. અન્ય સ્થળે કરતાં આપણા દેશમાં આવી જાતની ચોક-
 સાઈની વધારે જરૂર છે. આપણા દેશમાં જોટલી ધર્મોષતા, મતાંધતા, અક્ષમ્યતા, ઈર્ષ્યા,
 અંગત દ્વેષભાવ અને અવિશ્વાસ જોવામાં આવે છે તેટલો દુનિયાના બીજા કોઈ સ્થળે ભાગ્યે
 જ જોવામાં આવતો હશે. આપણા દુર્ભાગ્યે આ દેશમાં વિધવિધ ધર્મના, વિધવિધ નાતજાતના,
 અને વિધવિધ મંત્રકૃતિના લોકો વસે છે. જથ્થે કે ધર્મના, નાત જાતના, કોમ કોમના, પ્રાંત
 પ્રાંતના બેદો ઓછા હોય તેમ હમણાં વધારા ખાતે રાજકીય અભિપ્રાયોને લીધે નવા
 બેદો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા છે. નાફેરવાદીઓ, સ્વરાજ્યરો, હોમરૂલર્સ, સ્વતંત્ર પક્ષવાદીઓ,
 લીમરસો અને મંપૂર્ણ વફાદારીવાળા રાજભક્તો વગેરે વગેરે રાજકીય, ધાર્મિક અને સામા-
 જિક અભિપ્રાયોના મતભેદોને લીધે પક્ષો પડે એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ આ પક્ષાપક્ષીએ
 આપણા દેશમાં તો ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. તેને લીધે એક બીજા તરફ અવિશ્વાસ
 અને દ્વેષ વધી પડ્યા છે. એકબીજા મર્વ પ્રયાસો નિષ્ફળ થાય છે. કોમ કોમ વચ્ચે અથ-
 ામણ અને કોઇ કોઈવાર તો ભયંકર દુલ્લડો એટલાં બધાં વધી પડ્યાં છે કે મોટા
 મોટા આશાવાદીઓ પણ દેશના ભવિષ્ય માટે નિરાશ થઈ ગયા છે. આવી જાતના અંગત
 દ્વેષો પક્ષાપક્ષી અને અવિશ્વામ ઓછા કરવા અને દેશમાં એક પ્રગતવની ભાવના ઉત્પન્ન
 કરવી એ આપણા દેશની અભારની પરિસ્થિતિમાં દરેક પત્રકારનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઇએ.

અસપરસ અવિશ્વાસ, દ્વેષ અને વિમરોનો વધારો કરવો એ તો સહેલું છે. પરંતુ વિશ્વાસ,

પ્રેમ અને શાન્તિ ફેલાવવા એ મુશ્કેલ છે. પરંતુ અત્યારે આપણે 'એવી ભય' કર સ્થિતિમાં છીએ કે આ મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ કાર્ય સફળ રીતે પાર પાડ્યા વિના આપણો ઉદ્ધાર નથી.

હિંદુ દેશભક્તોને એવું કહેવું પડે કે હુલ્લડખેર મુસલમાનોના હુમલાની સામે અમારા જનમાલના રક્ષણને માટે અંગ્રેજ પોલિસ અને અંગ્રેજ લશ્કરની જરૂર છે. મુસલમાન રાજદારી નેતાઓને એમ કહેવું પડે કે અમે ફળવણીમાં પછાત છીએ અને હિંદુઓ કરતાં અમારી સંખ્યા ઓછી છે માટે દેશને જે સ્વરાજ્ય મળે તો અમારું હિત બરાબર સચવાશે નહિ માટે હાલમાં દેશને સ્વરાજ્ય ન આપવું. અલ્લાહનું તથા ખીજી પછાત કોમોને એવું કહેવું પડે કે દેશને સ્વરાજ્ય મળે તો આલણે તથા ખીજી ઉંચી કોમોના લોકો તરફથી અમને અન્યાય થશે અને અમારી પ્રગતિ થતી અટકશે માટે હાલમાં દેશને સ્વરાજ્ય આપવાનું મોકુફ રાખવું જોઈએ. અત્યંત વર્ગોને એવું કહેવું પડે કે દેશને સ્વરાજ્ય આપવામાં આવે તો ઉંચી જાતના લોકો તરફથી અમારા પર જીલમ કરવામાં આવશે અને અમારી પ્રગતિ અટકશે. માટે અમારી ઉન્નતિને માટે સર્વોપરિ સત્તા તો અંગ્રેજ અમલદારો પાસેજ રહેવી જોઈએ. આના કરતાં આપણી રાજકીય અને સામાજિક અધોગતિની ખીજી સગળ સાબીતી શી હોઈ શકે ? એક ખીજી તરફ આવી જાતના અવિશ્વાસને માટે શું પત્રકારો કેટલેક અંશે જવાબદાર નથી ? પત્રકારોએ આ અવિશ્વાસનો ફેલાવો અટકાવને પુરતો પ્રયાસ નથી કર્યો એટલુંજ નહિ પણ કોઈ કોઈ સ્થળોએ પત્રકારોએ પોતાના પત્રોદ્ધાર દેશમાં પુષ્કળ જોર ફેલાવ્યું છે. કામ કામ વચ્ચે હલકી રૂપમાં ઉત્પન્ન કરી છે, અથડામણ ઉભી કરી છે, અને ભય'કર બળેડાઓ પણ જગાડ્યા છે. દેશમાં એક પ્રજાત્વની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાને બદલે, ઐક્ય, મંપ અને પ્રેમ વધારવાને બદલે પત્રકારોએ સ્પર્ધા અને સાંકડી નીતિ પ્રહણ કરી માંહોમાંહે લડાઈઓ જગાડી છે. અસહકારની નિષ્ફળતાને માટે અંગ્રેજ અમલદારો અને અંગ્રેજો ઇન્ડિયન પત્રો કરતાં લિજ લિજ રાજકીય પક્ષોના આપણા પોતાનાજ પત્રકારોએજ વધારે આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો છે. કામ કરનારા દેશ નેતાઓની નજીવી ભૂલો કે નબળાઈઓને મોટું સ્વરૂપ આપી કેટલાક પત્રકારો જાણે કે અજાણે અંગ્રેજ અમલદારોના સાગરીતો બન્યા છે. માંહોમાંહેના કલહમાં દેશનું એકંદર હિત ભૂલી જઈ પત્રકારોએ એક ખીજીને વગોવવામાં, એક ખીજીને મેણાં મારવામાં તથા એક ખીજીની રાજ નીતિની નિષ્ફળતામાં આનંદ માન્યો છે. આપણા દેશમાં અસારે વર્તમાન પત્રોદ્ધારો જેટલું જોર ફેલાય છે તેટલું જોર ખીજે કોઈ રસ્તે ફેલાવું નહિ હોય. સમશેરના ધાતો કાળે રૂઝાઈ જાય છે, અને ભૂલી પણ પછી જવાય છે. પરંતુ કલમદારો આપણા વર્તમાનપત્રો જે ઝેરી ધા મારે છે, તે રૂઝાવા બહુજ મુશ્કેલ છે. માટે અસારે તો પત્રકારો માટે ખામ અગત્યની અને આવશ્યક ફરજ એ છે કે તેમના લખાણોદ્ધાર તેમણે દેશમાં ઐક્ય, પ્રેમ અને એક પ્રજાત્વની ભાવના ફેલાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; માત્ર ઈર્ષ્યા, રાગરેષ ફેલાવવાના ઉદ્દેશથી લખાએજા લેખો અને ચર્ચાપત્રોને તેમના પત્રોમાં ખીવકુલ સ્થાન આપવું નહિ જોઈએ. જે લેખો અને ચર્ચાપત્રો એક પ્રજાત્વની ભાવનાને સીધી કે આડકતરી રીતે નુકસાન કરના હોય, જેનાથી કામ કામ વચ્ચે અથડામણ જગવાનો મંભવ હોય તેવા લેખો તથા ચર્ચાપત્રોને પોતાના પત્રોમાં ખીલકુલ પ્રગટ કરવા નહિ. આપણા દેશ નેતાઓની નબળાઈ અને

તેમની નિષ્ફળતામાં આનંદ માનવાનું, તેમને વગોવવાનું, તેમજ મેણાં મારવાનું કામ છેડી દેવું જોઈએ. આ કામ કંઈ આપણા પત્રકારોનું નથી. તે કામ કરવાને કાંઈએ ઉડિયત પત્રકારો તૈયાર છે. તેઓ તે કામ કરવાને સમર્થ છે. અને તે કામ તેઓ બહુજ મારી રોતે કરે જાય છે. આપણે મધ્યમ વિચારના, ડાહ્યા, શાખા પત્રકારોમાં ખપીએ, અધિકારીઓની આપણાપર મીઠી દૃષ્ટિ રહે, એ ઠી લાક્ષણિક આપણા પત્રકારો આપણા દેશનેતાઓની મુશ્કેલીઓ બીજાકુલ સમજ્યા વગર તેમની નમળાઈ અને નિષ્ફળતાની મરકરી કરે, તેમને મેણાં મારી વગોવે, તેમને જાહેરમાં હક્ક પાડવાને નીચ પ્રયામે કરે એ ખરેખર આપણા પત્રકારોની અધમતાનું ચિહ્ન છે.

વર્તમાનપત્રોની આખી મંથા એ એક પાશ્ચાત્ય મંથા છે. આપણે તે ઈંગ્લાંડ પામેથી લીધી છે, તેથી ઘણી ખાજતોમાં આપણા પત્રકારો અંગ્રેજ પત્રકારોનું અનુકરણ કરે છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિએ આપણને અનુદદ લાભ કર્યો છે. આપણા દેશમાં જાગૃતિ અને ચેતન આપ્યાં છે; પરંતુ તેની સાથે તેણે આપણને કેટલુંક નુકસાન પણ કર્યું છે. આપણામાંથી વિનય અને વિવેકનો વિનાશ થયો છે, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને લીધે. આપણે ચક્રોની માફક તોળું અને બીજાસ બોલતાં શીખ્યા, અને આપણે પોતાની ગમ્મત તથા આનંદના ખાતર આપણી વાણી તથા વર્તનથી બીજાઓની લાગણીઓ ફુલાવનાં શીખ્યા. સ્વતંત્રતા અને નિઃસ્વતાથી પોતાના અભિપ્રાયોનું પ્રતિપાદન કરવું એ એક વાત છે અને પ્રતિસ્પર્ધા પ્રત્યે ગમે તેવા ઠકોર વચનો વાપરી તેની લાગણી ફુલાવવી એ તદ્દન જુદી વાત છે. હક્કી જાતની મરકરી અને ગાળાગાળીના સદ્ગુણો પાશ્ચાત્ય વર્તમાનપત્રોને મુખ્યારક હો; પરંતુ આપણા પત્રોએ તો તેનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ રહેવું જોઈએ. વિનય અને વિવેક આપણી-હિંદુ, મુમક્ષમાન અને પારમી-સંસ્કૃતિનાં અગમ્યનાં અંગ છે. વાચકોને ધડીવાર આનંદ આપવાને માટે આપણા પત્રોમાં ગમે તેવા શીક્ષક લેખ લખવા અથવા તો આપણાથી વિરુદ્ધ વિચારો ધરાવનારાઓની હક્કી મરકરી કરવી, તેમને ગાળા ફેરી એમાં બીજાકુલ મુજબતા નથી. વર્તમાનપત્રોનું સાહિત્ય હજી આપણા દેશમાં અને ખાસ કરીને આપણી મુજરાતી બાપામાં તો ઉગતું સાહિત્ય છે. માટે આપણે શશ્વાનથી ચેતી આ ઉગતા સાહિત્યની આમ અધોગતિ અટકાવવી એ ઇષ્ટ છે.

પત્રકાર બંધુઓ, આ લોકશાસનના તથા પ્રજામત્તાના સમયમાં આપ એક સમર્થ શક્તિ છો, આપ પ્રજાના નેતા છો, જનમુક્તિના વિચારો અને આદર્શોને આપ જોમ દોરશો તેમ તેઓ દોરારો. હજારો વાચકો નવિન વિચારો, અને નવિન આદર્શોની આશાઓએ દરરોજ તમારું સેવન કરે છે. આપ તેમનું તથા સમસ્ત દેશનું હિત કરે અને તેમને ઉન્નતિને માર્ગે લઇ જાય એવા આદર્શો અને એવા વિચારો આપણે કે તેમની હક્કી વૃત્તિઓને પોષે એવા વિચારો ને આદર્શો આપણે? આપ આ જમાનાના ગુરુઓ છો, નવિન વિચારો, નવિન આદર્શોના પ્રચારક છો એ વાન કદી બૂલશો નહિ. તમારી સમક્ષ અત્યારે બે પક્ષદંડીઓ આવીને ઉભી છે. (૧) દેશને તારવાની, (૨) દેશને હુઆડવાની. તમારા અંગત સ્વાર્થનો બીજાકુલ પણ વિચાર કર્યા વિના દેશને તારશો કે પડી માત્ર તમારા અંગત સ્વાર્થની ખાતર દેશને હુઆડશો?

પ્રાણસાલ કરપારામ દેસાઈ.

ગુજરાતી માસિકો.

છેલ્લાં આઠદશ વર્ષોથી દેશમાં જે જાગૃતિ આવી છે, પ્રજામાં જે નવજીવન વ્યાપી રહ્યું છે, તેની અસર આપણા સાહિત્ય પર પણ ખૂબ થઈ છે. રાજકીય સાહિત્ય-જે અગાઉ જૂન, નહિ જેવું હતું, તે નવું તૈયાર થવા માંડ્યું છે; પુસ્તકોમાં નવીનતા અને વિવિધતા આવી છે; પુસ્તકોની પ્રસિદ્ધિ પણ વધી છે; વર્તમાનપત્રોનો પ્રચાર હાથ તો પુષ્કળ જામ્યો છે; તેના વાચકની મંખ્યા મોટી માણુમ પડે છે; વર્તમાનપત્રો તો હજી બહાર પડે નવ છે, એજ સ્થિતિ ગુજરાતી માસિકોમાં નજરે પડે છે; લગાઇ પૂર્વે આશરે ૪૦-૫૦ માસિકો પ્રસિદ્ધ થતાં હતાં. આજે તેની મંખ્યા ૧૫૦ સુધી પહોંચી છે. પણ આશ્ચર્યકારક એ છે કે તેમાં કેપ થી વધુ માસિકો નાનગતનાં કોમી માસિકો છે. તે પરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી નાત-જાતોમાં કંઈક જાગૃતિ-ચેતન આવ્યું છે અને જે તે કોમ-નાતજન સ્વસુધારણાનો પ્રયત્ન હાથ ધરી બેઠો છે. તે પ્રવૃત્તિ નવીનજ છે, એટલે તેના પરિણામ માટે આપણે કેટલોક સમય યોગ્યું બેઠીશી.

આ બધાં માસિકોનું વર્ગીકરણ કરતાં માણુમ પડશે કે સામાજિક અને આજુ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતાં માસિકોમાં ‘યુગધર્મ’ અસારે અમરથાને છે. તે પ્રસિદ્ધ થયે હજી હમણાં બે વર્ષ પૂરાં થાય છે. તે દરમિયાન તેણે એક નવું લેખક મંડળ જમાવ્યું છે એટલુંજ નહિ, પણ વાંચનાર આશ્રમપર તેના વ્યક્તિત્વની સજળ છાંય બેસાડી છે. વળી તેની ઉપ-ચોગિતાનો વિસ્તાર પણ વધતો જાય છે.

‘વસન્ત’ માસિક ઋતુના ફેરફારની જેમ, પૂન્યથી આનંદકરભાઈ બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમાં જોડાયા અને ત્યાં અન્ય પ્રવૃત્તિમાં ગૂંથાયલા રહેવાથી સહેજ મંદ પડ્યું છે, છતાં વાચકવર્ગની મમતા તેના પ્રત્યે કાયમ જ છે.

‘સમાલોચક’, પૂર્વે એક ત્રિમાસિકરૂપે, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અને તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે વિષયોપર વિચારપૂર્ણ અને મહત્વના લેખો છાપી એક પ્રકારની નિશ્ચિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી હતી. પણ એક માસિકમાં તે ફેરવાઈ જતાં આગળની તેની મહત્તા કમી થઈ છે; જો કે આપણે એટલું સ્વીકારવું પડશે કે તે એક ઉચી પ્રતિનું અને આગળ પડતું માસિક છે અને તેને આકર્ષક કરવામાં તેના બાહોશ મંપાદક રા. રમણિકરામ ઓછો શ્રમ લેતા નથી.

‘બુદ્ધિપ્રદાર’ તો જાદુ જૂનું માસિક છે. તે નામ સાથે કવિ દલપતરામનાં રમણો જોડાયલાં છે. સોમાઈની જેમ સાધનમંપત્ર મંરથા તરફથી તે પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં સામાન્ય રીતે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, મમાજ સુધારો, અને દેશવર્ણી વગેરે જાનના, નીનિયોપક અને ઉપયોગી માહિતી આપના લેખો આવે છે, પણ તેનું વ્યક્તિત્વ લુદ્ધ માણુમ પડી આવતું નથી એ તેની કમીના છે.

‘ગુજરાત’ વીસમીસદીની રાખમાંથી ઉદ્ભવ્યું છે અને તેણે ‘વીસમીસદી’ની પરંપરા સારી રીતે મંજાળી લીધી છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં યોગ્ય અને મહત્વના ફેરફાર અને સુધારા કર્યા છે એ ખુશી થવા જેવું છે. તેનો ફેલાવો પ્રતિદિન વધતો જાય છે, એજ તેની લોકપ્રિયતાનો પૂરતો પૂરાવો છે.

સ્વ. હાથમહમદ અદારખીયા શ્રિવશ્વએ, “વીસમીસદી” સુદર રીતે ચલાવીને ગુજરાતી મામિક આલમપર સ્થાયી અમર કરેલી છે અને તેનું પરિણામ આપણાં મચિત્ર માસિકામાં જોવામાં આવે છે.

કથકતાથી પ્રગટ થતું ‘નવચેતન’ એ ‘વીસમીસદી’ની નવી આવૃત્તિ જ લેખી શકાય. મહદ્ ગુજરાતના સાહ્ય તરીકે તે માસિક આપણું ગૌરવ વધારે એવી આકર્ષક રીતે એડિટ થાય છે. તેમજ શ. ચાપરીની મેવા પણ અપ્રતિમ છે. તે અને નવું નિકળતું ‘શરદા’ મામિક, ઇંગ્લેશ પ્રસિદ્ધ માસિકો, ‘પીઅરસન’ અને ‘રૂઝ-ડ’ની જેમ જનમમદને ફચિકર અને પ્રિય થાય એવું ઉપયોગી અને સુતોરજક વાચનમાહિલ આપી રહ્યાં છે.

‘પુરૂષાર્થ’ નામનું એક નવું મામિક રાણપુરથી પ્રમિદ્ધ થાય છે. તેમાં ચાલુ ખના-યોની ચર્ચા અને વિવેચન આપણું ખામ ખ્યાન ખેંચે છે. ‘સમાજજીવન’ પણ મમાજસેવાનું કાર્ય યથાશક્તિ આદરી રહ્યું છે. ‘જ્ઞાનપ્રચાર’ ચરોતર કેળવણી મંડળ તરફથી બહાર પડે છે. તેમાં બધ પડેલા ‘મલપલ મંત્ર’ની પેઠે, ચાંચવા, વિચારવા અને સંગ્રહ કરી રાખવા જેવા લેખો, કાળો, પુસ્તકોમાંના ઉતારા વગેરે આપવામાં આવે છે. એ દૃષ્ટિએ તે પ્રસિદ્ધિ ઉપયોગી છે. ‘ચિત્રમય જગત’ એ નમ્યના મરાઠી માસિકની ગુજરાતી નકલ છે. એક સચિત્ર માસિક તરીકે તેની કિંમત છે.

સાહિલ વિપવક નિખલો, લેખો, વિવેચન, ચર્ચા, વાર્તા વગેરે જેમાં પ્રધાનપણે આવતા હોય એવું મામિક માત્ર ‘સાહિલ’ છે. તેની નિયમિતતા તો ખરેખર અનુકરણીય છે. શરૂઆતથી ને નિર્ણીત કરેલા ચોક્કસ ધોરણે એકસરખું સાહિલસેવાનું કાર્ય કરી રહ્યું છે; માસિક સાહિલની સમાલોચના અને પ્રાચીન અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોની પ્રમિદ્ધિ એ તેના વિશિષ્ટ અંગો છે. ખાસ કરીને તંત્રીચિંતાથી લખાના અભિપ્રાય અને વિચાર એવી સ્પષ્ટતાથી, નિડરતાથી અને હઠતાથી દર્શાવાય છે કે તેના અકિતવની સંજ્ઞા છાપ પડે છે અને તેની અમર ઓછી માત્રા પડતી નથી. ખરે કહીએ તો ‘સાહિલ’ે તેના નામની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી છે.

‘કૌમુદી’ ત્રિમાસિક તો આ વિજ્યાદશમીએ જન્મ્યું છે. તેનાં પત્રોતાં પગવાનો પહેલા અંક જોતાં, આપણને આશા પડે છે કે તે ચિરંજીવી અને માર્ગદર્શક થશે. તેના તંત્રી શ. વિજયરાયે ‘ચેતન’ અને ‘ગુજરાત’ જેવા જલજીતા મામિકોમાં સારો અનુલવ મેળવ્યો છે. તેમનું વાચન અને અભ્યાસ પણ માન લેખક કરે એવાં છે. સાહિત્યને જીવન મમ-ર્પણ કરી તેમણે આ માહિત્ય સેવા માત્ર સેવાલાવનાથી ઉપાડી લીધી છે. સેવાભોગ અને સેવાબુદ્ધિ આપણે અહિં વિરલ છે, પરંતુ સ્વાર્પણ વિના કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.

પારસી માસિકોનો મને જાઓ. પરિચય નથી એટલે-તેને હું પૂરતો ન્યાય નહિ આપી શકું. 'જ્ઞાનવર્ધક' એ જાણીતું અને જૂનું માસિક છે. 'હિન્દી ટ્રાફિક' સ્વ. સૌરાષ્ટ્ર પાલમકાંડે ઉચ્ચ લાવનાથી પ્રેરાઇને એક નમુનેદાર માસિક તરીકે કાઢ્યું હતું પણ તેમના મનોરથ ફળીજૂત થાય તે પૂર્વે હુંકે મુદતમાં તેમનું આકાળે મૃત્યુ થયું. તે પછી તેમનાં જીવેન તેને સરસરીતે ચલાવી રહ્યાં છે અને એક સ્ત્રી અધિપતિ તરીકે, તેમના કાર્યની આપણે જોટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી જોટલી છે. 'નવરામ', 'કુરસદ', 'ગપસપ', 'નવરંગ', એ માસિકો, વાર્તાના શોખીનોનાં માનીતાં માસિકો છે. તેની જૂની કાઢ્યો મોં માગ્યા દામ આપીને મેળવવામાં આવે છે. નિર્દોષ, રમુજ અને દિલ્લપત્રીર નવલકથાના અને હાસ્યરસના વાચન માટે આપણે પારસી માસિકો અને પારસી લેખકોને આભારી છીએ.

સ્ત્રી ઉપયોગી માસિકોમાં "શુભમુંદરી"નું પહેલું વર્ગ આગટમાંજ પૂર્ક થયું છે. તેનો દેખાવ, છાપ, ચિત્રો વગેરે આકર્ષક છે. તેમાં આવતા લેખોની પમંદગીનું ધોરણ પણ ઉચું છે. સાહાચર્ય રૂપિયાના પ્રમાણમાં તે ગ્રંથીન બહોળો આપે છે. પરંતુ સામાન્ય સ્ત્રીવાચકોમાં તે હજી પૂરેપૂર્કે સ્થાપિત થયું નથી. તેનું કારણ મારા સમજવા પ્રમાણે એ આપી શકાય કે તેમાંનું કેટલુંક લખાણ તો તેમની-સામાન્ય સ્ત્રીની ચક્તિ બહારનું અને તદ્દન અપરિચિત હોય છે. તેથી શરૂઆતમાં મુશ્કેલી નડે, એ સ્વાભાવિક છે.

હિન્દુ સ્ત્રી-સમાજમાં જાણીતું અને લોકપ્રિય નિવડ્યું હોય એવું માસિક તો "સુંદરી-સુમોધન" છે. એક સમયે તે ઘેરેઘેર, અને ગામેગામ જતું અને વંચાતું. તે અનિયમિત થઈ પડતાં તેનો ફેલાવો ઘટ્યો છે, છતાં વાચકવર્ગમાં તે મારેનો પક્ષપાત જોઈ શકો નથી, કારણ કે આર્થ-સંસારનું યથારિચત પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું રહે છે.

'સ્ત્રીમોધ' મરહુમ કાજરાજીએ આપ્યું હતું. તેમાં છપાતી વાર્તાઓ પુષ્કળ વંચાતી. તેમાં ખીત્તું વાચન પણ સાફ આવતુ. થોડાક સમયથી તે માસિક પુતળીયાઇએ સ્ત્રી કેળવણીમાં અને સ્ત્રી ઉન્નતિના પ્રશ્નમાં અત્યંત રમ લેતા જાણીતા લેખક રા. કેશવપ્રસાદ દેમાઇને, સહતંત્રી નીમી, બંધી બવરથા તેમને સાંપી છે અને તે કાર્યનો બોળે 'જ્ઞાનવર્ધક' ગ્રંથમાળાના અનુલની અને કાર્યકુશળ મંપાદક રા. જીવજીસાવ અમરશી મહેતાએ ઉમંગભેર ઉપાડી લીધો છે. દર માસે પ્રમિદ્ધ થતા આંકો પરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે તેમાં નવીન ચેતન આવ્યું છે. વળી તેની ઉપયોગિતા વધે એ હેતુથી તેમાં બાળ વિભાગ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને ચિત્રો વગેરે આપીને તેને આકર્ષક કરવામાં પુરતી કાળજી લેવામાં આવે છે.

'વનિતા વિજ્ઞાન', ગં. સ્વ. ન્હાની જીવેન ગજજર અને 'મહિલા જૂપણ', એક જીવેન જીવેન સુરતથી ચલાવે છે અને 'સોસુખદર્પણ' લાવનગરથી પ્રમિદ્ધ થાય છે. તેમનું કાર્ય પણ અવગણવા જેવું નથી.

સન. ૧૯૨૦ સુધી બાળકો માટે નહિ જેવું વાચન સાહિત્ય પ્રકટ થયું હતું. આવી વિષમ પરિસ્થિતિ, જેમનું જીવન કેળવણીના અને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં ગયું છે, બદલે તે કાર્યને અર્પણ થયું છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી, -તેમનાથી સહન થઈ

શકી નહિ અને એક શ્રીમંત સખી ગૃહસ્થની સહાયતા મેળવી તેમણે “બાળમિત્ર” શરૂ કર્યું અને તેનું તંત્રીપદ એક દસાવસા અને જાણીતા લેખક રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલને સોંપ્યું. તે પછી મુંબાઈથી ‘બાળજીવન’ દેખાવ દીધો. વળી ગોધરાથી ‘બાળક’ નામનું ત્રિમાસિક નિકળવા માંડ્યું છે. સ્ત્રીમોક્ષના બાળક વિભાગ માટે ઉપર, ઉત્તરેષ દર્શો છે જ. આમ બાળ સાહિત્ય માટે કીક કાર્ય ચર્ચ રહ્યું છે. આગળ “બાળશિક્ષક” નામનું એક માસિક વડોદરાથી નિકળતું હતું પણ તેનાં ચિત્રો જોઈએ તેવાં આકર્ષક આવતાં નહોતાં અને બીજી પણ તેમાં કેટલીક ઉણપો જણાતી હતી. બાળ સાહિત્ય માટે જે જોડ હતી તે રા. મોતીભાઈ અમીને ‘બાળમિત્ર’ દાઢપા પછી કેટલેક અંશે ધરી છે. તે દિશામાં જાણીતા ચિત્રકાર રા. રવિશંકર રાવળનો પ્રયામ પણ આદરણીય અને ઉત્તેજનને પાત્ર છે. નવો યુગ બાળકોનો છે. તેમની લાગણી અને રમટિલ કેળવણ, તેમના પર કાયમના મંરકાર પડે, તેમનું જીવન સુખી અને ઉત્તમ નિવડે, એ રીતે યોગ્ય આદર્શ અને ભાવના, મનોરંજક અને મંરકારી લેખો અને ચિત્રોદ્વાગ તેમની મમલ રજુ કરી, તેમનું ચરિત્ર ધડવા પ્રયાતન થવો જોઈએ અને એજ આદર્શ ‘કુમાર’ માસિકનો છે. કોઈ ઉચ્ચ ભાવનાથી પ્રેરાઈને તેમણે આ કાર્ય હાથમાં લીધું છે. તે પાછળ તેમનું સ્વાર્પણ જે બોધ આડકનરી રીતે આપી રહ્યું છે તેની ડિમન આંત્રી જાપ એમ નથી. ખરેખર આપણા ભાવિ માટે આવી પ્રવૃત્તિ આશાજનક નથી એમ કોણ કહી શકશે ?

કેળવણી વિષયક પત્રોમાં “ગુજરાત સાળાપત્ર” મુખ્ય છે. તે મરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી નિકળે છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં તેની પાછલી સેવા વિસ્મય એવી નથી. આપણા સાહિત્યની પદ્ધતિમર મમાલોચના કરવાની પ્રયા સ્વ. નવનશમે તે પત્રમાં પ્રથમ દાખલ કરી હતી. રા. મા. મકીપતરામે પણ આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિ ધડવામાં તે દ્વારા જોઈ મેવા કરેની નથી. સ્વારગુડ માધ્યમસાથ સરિવાસે નવા ધોરણોની યોજના તૈયાર કરી પ્રાથમિક શિક્ષણમાં મહત્વના સુધારા દાખલ કર્યા હતા. તેમજ વિદ્વાનોનું અપભ્રંશના અભ્યાસ અને પ્રાચીન ગુજરાતીના આકરણ પ્રતિ તજ દેતું હતું. ગ. વ. કમળાંકરે પણ તેના પાનામાં લાપાગુદિ, જોડણી, આકરણ અને શિક્ષણના વિષયોની ચર્ચા કરી તેનું મહત્ત્વ વધાર્યું હતું. હાલમાં તેનું તંત્રીપદ રા. કૃષ્ણરાવ એમ વકીલના હાથમાં છે. તેમણે ઉગ્રહાંડ જઈ કેળવણીના વિષયમાં ઉચી પહોળી પ્રાપ્ત કરેલી છે એટલુંજ નહિ પણ કેળવણીની મંરથા એ મો જાતિ પરિચય અને અનુભવ મેળવ્યાં છે. આપણે આશા રાખીશું કે તેમના એ જ્ઞાનને લાભ તેઓ ‘સાળાપત્ર’માં વખનોવખન આપતા રહે.

સુરત જીલ્લાના મહેતાજીઆતરફથી “સમાજશિક્ષક” નામનું એક માસિક નિકળે છે. તેમાં શિક્ષકન દિતના અને શિક્ષણને ઉપકારક થાય એવા લેખ આવે છે. પણ તે માસિકનો ઝાઝો પ્રચાર હોય એમ જણવામાં નથી. ચાતુ વર્ષમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ‘નવજીવન’ સાથે પ્રતિ-માસે કેળવણી અંક આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તે યોગ્ય થયું છે, પરંતુ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી લખને, નીતન અખતરો અજમાતી, આપણી શિક્ષણ પ્રજ્ઞાસિકામાં નવીન માર્ગ બતાવ્યો છે તેમ તેમના તરફથી જહાર પડતું ‘દક્ષિણામૂર્તિ’ નામનું નવું ત્રિમાસિક શિક્ષણ મંચથી જણવા જેવા અને મહત્વના સુદાઓ રજુ કરશે અને એ રીતે

આપણી કેળવણી પદ્ધતિ પર વિશેષ પ્રકાશ પાડી તેમના અનુભવનો અને જ્ઞાનનો સંગીન લાભ આપણને આપશે એવી આશા પડે છે.

પ્રાચીન મંશોધન, ઇતિહાસ અને સાહિત્યના વિષયમાં શુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતું ત્રિમાસિક “પુરાતત્ત્વ” અગત્યનું એ મંગીન કાર્ય કરી રહ્યું છે. ખેદની વાત છે કે આપણો સમાજ આવા ઉપયોગી કાર્ય પ્રતિ અઘાપિ ઉદ્ગમીન રહે છે અને તેને યોગ્ય સંદાયતા આપતો નથી. “જૈન મંશોધક” ત્રિમાસિક પણ એટલુંજ કીંમતી છે. તેના મંપાદક તરીકે એક જૈન મુનિ-શ્રી જિનવિજયજી કાર્ય કરી રહ્યા છે એ ખચીત ખુશી થવા જેવું છે. કપડવંજીથી “મંશોધક” નામનું એક ઐતિહાસિક માસિક નિઃસ્વા મેં જાળવ્યું છે પણ તેની નવન હું મેળવી શક્યો નથી.

વંદક અને આરોગ્યના વિષયમાં ‘વૈદ્યકલ્પન’ની એવા કિમતી છે અને તેનો પુષ્કળ જ્ઞાન લેવાય છે. ‘ધનવંતરી’નું કાર્ય યજ્ઞ ઉપયોગી અને તેમાં આવતાં જાતિ અનુભવનાં જાણણો માફે જ્ઞાન એવું છે. કાવ્યમાં નેતું નંનોપ: રા. મદાવિપ્રમાદ હસ્તક આગ્યું છે. તેમજ “નેયરોપરી” નો માગે અભ્યાસ કરો જે અને અમેરિકા જર્મ તે વિષયમાં વિશેષ અનુભવ પ્રાપ્ત કરો છે. તેનો નામ દરે આપણો મગનો રહેશે એવી આજી રાખી વર્ણ નહિ જાય. “આરોગ્યરસેધુ” કરાંચીથી હમણાં નિકળવા માંડ્યું છે; અને ‘આયુર્વેદ વિજ્ઞાન’ રા. દુર્ગાશંકર રાઓ મારો રીતે એડિટ કરતા હતા, તે પુરતા આશ્રયને અભાવે થોડા સમયથી અંધ પડ્યું છે, તે ખરેખર દિવંગીર થવા જેવું છે.

ધાર્મિક વિષયનાં માસિકમાં “ભારતજીવન” રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને વિવેકાનંદનું વિચાર માહિત્ય પ્રજામાં ફેલાવી રહ્યું છે. ‘વૈશ્વવર્ધન પનાકા’ અને ‘પૃષ્ઠિ ભક્તિ સુધા’ વૈશ્વવર્ધન મંપ્રદાયનો ઉપદેશ કરે છે; “આત્માનંદ પ્રકાશ” અને “જૈનધર્મ પ્રકાશ” જૈનધર્મ તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને સાહિત્યના વિષયો ચર્ચે છે; ‘જ્યોતિ’ અને ‘ચેરાગ’ માસિકમાં થીઓમોરીના વિચારો પ્રગટ થાય છે; ‘રાકેજરથુજ’ પારમીઓને લગતું પત્ર છે; સ્વામીનારાયણ માસિકમાં, સ્વામીનારાયણ મંપ્રદાયનું સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ થાય છે; પ્રાતઃકાલમાં જિજ્ઞાસુઓ માટે મનનને યોગ્ય લેખો આવે છે અને તે ‘મહાકાળ’ની પરંપરા સાચવી રહ્યું છે. ‘ભાગ્યોદય’, ‘વિશ્વજ્યોતિ’ ‘દેવી જીવન’ ‘વૃધર્ષ જગૃતિ’ વગેરેમાં ભક્તિ અને નીતિપોષક તથા ધર્મ જ્ઞાનના લેખો લેવાય છે પણ આપણા ધાર્મિક જીવનપર પ્રભાવ અસર કરે એવા એક સારા માસિકની ઉણપ હજી રહે છેજ.

જુદી જુદી નાતજાતનાં દેશી માસિકો લગભગ ૬૫ બહાર પડે છે. તેમાંનાં કેટલાંક ત્રિમાસિક અને દ્વિમાસિક છે. પરંતુ કામપર અસર કરતાં હોય અગર જેનો કાણ હોય એવાં માસિકો તો જૂજ, ગણ્યાગાંકવાં છે. જાતિ સુધારણાનો પ્રશ્ન અસંત વિકટ અને કંટક ભરેલો છે. તેમાં જલદી સુધારો થવો બહુ મુશ્કેલ છે, તેથી તે માટે જે કાંઈ પ્રયત્ન વત્તાઓછા થાય તે પ્રતિ આપણે મમલાવથી ‘જોવું’ જોઈએ ને તે કાર્યને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. કુંભાર, લુહાર, સુતાર, નાઈ, દરજી, કાઠીઆ, દેશી ખિન્તીઓ, વગેરે પઠાત રહેલી દામો સ્વ-સુધારણા માટે જુદાં માસિકપત્રો પ્રસિદ્ધ કરે એ ચાલુ હિતચાલનું

શુભ ફળ છે; આપણી પ્રગતિની સચક નિશાની છે. સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતું એકજ માસિક છે. એ નામ 'વર્ણુલમ' છે અને ગયે વર્ષે તે રાજકોટથી નિકળ્યું છે.

પરચુરણ માસિકોમા 'નવલપુષ્પ', 'ખીલતું પ્રભાત,' 'ધ્વજચારો,' 'નવપ્રભા' વગેરેનો સમાવેશ કરીશું. તે હમણાં નવાંજ બહાર પડ્યાં છે. દેશમાં પ્રગટી રહેલા નવજીવનની એક રીતે તેઓ સાક્ષી પૂરે છે.

ધ'ધા રોજગાર અને ણાડુજરને લગતાં માસિકોમાં 'ખેતીવાડી વિજ્ઞાન' અને 'દેશી વહેપારી ચેમ્પર ત્રિમાસિક,' એ બેવા બેવાં અને પ્રગળે ઉપકારક થાય એવાં છે 'મહાર પત્રિકા' અને 'ખેતીવાડી અને સહકર' એ બે પત્રો, મહારના તરવાનું જ્ઞાન ફેલાવે છે. એ હિલચાલ સમાજને ઉપકારક છે અને તેનો જીવનમાં મહેળો ઉપયોગ થાય તે હિનકારક છે. 'વ્યાયામ' (વર્ષે એક લુકું) માસિક માણેકરાવ વ્યાયામચાળા તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. મી. પુરાણીના અખાડાની હિલચાલથી શુજરાતમાં શારીરિક ક્ષરત મંચ ધી સારી પ્રગતિ થઈ છે અને તે આગળ ખિલવવામાં આવું માસિક બહુ મદદગાર થઈ પડે.

ગાયો વિષે, 'કામધેનુ' નામથી એક માસિક ચત્રાવવામાં આવે છે; તેમાં ખાસ નોંધવા જેવું અને આશ્ચર્યકારક એ છે કે તે એક મુમત્તમાનભાષ એડિટ કરે છે. વળી 'ન્યોતિપ' વિષે એક માસિક નિકળે છે અને પાંચેક મામથી 'મોટરકાર અને વિજ્ઞાનિક બજ' એ નામથી એક નવુ સચિત્ર માસિક બહાર પડ્યું છે. પરંતુ પ્રગળે માર્ગદર્શક કે મદદરૂપ થાય એવી ઉપયોગી માહિતી કે જ્ઞાન આપનાં માસિકો આપણે અહિં નથીજ એમ સંખેદ સ્વીકારવું પડશે.

પ્રાચીન હિંદી ચિત્રકળાને લગતું માત્ર એકજ ત્રિમાસિક 'સુવર્ણમા...' શેક પુસ્તકોત્તમ વિગ્રામ માવજ ચલાવે છે. તે કાર્ય એટલું મુંદર અને નમુનેદાર છે કે તે નેઈ કાંઈપણ ધન્યવાદ આપે અને તે માટે આપણે મગરી લઈ શકીએ.

શુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થતાં ધણાંખરાં માસિકોની આપણે ઉપર ઉપસક રીતે નોંધ કરી પણ જે સ્થિતિમાં તેમના આલેકા એ માસિકો ચલાવી રહ્યા છે તેનો બરોબર વિચાર કરીએ તો તેમની સેવાશુદ્ધિ માટે આપણને માનજ ઉત્પન્ન થાય. એવાં થોડાંકજ માસિકો મળી આવશે કે જેનો બધો ખર્ચ બાદ જતાં કાંઈપણ નફો રહેતો હોય. ધણાંખરા માસિકો તો ચલુ ખર્ચને માંડમાંડ પહોંચી વળે છે; બ્યારે કેટલાંક પત્રો ખોટામાં કાર્ય કરી રહ્યાં હોય છે. તેમાં તંત્રીની સેવા જાનરરી હોય છે અને તે કેટલીએ વાર કસાર્કનું અને સિપાર્કનું કામ જાને કરી લે છે. આવા સંજોગોમાં તે સેવાકાર્કને ઉતારી પાડવું અથવા તો તેમાં દોષ જ નેચા કરવા એ તંત્ર અપરિન છે. સૌ કોઈ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ યથાશક્તિ જે કાંઈ કાર્ય કરી રહ્યું છે તેનો આપણે જાની શકે તેટલો લાભ લેવો જોઈએ.

આ પરથી માર. કહેવાનો આશય એમ સમજવાનો નથી કે આપણાં માસિકોને ચાલુ સ્થિતિમાં પડી રહેવા દેવાં; ઉત્તરું મારા આ લેખનો ઉદ્દેશ તો એ છે આપણાં માસિકો વધારે ઉપયોગી, વધારે મંગીન અને વધારે ફળદાયી ફરી રીતે થઈ શકે તેનોજ આપણે વિચાર કરતા થઈએ; તે માટે કાંઈક ઉપાય ચોજીએ,

શરૂઆતમાં આપણાં માસિકોમાં જુદા જુદા વિષયો પર, સામાન્ય જ્ઞાનના અને વિધિવિધ પ્રકારની માહિતી આપતા લેખો, સ્થળવર્ણનો, પ્રવાસ નોંધ, જીવનદૃષ્ટાંત, વગેરે મુખ્યત્વે છપાતાં અને તે લેખો ઉત્સાહપૂર્વક વંચાતા પણ ખરા. એ જાતનું વાચન અત્યારે આપણા વર્તમાનપત્રો-દૈનિક અને અઠવાડિક-પૂરતી રીતે આપી રહ્યાં છે. તાજા અને મહત્વની માહિતી પૂરી પાડવા ઉપરાંત નવી થતી શોધો અને વિજ્ઞાનને લગતી તેમજ એવી બીજી જાણવા જેવી બાબતો તેઓ જલદી આપે છે. એક રીતે જનસમૂહમાં જ્ઞાન પ્રચારનું અને કેળવણીનું તેઓ સુંદર કાર્ય કરી રહ્યાં છે અને તે વર્ગીય આવરણ અને ઉપયોગી છે.

પરંતુ પરિસ્થિતિ બદલાતાં આપણા માસિકોમાં સમયાનુસાર થતા મુદ્દાઓ અને ફેરફાર થાય એમ આપણે સ્વભાવિક રીતે ઇચ્છીએજ. માત્ર સામાન્ય પ્રતિના અને પરિચિત વિષયોપર, ઉપલબ્ધ માહિતી અને વિવેચનના લેખો, જે કે નવા સ્વરૂપમાં અને આકર્ષક રીતે, આપણાં માસિક પ્રસિદ્ધ થયાં કરે, તે ઉછરતા અને નવા, વાચક વર્ગની જિજ્ઞાસા તેથી તૃપ્ત થાય નહિ અને તે વધુ જ્ઞાન અને પ્રકાશ માટે તકન્યા કરે એ નિઃશંક છે.

વાસ્તે જેને ઇંગ્રેજમાં Knowledge of information, જ્ઞાન સમૃદ્ધિ કહે છે એવી જાતના લેખો વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થાય અને તેમાં કોઈ પ્રકારની વિશિષ્ટતા, નવીનતા અને ઉપયોગિતા હોય એ જરૂરું છે એટલુંજ નહિ પણ એવા લેખો શ્રમપૂર્વક તૈયાર કરેલા, અભ્યાસના પરિણામરૂપ હોવા જોઈએ.

કેળવણીનો પ્રચાર દિનપ્રતિ દિન વધતો જાય છે; તેનું ધોરણ પણ ઉચ્ચ થયું છે. એટલે જાતના-સામાન્ય વાચકની રૂચિમાં ફરક પડી ગયો છે. પ્રજા વર્ગ જ્ઞાન મેળવવા સાથે કંઈક વધારે મંગીન, મંદકારી, લાગણી અને રસજ્વલિને કેળવે એવી જાતના વાચન સાહિત્ય માટે વધારે ઉત્સુક બન્યો છે અને તે માટે માગણી પણ કરે છે. તેને પહોંચી વળવાને માસિકોના તંત્રીઓએ અને પ્રચાલકોએ યોગ્ય બ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેમાં તેમના કાર્યનો ઉપયોગ, કિંમત અને સાર્થકતા રહેલાં હોય.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વર્તમાનપત્રો જ્ઞાન પ્રચારનું જે કાર્ય કરી રહ્યાં છે તે ઉપક્રમક છે પણ તે એટલું બ્યવસ્થિત અને ધોરણસર થયું નથી કે જે આપણા જ્ઞાનના વિકાસ અને ઉપયોગ માટે પરિપૂર્ણ કહેવાય.

વાસ્તવિક રીતે તો તે વર્તમાનપત્રના ઉદ્દેશોમાં આવતું પણ નથી. તેનું મુખ્ય કાર્ય જાતના જે તે માહિતી, તેના સહ સ્વરૂપમાં અને મત્વર પૂરી પાડવા સાથે, લોકમતને વ્યક્ત કરવાનું, તેને જાગ્રત કરવાનું અને કેળવવાનું છે. વર્ગીય જાતના બતાવોપર અને નવા ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નો પર માર્ગદર્શક કે અભિપ્રાય સૂચક એવી નોંધ કે વિવેચન લખવા માટે તેને વિચાર કરવા જોઈએ વખત પણ મળતો નથી; એ સ્થિતિમાં આપણે તેની પાસે વધારે મંગીન મદદની આગા નજ રાખી શકીએ.

આત્મ પ્રશ્નો-જેવા કે, રાજકીય, આર્થિક, ઔદ્યોગિક, સામાજિક, માહિત્ય, ઇતિહાસ, કેળવણી અને તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક-નો પદ્ધતિસર અભ્યાસ, પરીક્ષા, પૃથક્કરણ, સમા-

લોચના અને તુલનાનું કાર્ય, માસિકા જ સારી રીતે અને શાસ્ત્રીય રીતે કરી શકે. તે માટે તેમને ઝોટલો અવકાશ છે અને તે તેમનો કાર્ય-પ્રેક્ષ પણ છે. જે કોઈ બનાવ કે વસ્તુ બની હોય તેની પાછળ કાર્ય કરતા જુદા જુદા બળોનું નિરીક્ષણ કરવાને કેટલોક સમય વિનવો જોઈએ; તેમજ કોઈ પ્રસંગ કે વિચારથી લાગણી તીવ્ર અને ઉત્કેશવશી હોય ત્યારે પણ તે વિષે તટસ્થ રીતે વિચાર કરવાનું અને અભિપ્રાય બાંધવાનું સુગમ થઈ ન પડે.

આ પ્રંતિગોમાં વસ્તુસ્થિતિને પૂરી રીતે મમજવાનું, તેનું લાર્ડ ગતાવવાનું, તેનો ઉકેલ અને નિર્ણય કરવાનું કાર્ય એક માસિકનો લેખકજ વ્યવસ્થિત રીતે અને પદ્ધતિસર કરી શકે એ સ્પષ્ટ છે. આપણાં માસિકોએ જ, ખરું કહીએ તો આપણા મમાજન ને સંસ્કૃતિના સાચા પરીક્ષક, વિવેચક, ચિંતક અને ન્યાયાધિશન હોયું ગયાનું લેવું જોઈએ. અને જેટલા પ્રમાણમાં તેઓ એ હેતુ પાર પાડવાને શક્તિમાન થશે તેટલા પ્રમાણમાં તેમનું કાર્ય, યશસ્વી, ફળદાયી અને અસરકારક નિવડશે. ત્યારેજ જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ વધશે અને તેનો બહોળો વિદાય થશે.

ઉગ્રમાંડમાં પ્રસિદ્ધ થતાં જાણીતાં માસિકો, ફોર્ટનાઈટલી રીવ્યુ, નાઈટીય મેન્સ્યુરી એન્ડ ઓફ્ટર, રાઉન્ડ ટેબલ અને ક્વાટરલી રીવ્યુ વગેરે માસિકોમાં આવા જ્ઞાનના અને વિદ્યાના લેખો ધણાખરા આવે છે. ત્યાં સમાજજીવન અને સંસ્કૃતિને લગતા દરેક પ્રશ્નની વિષવિધ રીતે પરીક્ષા, વિવેચન અને તુલના થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જે તે વિષયપર એક સ્વતંત્ર માસિક પણ બહાર પડતું મળી આવે છે.

તે સાથે આપણી સ્થિતિ સરખાવો! આપણા કાર્યનો વિચાર કરો: આપણે હજી બાહ્યાવસ્થામાં છીએ; સાક્ષતાં શીખીએ છીએ; એ દિશામાં આપણે જાપાનનું અનુકરણ કરવું જોઈએ છીએ. એવા લગીરથ પ્રયત્ન વિના અને સતત ઉદ્યોગ અને અભ્યાસ વિના આપણી કાર્યસિદ્ધિ થવાની નથી એ ચોક્કસ છે.

પણ આટલા કાર્યથી માસિકનો હેતુ ફલીજૂન સહ જતો નથી. તેણે તો એક આચાર્યનું સ્થાન લેવાનું છે; બચકારું કુનિયાતું જ્ઞાન આપી અને યોગ્ય રસ્તે દેહી આપણને માર્ગદર્શક થવું એ તેનું કાર્ય છે, વળી આપણું જીવન સુખી અને ઉત્તમ થાય તે મટે આપણી સમક્ષ પ્રેરણાત્મક, મુંઝવે લાવના કે ઉચ્ચ આદર્શ રજૂ કરતા, નૈસર્ગિક અને ચમત્કૃતિ દાખવતા નિર્ગંધ, કાન્ધ, નાટક વગેરે લેખોને માસિકોમાં સ્થાન મળવું જોઈએ; જે આપણા આત્મિક વિકાસમાં સદાસૂત્ર નિવડે. એવા ઉપયુક્ત સાહિત્ય વિના

આપણા જીવનમાં ઉજુપજ રહ્યા કરે; આપણું જીવન નીરસ અને સત્વરીન થઈ પડે; અને આપણે આગળ વધી પણ ન શકીએ. સામાયિક માહિત્યની મહત્તા વિશેષ અને તેની અમર ઉંડી અને જળરજ્જત ફેરફાર કરનારી છે એમ સૌ કોઈ ત્યારેજ સ્વીકારશે.

વળી આપણાં જુનાં જુદાં માસિકો મુંઝવે સરિતાઓની જેમ વહી, આપણા સાહિત્ય ક્ષેત્રને સમૃદ્ધ કરે છે. આપણા લેખકો અને વિચારકો, શરૂઆતની નૈપારી મોટે, તેમના વિચાર અને અભ્યાસના પરિણામને યથાયોગ રૂપમાં રજૂ કરવા તે માસિકોનો ઉપયોગ કરે છે અને તે યોગ્ય છે. માસિકરૂપી જૂનિકામાં વિચારનાં બીજ વધાય છે, જેમાં આગળ

જતાં ઉત્તમ છોડ અને વૃથો ખીલી ફાલી તેમાંથી સાહિત્યરૂપી ઉત્તમ પુસ્તકો ફળ પુષ્પ રૂપે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે; જેની સુવાસ અને મીઠાશ કંઈક જુદોજ આનંદ બક્ષે છે.

એટલે કે માસિકોનું કાર્યક્ષેત્ર આપણા જીવનની પેઠે વ્યાપક અને સર્વદેશી થવું જોઈએ. પણ આટલું જવાબદારીનું કાર્ય એક માસિકથી નજ બની શકે. તેને યોગ્ય અને પૂરતો ન્યાય આપવાને સંખ્યાબંધ માસિકો જોઈએ; બની શકે તો વિષયવાર માસિકો નિકળવાં જોઈએ; નહિ તો જે માસિકો પ્રસિદ્ધ થનાં હોય તેઓ માંહોમાંહે સ્પર્ધામાં નહિ ઉતરતાં, જે તે અમુક વિષયોને પ્રાધાન્ય આપી, પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખીસાવે, એ પણ હિનાવહ છે.

કોઈ સવાસ પૂછશે કે આવા અને આટલા બધા વિષયોને ન્યાય આપી શકે અને સારાં લેખો લખી શકે એવા અભ્યાસીઓ અને વિચારકો આપણે ત્યાં છે ખરા ? તેના જવાબમાં આપણે બેશક કહી શકીએ કે યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ લીધેલો કેળવાયેલો વર્ગ આપણા માસિકોમાં અને સાહિત્યમાં-તેના વ્યાપક અર્થમાં-રમ લેતો અને સક્રિય ભાગ લેતો થાય તો જરૂર આપણી ઘણીખરી અડચણો અને ખામીઓ દૂર થાય એટલુંજ નહિ પણ તે આપણા સાહિત્યને તેના જુદા જુદા અંગોમાં ખંતપૂર્વક કાર્ય કરી, ખીસાવે અને સમૃદ્ધ કરે.

મુંગાઇ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરતી વખતે અને ઇંગ્રેજ શિક્ષણને પ્રાધાન્ય આપતી વખતે એમ માની લેવાયું હતું કે ઇંગ્રેજ કેળવણી પામેલો શિક્ષિત વર્ગ તેમના એ જ્ઞાનનો લાભ અન્યને આપશે. એ રીતે સમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર વધશે, પણ હાલ તો ઇંગ્રેજ શિક્ષેલોનો ધણોખરો વ્યવહાર ઇંગ્રેજમાં થયે જાય છે અને રાતદિવસ તેઓ તે સાહિત્યનું સેવન કરે છે, તેમાં કંઈ ખોટું નથી પણ તેમના એ અભ્યાસનો અને જ્ઞાનનો લાભ, પ્રગળે એક વા અન્ય રીતે અવરથ મળવો જોઈએ, એમ સૌ કોઈ ઇચ્છે !

આપણી કોલેજોમાં ગિખવતા અધ્યાપકોની અધ્યા ન્હાની નથી; પણ તેમાંના બહુ થોડાજ આપણાં માસિકોમાં લેખ લખે છે અગર તો સાહિત્યનું એકાદ પુસ્તક રચે છે. તેમનાં જ્ઞાન અને શક્તિ માટે પ્રગ્ન મગરૂરી લાઇ શકે પણ તેમની પામેલી સેવા કે લાભ મેળવવાના પ્રમંજો, તેને વિરય જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો દક્ષિણી અધ્યાપકો મરાઠી સાહિત્યની કિમતી સેવા કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં કિમતી ફાળો આપે છે એ વિસરવા જેવું નથી.

આપણા ન્યાયાધિશો, વકીલો અને બારિસ્ટર પણ લક્ષમાં લે તો વિધિવિધ પ્રશ્નો પર નવો પ્રકાશ પાડી શકે અને તેમની સેવા પ્રગળે માર્ગસૂચક ચર્ચ પડે. પણ તેમની એ વિદ્વતા અને અનુભવનો લાભ આપણને પ્રમાણમાં નહિ જેવો જ મળે છે, એમ આપણે વિના મંકાવે કહી શકીએ.

સરકારી અમલદારોની સ્થિતિ પણ એવી છે. છેલ્લી ધડી સુધી વફાદારીભરી સેવામાં તેમનું જીવન વ્યતિત થાય છે. પણ તેમણે જે જ્ઞાન, સાધન અને અનુભવ મેળવ્યાં હોય

છે, તે તો તેમની સાથે નાથ પામે છે; એ જ્ઞાન અને તે પાછળ લીધેલો શ્રમ વ્યર્થ નવ્ય છે. તેના મુકામલે ઇંગ્રેજ આશીરવાદ જે સેવા-લાભ આપે છે તેની કદર અને નકલ આપણે કરતાં શિખવું જોઈએ.

આપણો આચાર્ય અને ઉપદેશક વર્ગ તો તદ્દન સતિલીન, જડવત્ થઈ પડ્યો છે; તેમાં કાંઈ ચેતનજ નજીવું નથી. એ નુકશાન આપણને ઓછું અને જેવું તેવું નથી. ઇંગ્લાંડમાં ખ્રિસ્તી ખાદરીઓ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં કેવું મંગીન કાર્ય કરે છે અને જનતામાં ધાર્મિકતાનાં ખીજ ઉંડા વાવવા કેવા પ્રયત્ન કરે છે; એ ઇંગ્રેજ સાહિત્યના વાચકોને સુવિદિત છે. આપણે ત્યાં રેવ. ઈર્ન-ડિન ઓફ મેન્ટ પોસ્ટ કે ગિરશ મોર જેવા પ્રતિભાશાળી અને સમર્થ વિવેચકો અને મીમાંસકો ક્યારે ઉદ્ભવે ? આપણા ધાર્મિક અને તત્ત્વજ્ઞાનના સાહિત્ય માટે તેઓ-પાશ્ચાત્યો જટલો શ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે તેમાનો દર્શાવ પશુ આપણે ત્યાં માનુષ પડતો નથી. એ સ્થિતિ ખરેખર શોચનીય છે.

આપણા આરોગ્ય અને જનસુખકારીના પ્રશ્નો વિષે ડૉક્ટરો ઇચ્છે તો ઘણું કદી શકે તેમજ કરી શકે. સ્વ. દી. બા. અંબાલાલભાઈ ઘણીવાર કહેતા કે ડૉક્ટરોનું કર્તવ્ય માત્ર દવા આપેથી પૂરું થતું નથી પણ પશુ તે દરદ કેમ થયું અને આરોગ્ય સાચવવાને દર-દીએ શું શું કરવું તેની પણ તેણે સલાહ અને સૂચના આપવી જોઈએ. વળી વેદ જટાશંકરે 'વેદ કસપત્તર' અને અન્ય આરોગ્ય વિષયક પુસ્તકો રચી, જે ઉપયોગી વાચન પૂરું પાડ્યું છે તે સેવા વિમરણ એવી નથી. એ ધોરણે વેદો અને ડૉક્ટરો જનતામાં આરોગ્ય અને રોગ નિવારણ-જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા થોડોક પણ પ્રયત્ન કરે તો કેટલો મંગીન લાભ થાય !

આપણે 'લાંબા મોટા ધંધાદારીઓ અને બે-કાંગે પણ ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રતિ દુર્લભ ધરાવે છે. સર પરમોત્તમદાસ, રા. મનમોહનદાસ રામજી અને રા. જયસુખદાસ મહેતા જેવા નિષ્ઠુજ્ઞ આગેવાનો, તેમના જ્ઞાનનો લાભ વખતોવખત ગુજરાતીમાં આપતા રહે તો વેપારી આક્રમને તે માહિતી-જ્ઞાન કેટલું બધું લાભદાયી નિવડે !

આપણા પત્રકારો તો તેમના ધંધામાં એટલા બધા રોકાયેલા રહે છે કે તેમને માસિકોમાં લખવાને અગર અન્ય કોઈ સાહિત્ય વિષયક પ્રવૃત્તિ ઉપાડી લેવાને પુરતો વખત હોતો નથી. છતાં તેમના અનુલવનો લાભ આપણને કોઈ રીતે મળતો રહેવો જોઈએ; જે કાયમ ઉપયોગનો થઈ પડે.

ઇંગ્લાંડની જેમ અહિં લેખકોનો સ્વતંત્ર વર્ગ ઉભો થયો નથી, જે લેખો લખી અગર પુસ્તકો રચી પોતાનો નિર્વાહ કરતો હોય; આવો વર્ગ આપણે અહિં પગલર યાવ એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે, પણ તેમને એટલો જૂજ બદલો મળે છે કે બહુ થોડાજ તે એકલી પ્રવૃત્તિપર આધાર રાખી શકે.

બાપી તો શીખાઉ અને ઉછરતા પદવીધરો, લેખકો અને કવિઓના લખાણથી આપણા માસિકોનાં પાનાં ભરાય છે; એક રીતે તે ઈચ્છવા યોગ્ય અને અનુલવ માટે જરૂરનું છે. પણ ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસ અને સમૃદ્ધિ માટે આપણો કેળવણીનો વર્ગ ઉપર બતાવ્યું તેમ, લક્ષ આપે તોજ વધારે મંગીન. અને કાયમ ઉપયોગનો લાભ મળે.

પરંતુ ધણીખરાને એક મુશ્કેલી એ નડે છે કે જાત નિર્વાહ માટે તેમને કાષ્ટ ને કાષ્ટ પ્રકારના કાર્યમાં ચાલુ રોકાયેલા રહેવું પડે છે અને તે કાર્ય પૂરે થયા પછી જ કેટલોક સમય ફાજલ રહે છે તે બહુધા વાર્તાવિનોદ અને આરામમાં પસાર થાય છે.

છતાં આપણા માસિકામાં, લેખ બદલ યથાશક્તિ સહેજસાજ બદલો આપવાનું, આધિક સહાયતાનું ધોગણુ સ્વીકારવામાં આવે તો મારૂ માનવું છે કે અસારની ચાલુ સ્થિતિમાં કેટલોક સુધારો માનુષ પડે. એ નિમિત્તે આપણે આ નવો લેખક વર્ગ ઉભો થાય.

પણ આપણે આગળ જોઈ ગયા કે આપણા માસિકાની નાણાં સ્થિતિ તદ્દન તંગ હોય છે, તેઓ આખું ખર્ચને પહોંચી વળતા નથી તો પછી લેખકોને બદલો આપવાનું તેમને કેમ પરવડે ?

ખચિત એ બહુ વિકટ અને મુશ્કેલ પ્રશ્ન છે, પણ તેનો ઉકેલ સેન્દલ લાંછણિરી જેની મંસ્થા અને આપણે અહિંની ધણીખરી લાંછણિરીઓ આપણા માસિકાની મોટી મંખ્યામાં ખરીદી કરી ઉદાર આશ્રય આપે, તેમજ આપણો શ્રીમંત વર્ગ કેટલોક સમય, એવા સાહમેને નાણાંની સહાયતા આપે તોજ લેખક વર્ગને માસિકાના ચાલકો તરફથી નાણાંની સહાયતા આપવાનું બની શકે, કેમકે આપણા માસિકાનો પ્રચાર એટલો ઓછો છે કે તેને સારી રીતે ચલાવતા લાગ્યેજ નકે રહે. વળી તે માટે જાહેર ખર્ચ આપનારી કંપનીઓ પણ મારી મદદ આપી શકે, અને આપણા શિક્ષિત વર્ગે પણ આ કાર્યને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવું જોઈએ છીએ. તો કંઈક મુશ્કેલી ઓછી થાય. છતાં તે એક સાહસ જ રહેવાનું; અને એવા ખર્ચાજ સાહસ માટે સામાન્ય વ્યક્તિનું ગળું પણ નહિ.

આપણે આ જાનનું કાર્ય પવિત્ર લેખાયું છે. મર જગદીશ ચંદ્ર બોઝ જેવા મહાન પુરુષે પોતાની મોટી સોંપો માટે, લાખો રૂપિયા મળવાની ખાત્રી છતાં, પેટનું મેળવવાની ઇચ્છા કે પરવા રાખી નથી. આપણે, પશ્ચિમની જેમ તદ્દન જડવાદી-પૈસાના પૂજક નહિ બની જઈએ. આપણે ઇચ્છીશું કે મો કોઈ, તેની શક્તિ અને પ્રતિભા પ્રમાણે તેના જાનનો, વિકાસનો અને અનુભવનો લાભ જનતાને, માત્ર કર્તવ્ય અને સેવાશુદ્ધિથી આપણાં માસિકા દ્વારા અને સાહિત્ય દ્વારા આપશે. એજ આપણા કલ્યાણનો માર્ગ છે.*

તા. ૨૫-૧૦-૧૯૨૪.

હીરાલાલ ત્રિલોચનદાસ પારેખ.

કોમી પત્રો.

હિંદુસ્તાનમાં કોઇ પણ પશ્ચિમી વિચાર કરતી વખતે કોમ અને ઝાતિઓને અવગણી શકાય તેમ નથી.

ગુજરાત અને ગુજરાતીઓમાં મૂખ્ય કોમો, હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, અને દેશી ખ્રિસ્ત છે. આમાંથી ખાસ કોમી પત્રો તો હિંદુઓમાંજ છે, એમ કહીએ તો ચાલે.

ઝાતિ સંસ્થા તે હિંદુઓની એક ખામ સંસ્થા છે. અને ગુજરાતી હિંદુઓમાં તો ઝાતિઓ ધણીજ છે. કદાચ હિંદના બીજા કોઇ ભાગમાં ગુજરાત જેટલી ઝાતિઓ હશે નહિ. આ કારણથી ગુજરાતમાં તો ઝાતિઓ અને તેમની પ્રવૃત્તિઓ સંબંધી ખાસ વિચાર થવાજ નેહ્યે.

કેળવણીનો પ્રચાર થતો ગયો, તેમ તેમ, કેળવાયલા સંસ્કૃતિઓ ઝાતિઓ સંબંધી તેમજ ઝાતિઓને સુધારવા સંબંધી વિચાર કર્યાં થોડા એક ગુજરાતીઓએ ઝાતિને અવગણી. પરંતુ મોટે ભાગે તો પ્રખર સુધારકો પણ ઝાતિઓમાંજ રહ્યા છે. હાલની ઝાતિ વ્યવસ્થા સમાજને નુકસાનકારક છે એવા સિદ્ધાંતો તો ચારે તરફથી પ્રતિપાદન ચાલુ છે. પરંતુ હજી આ પ્રશ્નનો નિવેડો આવ્યો નથી. મંમાર સુધારા પરિપક્વ છેક શરૂઆતથી ઝાતિઓના પ્રશ્નને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ જુના હેવાલો જોતાં જણાય છે કે તે વખતના સુધારકોને પણ એમ લાગેલું કે ઝાતિઓ માગે તે સમાજ સુધારો થઈ શકે. અને શરૂઆતની પરિપક્વતામાં ઝાતિ પ્રગતિના હેવાલો મગાવવામાં આવતા હતા.

જુદી જુદી ઝાતિઓમાં સમાજસુધારાની હીલચાલો થઈ છે, અને ચાલુ છે, એ તો કોઈથીએ ના કહી શકાય તેમ નથી. આ હીલચાલોનું પ્રતિબિંબ ઝાતિ પત્રો,—ઝાતિમંડળો અને ઝાતિ પરિપક્વતામાં જોવામાં આવે છે.

પરંતુ હાલની ઝાતિ વ્યવસ્થા સમાજને હિતકર નથી, અને હાલની ઝાતિઓનો અંત આણવો નેહ્યે, એવા મત જે વખતે કેળવાયલા સમાજના મોટા ભાગનો છે, તે વખતે આ ઝાતિઓની હીલચાલો, અને કોમી પત્રો, ઇષ્ટ છે કે કેમ? તે પ્રશ્ન કેટલાંએકનાં મનમાં આવતોજ હશે અને તે વિચારવા યોગ્ય પણ છેજ.

અસારે ઝાતિઓના વિભાગો જે રીતે પડેલા છે, તેનો તો બચાવ કોઇ જ કરી શકે તેમ નથી. ચાર વર્ષનો ઈર્ષ પડ્યોયો પણ રહ્યો નથી. ભાણીવ્યવહાર તેમજ કન્યા વ્યવહારના ક્ષેત્રો મનસ્વી અને સંકુચિત થઈ ગયાં છે. ઝાતિઓની અંદર હજી પણ મોટે ભાગે કહેવાતા કુળવાનોનું ચલણ છે, અને કેળવાયેલા પુરોમાં પણ કુળનો મોહ જોવામાં આવે છે. આ ઝાતિ વિભાગોને ગાલ દીધા શીવાય અથવાજુતો ચાર વર્ષોનાજ વિભાગો જાનમાં રાખી, પેટાઝાતિઓ દૂર થવી નેહ્યે, એવા ડાહ્યા ડાહ્યા ક્રાંતિ કરાવેજ કર્યા

શીવાય કોઈ પણ જાતનું બવહાર પગનાં આ પ્રશ્ન પરત્વે લેવાયા બહુવામાં નથી. આવેલો વખતે જાતિ પત્રોનો હીનચાનને ટેકા આપવો જોઈએ ખરો કે ?

સુધારાની હીનચાલોમાં જાતિ મંસ્થાનો લાભ લેનામાં હું તો કાંઈ હરકત જોતો નથી. જાતિના કુંડાળા તે અત્યારે સ્વાભાવિક ગણુતાં સમાજ વિભાગ છે. જાતિના જાતિજનોમાં ધણી ચીજો સામાન્ય હોય છે. તેમની કુળદેવી, જાતિની વાડી, વારસો, યા કાંઈ કાંઈ મિલકતો હોય છે. દરેક જાતિજનો ઉપર જાતિનું સાજનું અથવા પંચ કાંઈ કાંઈ હકુમત બોગવે છે. જાતિનો ગૌરવ હોય છે અને પચના કરાવો આદિની બહુ તેની મારફતે જાતિજનોમાં પ્રસંગી હોય છે. આ રીતે એક સામાન્ય મંડળ છે, તેનો લાભ શા માટે સારા કામમાં ન લેવો ?

અશબ્દ, દરેક વિચારક કહ્યું કરશે કે અત્યારે એક એક જાતિ કુંડાળું વિશાળ થવાની અગત્ય તો છેજ. ત્યારે કેટલીએક બિનતકરારી બાબતોમાં જાતિનો લાભ લેવા જતાં આ કુંડાળું સંપૂર્ણ નહિ થઈ જાય ? આ શંકા ગેરબ્યાજખી નથી. પરંતુ ખરી વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરો. લગભગ નવાણું ટકા સુધારકો અત્યારે એક યા બીજી જાતિમાં છે જ. જાતિ બધારણની વિરૂદ્ધ વર્તન કરવાના છૂટાછવાયા દાખલા બને છે. પણ એકંદર તો આ સમાજ સુધારકો જાતિમાં હોય છે. તેઓ જાતિની હીનચાલોમાં ભાગ લેતાં અચકાય છે. તેમાં ભાગ લેવામાં કદાચ સિદ્ધાંત લાગેતાં હોય પણ તેઓ જોતાં હરો. છતાંયે તેઓ-તેમનાં કુટુંબો-જાતિમાંજ હોય છે. તેઓ પંચમાં ભાગ નથી લેતાં તો કાંઈ પંચ ભરાતું અટકતું નથી. વળી તેમનાં છોકરા છોકરીઓ પરણાવતી વખતે તેઓ જાતિમાંજ નજર ફેરવે છે અને અણીનાં પ્રમંથે તો ધણીએ સુધારકો જાતિને નમતું આપી દેતાં જોવામાં આવે છે. આ રીતે બંધિતગત તટસ્થતા રાખવામાં તેઓ જાતિનાં બંધને દીર્ઘા કરવામાં શું કાળો આપે છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે.

આની તટસ્થતા જાળવવા કરતાં જો તેઓ જાતિની હીનચાલોમાં-પંચમાં-મંડલક મતનું પ્રાપ્ત્ય હોય, તો પણ જો જાતિના ઠરેલ સુધારકો, કેવળ કાલેજના છોકરાઓ નહિ, પણ મધ્યમ વયના, જોખમદાર, પ્રગતિ પૂજકો જો આ પંચમાં ભાગ લે તો ધણીયે બાબતોમાં જાતિમાં મુવિચારો ફેલાવવામાં સફળ થાય. તટસ્થતા જાળવવામાં તેમને જોખમ નથી કે મહેનત નથી. જાતિની હીનચાલોમાં ભાગ લેવામાં-મિલકતોનો ભોગ આપ્યા વિના ભાગ લેવામાં તો ખરેખરી મહેનત છે. શત્રુઓ પણ ઉભા કરવાનો મહત્ત્વ છે. પરંતુ તેથી ડરી નહિ જતાં સુધારકોએ જાતિમાત્રનો જાદુકાર, સિદ્ધાંત ખાતર ક્યો છે, અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ કાંઈ પણ રીતે જાતિ સાથે મંમંથ ધરાવતા નથી તેઓને તો આપણાથી આ વિષયમાં કાંઈ કહી શકાય નહિ.

જાતિ પત્રો અને જાતિમંડળો જે હાલમાં બહુભાગે અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે તે પણ આ હેતુથીજ કાર્ય કરે છે. આ મંમંથમાં જે બનાવો મને યાદ આવે છે. તે પણ વિચારવા જેવા છે. સુરતમાં સાંહિલ પરિષદ મળી હતી, તે પ્રમંથે “ જાતિ પત્ર તંત્રી પરિષદ ” પણ મળી હતી. આ કાંઈ મોટી પરિષદ નહોતી. જાતિપત્રોના તંત્રીઓ વિચારની આપ લે કરવા મળ્યા હતા. અને તે પ્રમંથે પ્રો. બ. કે. કકાર, જેઓ ષડાક્ષત્રિય ત્રિમા-

સિક્કમાં બહુ રસભર્યો ભાગ એક સમયે લેતા હતા, તેમણે પ્રમુખ તરફે વિદ્વાતાપૂર્ણ લેખ વાંચ્યો હતો. તેમણે યાતિપત્રો મારફતે યાતિઓના ઇતિહાસની તપાસ કરવાની સૂચના કરી હતી. યાતિઓના જુના કુટુંબોની વંશાવળીઓનું મંશોધન કરીને, તથા તેના મૂળ પુરૂષો કયે સમયે અને કયા પ્રાંતમાંથી આવ્યા હતા તેની તપાસ કરીને જે હકીકતો જાહેર મૂકવામાં આવે, તો યુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર પણ પ્રદાશ પડે એમ તેમનું કહેવું હતું.

આ નાનકડી પરિપદને પરિણામે “યાતિપત્ર વાર્ષિક” એ નામના એક વાર્ષિકનો જન્મ થયો હતો. જુદી જુદી નાતો વચ્ચે સહકાર વધે એવી કેટલાએક યાતિપત્ર તંત્રીઓની તિવ્ર ઈચ્છા હતી. તેથી દર વર્ષે એક સામાન્ય અંક પ્રસિદ્ધ કરીને યાતિપત્રોના વંધારા રૂપે આપવો એવી યોજના કરી હતી. આ યોજનાને તે વખતના “ભાર્ગવ ત્રૈમાસિક” ના તંત્રી અને હાલ “યુજરાત” ના તંત્રી ગ. કનૈયાલાલ મુનશીનો મંપૂર્ણ ટેકો હતો. પરિણામે રા. કનૈયાલાલ તથા આ લેખના સહતંત્રીપણા નીચે ‘યાતિ પત્ર વાર્ષિક’ પ્રસિદ્ધ થયું. આ વાર્ષિકની પાંચ હજાર નકલો નિકળી હતી અને તે દસેક નાતોમાં આપવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રવૃત્તિ ફક્ત બે વર્ષજ ચાલી હતી. પછી તો લઘાછને લીધે ટાગળના બાવ બહુજ વધી ગયા એટલે તે પ્રવૃત્તિ બંધ પડી. માફ તો માનવું છે કે આ પ્રવૃત્તિ બહુજ ઇજ હતી અને તેના પુનરુદ્ધાર થવાની જરૂર છે. આવા વાર્ષિકમાં યાતિઓના સામાન્ય પ્રશ્નો ચર્ચાય. કોમી પત્રોથી જે એકલસુરાપણુ દાખલ થવાનો મંભવ હોય, તે પણ દૂર થાય. અને યાતિઓની અંદરથી સમાજસુધારાની હીલચાલો ચર્ચ શકે તેમ હોય તેની ચર્ચા પણ ચર્ચ શકે. આશા છે કે પત્રકાર પરિપદમાં પધારેલા યાતિપત્ર તંત્રીઓ આ બાબતનો વિચાર કરશે.

આ અરસામાંજ એક બીજી પણ પ્રવૃત્તિ થઈ હતી. અમદાવાદમાં યાતિમંડળ પરિપદની યોજના થઈ હતી. તે માટે જુદી જુદી નાતોનાં મંડળો ઉપર યાતિની સામાન્ય મોહિતી જાણવા માટે પ્રશ્નાવળીઓ મોકલી હતી. તેના ઉત્તરોમાંથી થકુ જાણવા જેવું અને વિચારવા જેવું મળ્યું હતું. પરિપદના પ્રમુખ તરફે સ્વ. ઉત્તમલાલ કેસવલાલ ત્રિવેદીનું ભાવણુ પણ બહુજ મનનીય હતું. તેમજ પરિપદમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ એક સુંદર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ પરિપદ વિષે લેખ તથા તેની પ્રશ્નાવળીના ઉત્તરોની તારવણી “યાતિપત્ર વાર્ષિક”ના બીજા અંકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. આ પરિપદનો હેતુ પણ યાતિઓ વચ્ચે સહકાર સાધવાનો તથા યાતિઓ મારફતે બની શકતા સુધારાઓ અમલમાં મૂકવાનો હતો. તેમાં ચાર વર્ણોની હિમાયત કરીને, તરતના સુધારા તરીકે પેટા નાતો દૂર કરી લગ્ન અને ભોજન અવહારના કુંડાળા મોટાં કરવાનો એક મૂખ્ય ઠરાવ થયો હતો.

જેઓએ યાતિનો સદંતર બહિષ્કાર આચરણમાં મૂક્યો નથી, તેઓ પોતાની માન્યતાઓ યાતિના અસ્તિત્વની વિરુદ્ધ હોય તોપણ, યાતિની હિલચાલોમાં ભાગ લે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેમણે આવો ભાગ લેવો તે ઇજ છે, એવો આપણે જોઈએ. અત્યારે આશરે ત્રીસેક યાતિપત્રો નિકળે છે. એકંદરે આ બધાનું તંત્ર ચોગ્ય

હાથોમાં છે. અને દરેક દરેક જ્ઞાતિપત્ર જોતાં, તેઓ સુધારાના યોગ્ય માર્ગનો નિર્દેશ કરે છે એમ તો આપણને લાગેજ છે પરંતુ લગભગ દરેક પત્રમાં ફરિયાદ જોવામાં આવે છે કે જ્ઞાતિ તરફથી પત્રને જોધયે તેટલો ટેકો નથી. યોગ્ય દિશામાં કામ કરતાં હોય તેવાં પત્રોને જ્ઞાતિજનોએ ટેકો આપવોજ જોઈયે. અસુક કામના પત્રો મારફતે તો આપણે બહુ મારા કામની આશા રાખી શકીયે.

કેટલીએક કામો તો ઘણી મોટી છે અને તેમાં પ્રસરેલા કોમી પત્રોદ્ધાર તો સમાજ સુધારાનું ઘણું કામ થઈ શકે, તેવી આશા રાખી શકાય. દાખલા તરીકે “પટેલબધુ” પત્ર છે. આ પત્ર પાટીદાર જેવી મોટી કોમમાં વચ્ચાચી ઘણી બાબતોમાં ઉકેલ કરવામાં મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે.

કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે જો સામાન્ય પત્રોનો ફેલાવો વિશેષ પ્રકારે થાય તો કોમી પત્રોની જરૂર ના રહે. અને કોમી પત્રોથી જ કોમી તત્ત્વ મજબુતી પકડવાનો ભય રહે છે તે દૂર થાય. પરંતુ આ સૂચના યોગ્ય નથી. અવગત કોમી તત્ત્વ અથવા કોમનું ખોટું અભિમાન તો કદી પણ વધવા દેવું જોઈયે નહિ. અને દરેક કોમી પત્રના તંત્રીએ આ વિષયમાં બહુ સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. પણ આટલી સાવચેતી લીધા બાદ કોમી પત્રોની એક રીતે ખાસ અગત્ય છે. આપણા કોમી પત્રોમાં “નાગરનેત્રમણિ”થી માંડીને “કાળા સુખોદ” સુધીનાં પત્રો છે. આ દરેક કામોમાં જુદા જુદા પ્રશ્નો ઉકેલવાના અને સામાન્ય પત્રો તે કાયમ કરી ન શકે. કાળા લોકોમાં જે સુધારા કરવાના હોય તે મંચડી લેખો સામાન્ય પત્રોમાં આવે તો, તેમની મરકરી થાય. જે જ્ઞાતિમાં સોળ વર્ષ કરતાં નાની કન્યાનું લગ્ન લાગ્યેજ થવું હોય, તેમના પ્રશ્નો, કડવા કણુખીની નાત જેમાં દેવી મોતતાં એક સપાટે ત્રણ, ચાર, અને પાંચ વર્ષની વયની બાળાઓ પણ પરણી જાય છે, તેમના પ્રશ્નો કરતાં ઘણાંજ જુદા હોય તે સમજી શકાયો. સામાન્ય પત્રોમાં વર્ષાંતર લગ્નના ખરડાની ચર્ચા ચાલતી હોય, ત્યારે પાટીદાર કોમમાં જન બે દિવસ રાખવી જોઈએ કે એક દિવસ, તે પ્રશ્ન ચર્ચાતો હોય છે. ટુંકામાં કોમી પત્રો પોતપોતાની સ્થિતિનો વિચાર કરીને, પોતાની કોમને એક ડગલું આગળ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે અને તેટલે દરજ્જે તેમનું અસ્તિત્વ દિતકર છે.

જ્ઞાતિના સ્ત્રી પુરૂષો અને મોટેરાંઓ પણ કોમી પત્ર જે રસથી વાંચે છે, તે રસથી સામાન્ય પત્રો વાંચતા નથી. વળી પત્રોથી જ્ઞાતિના યુવક યુવતીમાં સાહિત્યનો શોખ પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. અને તેમની લેખન-શૈલીને પણ ઉત્તેજન મળે છે.

વળી જ્ઞાતિપત્રો જ્ઞાતિમાં જૂના લેખો-મહિસનામાં-વગેરે હોય તે પ્રતિદ્વિમાં આણીને, તેમજ જુનાં કુટુંબોની વંશાવળીઓ છાપીને, તથા તેમાં શોધખોળ કરીને, આ સર્વ હકીકતથી સમાજના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ નાંખી શકે. તે ઉપરાંત પોતપોતાની જ્ઞાતિના જીવન પ્રશ્નો ચર્ચાને તથા સમયે સમયે વસ્તિપત્રકો કરીને, જ્ઞાતિ આગળ વધે છે કે નહિ તે તપાસી શકે. જ્ઞાતિપત્રના તંત્રીઓએ એકજ મૂખ્ય વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને તે એક કોમની અંદર તેમજ જુદી જુદી કોમો વચ્ચે વિખવાદ વધે તેવું કંઈ કંઈ કરવા પહેલાં બહુજ સાવધાન રહેવું. પોતાના હાલના વિભાગોની આસપાસ લોખંડી

દિવાલો ના ચણાઈ જાય તે પણ તેમણે જોતાં રહેવાનું છે. પોતાની પ્રાપ્તિમાં એકલપેટાપણું આવવા દેવું નહિ તેમજ જોતાં કોમી અભિમાનને ઉત્તેજન આપવું નહિ.

પ્રાપ્તિપત્રના તંત્રીઓ ! તમારી જવાબદારી મોટી છે. જે અચાત બેળા સમાજના હીર રૂપ છે, તેમને દોરવાનું તમારે હાથ આવેવું છે. ગુર્જર સમાજ પ્રાપ્તિઓમાં વહેંચાયેલો છે. આ પ્રાપ્તિઓને, એક દારોજમાં આણી સમાજની એકતા સાધવાનું મહાભારત કાર્ય તમારે માથે પડેવું છે. આ જવાબદારી પૂરેપૂરી સમજાવે. જેમ પ્રાપ્તિ વધારે પાછળ તેમ તમારે કરવાની મહેનત બેવડી છે. પછાત પ્રાપ્તિઓની રાહ જોઈને કાંઈ મોખરાની પ્રાપ્તિઓ પોતાની પ્રગતિ અટકાવશે નહિ. તે પ્રગતિને પકડી પાડવાનું કામ, પછાત કોમના પત્રોના તંત્રીઓની શિર છે. તમે સૌ અમિ માથે રમત કરો છો. પ્રાપ્તિ પ્રવાહો બેગા કરીને સમાજનો મોટો સાગર આપણે નિપજાવવો છે. આ પ્રવાહોને શુદ્ધ અને વિશાળ કરવાનું કાર્ય તમારું છે. તે કાર્ય બૂલીને-અગત દોષોમાં તથાઈને તમારા પ્રવાહો અશુદ્ધ થવા દેશો નહિ. અથવા તો ક્ષણિક ઉત્સાહના આવેશમાં, ઉન્માદને વશ થઈ, પ્રવાહને ગ્રંથમાં બાંધી દેશો નહિ. દેશ અને સમાજની પ્રગતિના ધ્યેય હ મેશાં તમારી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખજો. આ ધ્યેયને ખંડિત થવા દેશો નહિ. સાચો પ્રાપ્તિસેવક તો સાચો સમાજ સેવક રહેજે. પણ જો મન સંકુચિત થવા દેશો, તો તમે સમાજ દ્રોહી થશો. માટે સતત સાવધાન રહેજો.

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ.

પત્રકારના ધંધાની જવાબદારીઓ અને ફરજો.

પત્રો બે ઉદ્દેશથી પ્રકટ કરવામાં આવે છે. ૧. ધંધા તરીકે, કમાણી કરવા; ૨. ખાસ ઉદ્દેશથી. ખીજે મુદ્દો વળી બે પેટા વિભાગમાં બહેંચી શકાય; ૧. સામાન્ય જન સમાજને સુધારવા, અસુક દિશા-સાહિત્યનું કોઈ ખાસ અંગ, ધર્મ વગેરે તરફ પ્રગતિ કરવા; ૨. ખાસ કોમી પત્રો, માત્ર કામનેજ સુધારવા; ઉદ્ધારવાના લક્ષ્યબિન્દુથી.

માત્ર ધંધા તરીકેજ પ્રકટ થતાં પત્રો સિવાયનાં ખીજાં જધાં પત્રોના ઉદ્દેશ અભિનંદનીય અને અભિવંદનીય હોય છે, પરંતુ એક શત, કેં તેઓ વિનયનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના પ્રતિ પક્ષને મ્હાત કરવા પ્રયત્ન કરે તોજ. શોચનીય છે કે કેટલાક પત્રો અર્થમાં મર્યાદા વિસારી સમાજમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પરિણામે આત્મઘાત રૂપે પોતાનોજ ઉદ્દેશ વિફળ કરે છે.

અન્ય ધંધાઓમાં જેમ ધંધાના શિક્ષણની જરૂર છે, તેમ આ ધંધામાં પણ છે. તેમ છતાં આ ખાખતની આવશ્યકતા સામાન્યતઃ પત્રકારો સ્વીકારતા લાગતા નથી: વિશેષતઃ ધંધા અર્થે નીકળતાં પત્રો-ખાસ કરીને વર્તમાનપત્રો તો આ વિશે તદ્દન અવગણના કરે છે.

કદાચ એમ પણ બોલે કે પત્રકારના ધંધા દાંજે આપણી વિદ્યાલયોમાં વ્યવસ્થિત શિક્ષણ તો શું, પણ ઉલ્લેખ સરખો ચે થતો નથી. વિદ્યાપીઠના અભ્યાસક્રમમાં ચે આ વિષયને સ્થાન મળ્યું હોય એમ જાણવામાં નથી.

અર્થાત્-પત્રકારનો ધંધો ધંધા તરીકે-સામાન્ય રીતે આપણા દેશમાં સ્વીકારાયો નથી. અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાંથી મળતા અવકાશમાં પત્રના તંત્રી યા લેખકનું કામ થાય છે; તેને પરિણામે આશાજનક માસિકો અનિયમિત થઈ ધણી વાર મૃત્યુ પામે છે; વા પ્રકટ થતા લેખોનું વસ્તુ ઉતરની પકિતનું બની જઈ, સમાજને મોહ ગુમાવી, આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડતાં, એ પ્રમારના ક્ષયને લીધે, મૃતપ્રાય જીવન ગાળી, ખીજા પત્ર સાથે જળી જાય છે, અથવા મૃત્યુ સરણ થાય છે. કદાપિ, ઉત્સાહી તંત્રી પોતાની જાત મિલકત ગુમાવી, પોતે જ પાપખાસ થતા હશે. કંઈ નહિં તો પત્રોના જીવનની નિરાશા પત્રકારોને નિરૂત્સાહી કરી, તેમના પોતાના જીવનમાં નિરાશા પ્રસરાવી, તેમનું જીવન પણ નિરાશાવાદી બનાવતી હોય. વ્યક્તિગત તંત્રીઓનાં અનેક પત્રોને સ્થાને, તે પત્રોના તંત્રીઓ-લેખકો મળી સાહિત્ય સંસદ માફક સંસ્થાઓ સ્થાપી પત્રો ચલાવે તો ઉપર કહેલી ધણી અગવડો દૂર થઈ જાય.

પત્રોમાં અનેક જાહેર ખખરો પ્રકટ થાય છે; પત્રકારોની કમાણી અર્થે આ કાલમે લરાય છે. પરંતુ તે જાહેર ખખરોની સત્યાસત્યતા માટે પત્રો પ્રમાણપત્ર આપતાં નથી. તેમ છતાં વાચકો તે પર મોહી વસ્તુઓ મંગાવે છે, અને ક્રાયા છે. જ્યાંઓ ખાખતની કેટલીક જાહેરખખરો ખીલત્સની મર્યાદા મુઘી પહોંચી જાય છે.

પત્રકારો વિશેષ કુમાળી અર્થે આવી નહેરખબરો લખી વખત પત્રના રસમય લેખમાં વચ્ચે જ ગોઠવી દે છે. રસની ક્ષતિ થવા ઉપરાંત આવી નહેરખબરોને એક પ્રકારનું સ્થાપી જીવન મળી જાય છે. માસિકોને વર્ષ આખરે પુસ્તક રૂપે બંધાવનાં આવી નહેરખબરોને કલાકી શકના નથી.

આગ્રહાળ દરેક પત્રમાં-વર્તમાન પત્રોમાં જે ચાલુ વાર્તા આપવાનો પ્રચાર પડી ગયો છે; અને તે જે એક વર્ષમાં જ પૂરી ન થતાં અનિયમિત રીતે બીજા, ત્રીજા વર્ષ સુધી લખાઈ મનસ્વી રીતે પૂરી થઈ, તેને સ્થાને બીજી શરૂ થઈ જાય છે. પરિણામે, નવા માહિતોને નિષ્પત્તી અગવડ વર્ણવા કરતાં વધારે સારી રીતે કંપી થાય તેમ છે. વાર્તા એકજ વર્ષમાં સંપૂર્ણ થઈ શકે, અથવા નવી વાર્તા નવા વર્ષના આરંભથી શરૂ થાય તેવી યોજના થાય તે ઇચ્છાગોચર છે.

ચાલુ વાર્તા ઉપરાંત, ખાસ કરીને માસિકામાં, અનેક વાર્તાઓ આવે છે. માસિકના ઉદ્દેશ સાથે આ વાર્તાઓને મંચમ હોનો જાણીતો નથી. વાર્તાઓ, એથી સારા લખાણોને અમાલે, અપાય છે. તેથી સમાજની કુલ રમરૂતિ પોષવા ઉપરાંત બીજો કંઈ અર્થ સરતો નથી, કદાચ મમાજને નફા કરનાં નુકસાન વધારે થતું દેખાય એ મંચમે છે.

કેટલાંક માસિકોમાં માત્ર પ્રતિષ્ઠિત લેખકોને જ સ્થાન મળે છે. બેશક, એ તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે, પરંતુ પ્રતિષ્ઠિત લેખક હમેશાં જ પ્રતિષ્ઠિત લેખ લખી શકે એ બનતું નથી, પ્રત્યેક ઋતુ પોતાનો ભાવ લખે છે, તે ન્યાયે સાક્ષરના જીવનમાં જ સાહિત્યની વસ્તુ ચિરસ્થાયી હોતી નથી. મનુષ્ય જીવનમાં જે બને છે. તેથી પત્રકારોએ માત્ર નામનો મોહ લાગી વસ્તુ વિચારવાની જરૂર છે; અને એ કશોડીમાં નવીન, યુવાન લેખકો આવી શકતા હોય તો તેમને સ્થાન અપાય એ આવકારદાયક છે. બરફ, ઉત્તેજન અર્થે, વયોગ્રહ વા નામાક્રિત સાક્ષરો કરતાં ઉછરતા લેખકોનાં જરા ઉતરતી પંક્તિનાં લખાણોને સ્થાન અપાય તો કંઈ ખોટું નથી. કારણ, જાણના યુવાનો આવતી કાલના નાગરિકો છે.

કેટલાંક પત્રકારો લેખકોને તોછડા જવાળ આપી પોતાના અધિકારનું પ્રદર્શન કરે છે. તેમણે જરા તે લેખકો સાથે પોતાની સ્થિતિની અદલાબદલી કરી, પછી પોતાની લાગણીઓનો વિચાર કરી જોવાની આવશ્યકતા છે.

આપણા પત્રકારો સાધારણ રીતે છેક જ વેપારી રૂતિ સ્વીકારી લે છે. લેખનો સ્વીકાર કરવા, જવાબ માટે, લેખક પાસે અગાઉથી પોસ્ટેજ માગે છે. પત્રકારો લેખકના લેખની કીમત પોસ્ટેજના અડધા આના નોટલી પણ આંકતા નહિં હોય ! અથવા, પત્રકાર બનતાં ગૃહસ્થ મટી જતા હશે !!

સારા લેખો જોઈતા હોય તો પૈસા પણ ખર્ચવા પડે. પાશ્વર્ય દેશોમાં, અને એ પદ્ધતિએ આપણા દેશમાં ચાલના થોડાં અંગ્રેજી માસિકોમાં, એ પ્રથા ચાલે છે. અલબત્ત તે માટે પત્રની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોવી જોઈએ. પરંતુ, આ તો પરસ્પર છે. સારા લેખ પ્રકટ થાય તો તરત નહિં તો થોડા વખતમાં સ્થિતિ સુધરી જાય. દરેક બંધામાં મટી તો રાક્ષી જ પડે છે. નફો થશે તેમ વેપાર વધારીશું એ ન્યાયે વેપાર વધતો નથી.

આપણા ઉછરતા લેખકોને આ તરફ આકર્ષી, તેમને જીનલગ્નો શોખ લગાડવા, આ રિવાજ દાખવ થનાની જરૂર છે કેટલાકે આત્માતાજ દાખવા થયેલા મૈત્ર્યુએટો ટ્યુ-શનની કડાકુટમા કોલેજના ઉચ્ચ આદર્શો વિસારી ક્રે છે તેમને, અથવા તાજ પાસ થયેલા વપ્રીનોને, તેમના લ માણોનુ પાગ્નિતિક આપી, તેમને સાહિત્યમા ખેચી, સાહિત્યની અભિ-વૃદ્ધિ કરવામા સહાયરૂપ બનાવના માટે આ બ્યવહારિક અને અકસીર ધ્યાજ છે

માસિકો આજકાલ સચિત બની ગયા છે એને લીધે સમાજની કળા વૃત્તિ પોપાતી હશે, પરંતુ એજ કારણથી માસિકો મોઢા થનાથી, વાચન સામાન્ય જન સમુહમા પ્રસરતુ અટકે છે. તેથી માસિકો ખે પ્રકારની આવૃત્તિઓ-સચિત, અને ચિત્ર રહિત, પ્રકટ કરે તો ખેઉ અર્થ મરી શકે

ચિત્રોના પૈસા બચાની ઉપર સચચ્યા પ્રમાણે લખાણોનું વસ્તુ મગીન કરવા પ્રયત્ન થાય તો એકદરે વિરોધ લાલ થાય એમ છે

વર્તમાનપત્રોના ખમરપત્રીઓ મોભાદાર ગૃહસ્થો હોવાની જરૂર છે. કાઠપણુ નવરો જુવાનીઓ ચાને નહિ બહારગામની ખમરો વિશ્વાસપાન, નિષ્પક્ષપાત અને વિચારશીલ હોય તો જ ઉપયોગી છે તેટલા સારે તત્રી મડગે અથવા આરીમના ભરોસાપાત્ર માણુ-સોએ વખતોનખત ખમરપત્રીના મામમા જાને જઈ, અથવા લેખક વા ખમરપત્રીને પત્રની આરીસમા બોવાની, પનની પોલીસી તથા સામાન્ય કામકાજથી માહિત કરવા યત્ન થવા જોઈએ એકદરે, પત્રકારો અને લેખકો વા ખમરપત્રીઓ વચ્ચે સહકાર વધી બધુભાવ જાગે તો જ પત્રકારનો ધ ધો દીપી નીકળે અસ્તુ ।

નહીઆદ.

૨૪-૧૦-૨૪

}

કરીમ મહમદ માસ્તર.

—

આધુનિક સમયમાં જાહેરપત્રોનું સ્થાન.

વર્તમાન પત્રની સંસ્થા એ એક પાઠશાળા સંસ્થા છે. પ્રજાસત્તાવાદનો પવન પ્રથમ પશ્ચિમમાં ફુંકાયો હોવાથી અને લોકમતાનુસાર રાજ્યતંત્ર ચાલી શકે એવું રાજ્ય-પ્રધારણ ધડવાનો પ્રથમ અખતરો યુરોપાદિ મુલકોમાં થયેલો હોવાથી વર્તમાન પત્રની સંસ્થા પ્રથમ પશ્ચિમમાં ઉભી થાય એ કંઈ નવાઈ જેવું નથી. ઉત્ક્રાંતિવાદના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે ન્યારે કાંઈ પણ વસ્તુની ખોટ જાણાય હારે તે પુરી પાડવા મનુષ્ય તત્સમે છે અને તેને પરિણામે તેને અસ્તિત્વમાં આવવા માટે યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને કાળે કરી મનુષ્ય પ્રયત્ન તેને અસ્તિત્વમાં આણવા સફળ પણ થાય છે. વર્તમાન પત્રની સંસ્થાના સંબંધમાં કંઈક આનું જ બન્યું હોય તો ખીલકુલ નવાઈ જેવું નથી. જો રાજ્ય-તંત્ર લોકમતાનુસાર ચલાવવું હોય તો લોકમત જાણવાનું કંઈક સાધન તો જરૂર જોઈએ અને આ સાધન શું હોઈ શકે તેનો નિર્ણય કરવા માટે આ દિશામાં પ્રયત્ન કરનાર ઇંગ્લંડાદિ મુલકોના શહેરીઓનું મન ધણે વખત ધોળાયું હતું. આ મનોધોળાને પરિણામે લોકમત જાણવાના ચોક્કસ સાધન તરીકે કાંઈ એક અમુક સંસ્થા ઉભી થવા માટેનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થયા પછી કદાચ અકસ્માતથીજ પ્રથમ જાહેર પત્ર પ્રગટ કરવાનું કાંઈને સુઝી આવ્યું હતું. પરંતુ અનુકૂળ વાતાવરણને લાગેને અકસ્માત વાવેતું આ ખીજ કુલી ફાલી મોઢું ઝાડ થયું અને તેમાંથી વર્તમાનપત્રની મહાન સંસ્થા ઉદ્ભવી.

વર્તમાન પત્રની સંસ્થા પ્રથમ શી રીતે ઉદ્ભવી હોવી જોઈએ તે વિષે આ આનુમાન-અભિપ્રાય છે. પરંતુ આ આનુમાન ખરું હોય કે જોડું તે, પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે વર્તમાનપત્રની સંસ્થા જીભી થવાનું મૂળ કારણ લોકમત પ્રગટ કરવાની જરૂર હોવી જોઈએ અને તેથી ખરો લોકમત પ્રમાણિકપણે પ્રગટ કરવો એ દરેક વર્તમાન પત્રની પહેલી દરજ્જા છે. ન્યારે રાજ્યતંત્ર બહુમતીના મત પ્રમાણે ચાલતું હોય ત્યારે લોકોનો મોટો ભાગ હંમેશના રાજકીય પ્રશ્નો વિષે શું ધારે છે તેના જેટલી અગત્યની વસ્તુ ખીજ કશી ન હોઈ શકે. તેથીજ પ્રજાસત્તાવાદના સિદ્ધાંતો સ્વીકારતા અથવા સ્વી-કારવા ઇચ્છા કરતા મુલકોમાં વર્તમાનપત્રની સંસ્થાને આટલું મોટું રૂપ આપવામાં આવે છે. જેમ એકઠાથુ રાજ્યતંત્રમાં રાજ્યના અસ્તિત્વનો સંધળો આધાર રાજ્યના લશ્કરી સરંજામ ઉપર આધાર રાખે છે તેમ પ્રજાસત્તાવાદમાં રાજ્યના અસ્તિત્વનો સંધળો આધાર લોકમત ઉપર રહે છે. ન્યાંસુધી લોકમત અનુકૂળ હોય ત્યાંસુધી જ કાંઈપણ રાજ્યનીતિ અમલમાં મુકી શકાય છે અને ન્યારે તે પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે તેને તીલાંજલી આપવી પડે છે. જો તેમ કરવા જેટલું ઝઘાપણ રાજ્યાધિકારીઓમાં નથી હોતું તો તેમને જરૂરરૂથી માંડીને દેહાંત દંડની શિક્ષા સુધાં થાય છે. ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં આવા અનેક દાખલાઓ નોંધાયા છે અને તેને અંગે વર્તમાનપત્રોનું સ્થાન વધતે વધતે આજે એટલી હદ સુધી પહોંચ્યું છે કે બાહોશ પત્રકાર વસ્તુતઃ King-maker થયા સુધી પોતાની સત્તા વધારી શકે છે. મહંમ લોર્ડ

નોયકલીક આનો જવલંત દાખલો છે અને તે આધુનિક સમાજમાં વર્તમાનપત્રનું સ્થાન ફેટલું મહત્વનું છે તેની સાક્ષી પુરે છે.

પરંતુ લોકમત પ્રગટ કરવાના સાધન તરીકે યોગ્યતા છતાં વર્તમાનપત્રની સંસ્થા લોકમત પ્રગટ કરવામાં જ પોતાનું ઈતિ કર્તવ્ય સ્થગી એસી નથી રહી પરંતુ તેથી આગળ વધી લોકમત કેળવવાના સાધન તરીકે તેનો આજે ઉપયોગ થાય છે એ વાત પણ આ મંબંધમાં નોંધવા જેની છે. અલગત ઉત્ક્રાંતિની દૃષ્ટિએ જોતાં એમાં કાંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી; કેમકે કોઈ પણ વસ્તુ અચૂક જરૂરીઆતને પહોંચી વળવા માટે જ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છતાં તે જરૂર પુરી પાડી અટકતી નથી એટલું જ નહિ પણ તેના અવનવા ઉપયોગ હરહમેશ શોધતા જ રહે છે અને વર્તમાનપત્રની સંસ્થાનો મંબંધમાં પણ તેમ બને તેમાં નવાઈ નથી એટલું જ નહિ પણ ઉત્ક્રાંતિવાદના આ મક્ષણનો તે એક સમૂળ પુરાવો છે. ગમે તેમ પણ આજે વર્તમાનપત્રની સંસ્થાનો ઉપયોગ અને મહત્વ લોકમત પ્રગટ કરવા કરતાં લોકમત કેળવવામાં વધારે સમાયેલો છે. તેથી કરીને વર્તમાનપત્રની બે બાબતો યદ્યપિ દરેક પત્રકાર આજે જેમ એક બા એલોકમત પ્રગટ કરવાની પોતાની ફરજ સ્થગી છે તેમ બીજી બાબતે પ્રચલિત લોકમતના પ્રવાહમાં ધસકવાને બદલે તે ખરો છે કે જોટા તેની બારીક તપાસ કરી કોઈ પણ વિષય ઉપર ચોક્કસ પણ સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાંધી લોકને માર્ગદર્શક થવા અને પ્રચલિત લોકમત ફેરવવા પ્રયાસ કરવો એ પણ એટલી જ પવિત્ર ફરજ છે એમ માને છે. અને વર્તમાનપત્રની સંસ્થા જે આટલી હદ સુધી ખીલી છે તેનું મુખ્ય કારણ પણ આ છે. જેમ કોઈ પણ બે માણસ એક સરખા હોતા નથી તેમ કોઈ પણ વિષય ઉપર બધા એક વિચારના પણ હોતા નથી અને તેથી પોતાના મત માટે ઝંનુન ધરાવનાર માણસ સમાજનાં સંપળાં મનુષ્યો તેના મતને અનુસરતા થાય તો જ સમાજનું હિત થાય એમ માની પોતાનો મત સમાજના મત ઉપર ઠંસાવવા ઇચ્છા રાખે છે એટલું જ નહિ પણ પ્રયત્ન પણ કરે છે. આ દિશામાં પ્રયત્ન કરવા માટે વર્તમાનપત્રની સંસ્થા એક અચૂક સાધન પુરૂં પાડતી હોવાથી તેનો તે માટે ઉપયોગ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે, પરંતુ તેમ થવાનું એક બાબત પણ કારણ છે. પ્રજામતવાદમાં બહુમતીનો આગેવાન ખરો રાજ્ય કર્તા હોવાથી દરેક મહત્વાકાંક્ષી તે પ્રચલિત રાજ્યનીતિ મંબંધી ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધી લોકમત પોતાની બાબતે ખેંચવા સતત પ્રયાસ કરે છે અને તેમ કરવામાં વર્તમાનપત્રની સંસ્થા તેને બહુજ મદદરૂપ થઈ પડે છે. ખાસ કરીને આ બે કારણોને લઈને વર્તમાનપત્રની સંસ્થા લોકમત પ્રગટ કરવાના સાધન તરીકે મજબૂત યોગ્યતા છતાં લોકમત કેળવવાના સાધન તરીકે પણ એટલીજ વધવા લાગી છે અને તેથી દરેક જાહેર પત્રોનું કર્તવ્ય ખાસ કરીને આ બે દિશામાં હોય છે. એક બાબતે પ્રચલિત લોકમત પ્રમાણિકપણે પ્રગટ કરવો અને બીજી બાબતે તે અવળી દિશામાં જતો લાગે તો લોકમત કેળવી પ્રજાને સાચે માંગે જવા આગ્રહ કરવો. આ બે દરેક જાહેર પત્રનાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે અને તેને અંગે દરેક પત્રકાર લોક શિક્ષકની મહાન પદવીને પામે છે. આ પદવીને યોગ્ય થવા દરેક પત્રકારે વધુ અને વધુ લાયકાત મેળવવા નમ્ર ભાવે સતત પ્રયત્ન કરવો એ તેની મ્હોટામાં મ્હોટી ફરજ છે અને સમાજની માનસિક તંદુરસ્તીનો ઘણો આધાર આ પ્રયત્ન તે ફેટલી હદ

સુધી કરે છે તેના ઉપર રહેતો હોવાથી જે પત્રકાર તેમ કરતાં અટકે છે તે સમાજના હિતની દૃષ્ટિએ મ્હોટામાં મ્હોટો ગુન્હેગાર છે.

આર્ય સંસ્કૃતિમાં લોક શિક્ષણના કામ માટે યોગ્ય લાપકાત પ્રાપ્ત કરવા તરફ જેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું તેનો જે આપણે વિચાર કરીએ તો લોક શિક્ષણની મહત્તા અને જવાબદારી કેટલી છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આપણને આવશે. સમાજને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાંખી પ્રગતી માનસિક પ્રગતિ અસ્ખલિત પરંતુ યોગ્ય દિશામાં થતી ગ્હે તે માટે બ્રાહ્મણ વર્ણને જ યોજવામાં આવેલો અને દરેક બ્રાહ્મણને ગરીબાઇનો મદામત્ર આપી તેના નિર્વાહ માટે સાધનો આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય એવી ગોઠવણ કરી તેને તેની આખી જીંદગી વિદ્યા ઉપાસના પાઠગ ગાળવાનો તેનો ધર્મ છે એમ સ્હમજનન્યુ. અને તેમ કરવાનું મ્હોટામાં મ્હોટું કારણ તો એજ કે લોક દિક્ષક થવા ઇચ્છનાર દુનિયામાંની ન્હાની મ્હોટી જનજનમાંથી મુક્ત રહી તેણે પોતાની બધી શક્તિનો ઉપયોગ કાંઈ પણ વિષયનું મળી રહસ્ય શોધી તે લોક સમક્ષ રજુ કરવામાં કરવો જોઈએ. આજે વર્ણાશ્રમની સંસ્થા લગભગ પડી જાંગી છે પરંતુ તેની જગ્યાએ બ્રાહ્મણોનું સ્થાન સમાજના કોઈ પણ ભાગને પ્રાપ્ત થાય એવી કંઈ ગોઠવણ થઈ નથી અને તેથી લોક શિક્ષણનું કામ હાથ ધરવા લાક્ષણિક રાખનાર માણસને પણ સાધારણ રીતે જીવન ક્ષલ્પમાં તેની શક્તિ અને સમયનો ચોક્કસ ભાગ ગાળવો પડે છે. લોક શિક્ષણના કામને આથી કેટલે દુર્ગત હાનિ પહોંચે છે તે નક્કી કરવાનું આ સ્થળ નથી પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે જે લોક શિક્ષણનું કામ બરેબર હાથ ધરતું હોય તો તે માથે લેનાર કંતો જીવન ક્ષલ્પમાંથી મુક્ત હોવાં જોઈએ અથવા તો તેણે એવી મનોવૃત્તિ ખીલવવી જોઈએ કે જેને અંગે તે માદા જીવનમાં મંતોપ માની પોતાની શક્તિ અને સમયનો મ્હોટો ભાગ લોક શિક્ષણના કામ માટે વાપરી શકે. જે વર્તમાન પત્રની સંસ્થાનું એક અંગ લોક શિક્ષણનું હોય તો દરેક પત્રકારે ભોગ-વિલાસનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા તરફ ઝાઝું લક્ષ આપવાને બદલે સાદા જીવનમાં મંતોપ માની પોતાના કામ માટે વડું અને વધુ લાવનાર મેળવવામાં જ પોતાનું ચિત્ત પરોવવું જોઈએ. જે વર્તમાનપત્રની સંસ્થાને એક પણ યોગ્ય ઉપમા આર્ય સંસ્કૃતિમાંથી મળી આવતી હોય તો તે ઋષિમુનિના આશ્રમોની છે. જે કે આજના પત્રકારને અગાઉના ઋષિમુનિએ જે મંજોગમાં ઉઠરતા અને પોતાનું જીવન બનીત કરતા તેના કરતાં તદ્દન ભુલ્લજ સંજોગમાં પોતાનું સમસ્ત જીવન બનીત કરતું પડે છે તો તેણે ખરા પત્રકારમાં આપણા ઋષિમુનિઓના જેટલું જ સ્વાત્માર્પણ અને ઉચ્ચ અભિલાષા હોવાં જોઈએ. કેમકે સમાજમાં બંનેનું સ્થાન એક છે. અને ચારે દિશાથી જે એમ કહેવામાં આવે છે કે પત્રકારમાં અને ખાસ કરીને હિંદુસ્થાનના પત્રકારમાં સ્વાત્માર્પણનો પણ જુસ્સો હોવો જોઈએ તેનું કારણ પણ આજ છે. જીંદગીમાં કાંઈ પણ મહાન પદ પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવનનો મ્હોટો ભાગ તેની ઝંખનામાં અને તે પ્રાપ્ત કરવાના શ્રમમાં ગાળવો પડે અને તેને ભોગવિલાસ ભોગવવાનાં કે તેમ કરવા માટે જોઈતાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની કુરસદ જ મળે નહિ. જે પત્રકાર લોક શિક્ષકના મહાન પદને લાવક થવા ઇચ્છા ધરાવતો હોય તેણે શાંત અને સાદા જીવનમાં મંતોપ માનવો જ પડે. પરંતુ જેમ એક બાલુથી શાંત અને સાદા જીવન માટે તૈયાર થતું એ દરેક પત્રકારની ફરજ છે તેમ તેને જીવન

નિર્વાહનાં જરૂરી સાધનો માટે નિશ્ચિંત કરવો એ સમાજની પણ ફરજ છે અને તે માટે તેનાં આજીવિકાનાં સાધન યોગ્ય હોવાં જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તે ચોક્કસ પણ હોવાં જોઈએ. જે મંત્રેગમા આજના પત્રકારને કામ કરવું પડે છે તેમાં આ ચોક્કસાઈ અમુક હદમા જ આવે એ વાત સહમત રાકાય છે પરંતુ આ ચોક્કસાઈ જેમ વધારે પ્રમાણમાં થાય તેમ વધારે સારૂ અને તેમ કરવું એ માત્ર પત્રકારની અને પત્રકાર પરિપક્વની ફરજ છે એટલું જ નહિ પણ સમસ્ત સમાજની પણ એટલી જ ફરજ છે. આધુનિક સમાજમાં લોક શિક્ષણનું જે કોઈ એક સર્વ શક્તિમાન સાધન હોય તો તે વર્તમાનપત્રની સંસ્થા છે અને તેથી પોતાના લોક શિક્ષકો તેમનું કાર્ય યોગ્ય રીતે બજાવવા જેટલી શક્તિ અને બાયક્રાંત મેળની શકે એ માટે કાળજી રાખી એ પોતાનું હિત વિચારતા સમાજની સીધી ફરજ છે અને પત્રકારને પોતાની ફરજોનું જાન કરાવવા માથે સમાજને પણ તેની ફરજોનું જાન કરાવવા આ પરિપક્વ તરફ થાય એમ હું ધન્ય છું.

શંકરપ્રસાદ સમર્થપ્રસાદ નાણાવટી.

કામીપત્રો.

અમારૂં આટલાં બધાં કામીપત્રો નહોતા, આટલી બધી કામો પણ ક્યાં હતી? હવે તે પચ્ચર્ણપત્ર ફેટલાય ગયાં ચડી ચૂક્યા છે. ગૂઝગૂઝમાં છે, એટલી નાનો દેશના એકેય પ્રાંતમાં નથી. કોઈ મહાદેવી કાવતી વડવાઓ પેઠે નાતોમાંથી નના નવા ફણગા ફૂટ-તાજ નવ છે, “બાર લેવા ને તેર ચોકા” ની કહેવત ગૂઝરાતની નાતોને લાગુ પાડી શકાય.

સૌ મીના નોખા વાડા તરીકે વહેચાયેલી ન્હાની ન્હાની નગી નાતો હોય, તે સમાજોત્તરિને બાધક નિવડયા મિવાય ન રહે. તેને માધવા ને માકડાં નાતસેત્રોને વિશાળ કરવા માટે થતા મન્યન શુદ્ધ માખણ મન્યન જેવા નથી નિવડયા, હજુ તો ફેટવાક કહેવાતા નાત નેતાઓ દલીલ કરતા હોય છે કે “ઝાઝા હાય રળિયામણા” “ઝાઝા કાડીઓ સાપને તાણે.”

પણ એ દલીલ લંગડી છે. ઉપરની બને કહેવતોમાં કર્તવ્ય ને એકયનો ખનિ રહેલો છે. નાતોમાં તો કર્તવ્યને સ્થાને ‘કરમ’ થઈ રહ્યા છે ને સંપત્તિ સ્થાન કુખરે લીધું છે. ભાગમાંથી ભાગવા પડે છે ને તેની સાથેજ ઝેરવેર અને દેશકલેશ જન્મતા હોય છે, પછી શી રીતે કહેવાય, કે ઝાઝા હાય રળિયામણા?

નાતનેતાઓ આ સત્ય નહિ મનજતા હોય એમ નહિ; છતાંય દલીલ કરતા હોય છે, કેમકે તેમને બય છે, કે રખેને પટવાઈ કરવાની સત્તા જતી રહે. તેમને સત્તા છોડવી ગમતી નથી, પરિણામે બોળાં દિવનાં ભાંડુઓના મનમનામણા કરીને નાતિલાઓને પોતે કબજે રાખી રહે છે.

સંસ્કૃતિને વરેલાઓ સમજ્યા છે, કે એ સ્થિતિ અસહ્ય છે. વધતા જતા કુસંપ, ઝેરવેર ને દેશકલેશ વડે નાતો સડતા યુદ્ધા જેવી દશા ભોગવે તે ન ખમાય એવી વાત છે, એટલે ભાજગડિયાઓની આપખુદસત્તાને દેશનાબેજ છૂટકો છે. કામીપત્રો ધારે તો આ દિશામાં સારો સેવા ફાળો ભરી શકે.

ઉપર વર્ણવી તેની અધમ દશાના નિવારણ વાસ્તે સૌથી વધારે ને પહેલી જરૂર ફળવણીની છે, અને તેના ફલિતાર્થ સારૂ નાતમત ફળવવાની પણ એટલી જ જરૂર છે. મત ફળવાય તેમ તેમ અનિષ્ટ રિવાજો નષ્ટ થાય, ને લાજુતરનો મહિમા સમજતો જાય તેમ તેમ વિદ્યોતેજક ભડોળ ને છાત્રાવધો વધે અને એમ કરતાં કરતાં નાતોનો સિતારો સિકંદર થતો જાય.

હાય તો ભાગતા વધે છે, તેમ તેમ વય, વિદ્યા ને શુભ સ્વભાવના કળેડાંય વધે છે. વાડાને તોડી સકાતા નથી, પરિણામે ગ્રામ તોડીને મગાઇઓ થતી દોડી છે. ભાગવા વધે છે, તેમ તેમ કન્યાની આપ-લેતો વ્યવહાર સંકુચિત થતો જાય છે; આર્થિક સ્થિતિ નમળા

પડે છે, વેપાર ઉદ્યોગની અભિવૃદ્ધિ થતી અટકે છે. “ ખાતું ને ખવગવતું ” એ સિવાય નાતોમાં રહ્યું છે શું ? એવો જે પોકાર થઇ રહ્યો છે અને પોકારના ગર્ભમાં જે કરુણ દસ્યો દ્રવી રહ્યાં છે, તે સૌને નાશુદ્ધ કરવાની માત્રા સિદ્ધ ક્રાંતિનાં ક્રાંતીપત્રો દ્વારા મેળવી શકાય.

નાતસત્તા નહાનીસૂની નથી; સ્વરાજ્યને પાંપણના પલ્લકારમાત્રમાં સર કરી શકાય એટલું તેનું પ્રયત્ન છે; પણ સત્તાનો જે મદુપયોગ થાય તોજ. જોરસદના સત્યાગ્રહનું દષ્ટાંત જૂનું નથી. નાતસત્તા વડે સત્યાગ્રહને કેટલું બધું બળ મળ્યું હતું ? પરંતુ આજની દૃષ્ટિએ તો સત્તાનો દુરુપયોગ થતો નિરખાય છે. ભગવાન રામચન્દ્રના યુગની ન્યાયસત્તા તો વિરલ નાતમાંજ હશે; વિશેષ અંશે તો જર્મન કેસરની આપખુદ સત્તાનુજ્ઞ શાસન પ્રવર્તે છે. આજકાલની પંચોની પટલાઈઓએ પ્રલયકાળને પાસે આણુવા માંડ્યો છે. જોરવાળો જીને અર્થાત્ Might is Right એ તેનું (અ) નીતિસૂત્ર છે. નૈતિકબળે કમજોર નાતિશાઓ ખીડ્યા ને સીડ્યા મૂગોમાર વેડી લે છે. પોતે સમજતા હોય છે, કે આ બોદું ચાય છે. પણ તેઓ બોલી શકતા નથી અથવા બોલે છે, તો ફાવતા નથી. આવા મંજોગોમાં, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનું મહત્ત્વ ને સ્વમાનનું ભાન ડરાવતું, એ ઉભય તત્ત્વોના મંગલચુને અંગે આપવા પડતા જોગ માટેની પ્રશસ્ત ભાવના ઉત્પન્ન કરવી, એ કર્તવ્ય ક્રાંતીપત્રો દ્વારા અદા થઈ શકે.

કરાવો કાગળપરજ ન રહેતા હોય, અને રચનાત્મક કાર્યક્રમ દ્વારા નાત સુધારણાની વ્યવહાર પ્રવૃત્તિઓ મેંડાતી હોય, એવી નાત પરિપક્વોના પ્રભાવ જેવો તેવો નથી. એ દિશામાં ક્રાંતીપત્રો ઘણું કામ કરી શકે. ઉપર કહ્યું તેમ કેળવણી મંડળ જેવાં ભડોળ બોક્ષી શકે કે હોય તેના મંત્રદંનના છમાજે ક્રાંતીપત્રો લઈ શકે. નાનના વિદ્યાર્થીઓ વાસ્તે છાત્રાલયો સ્થાપવામાં ક્રાંતીપત્રો સંગીન સેવા દાન શકે. ખંડને ખૂણે ખૂણે વેશઈ વસેલા નાતભાઈઓને નાતની ખબર અન્તર, ઘેર બેઠાં સમ્મળાવનાર સન્દેશવાહક બેપીઆનું કામ ક્રાંતીપત્રો કરી શકે. વિચાર વિનિમયનું, એકબીજાના પરિચયનું, મત કેળવનાર શિક્ષકનું, ઉત્તેજન ને પ્રોત્સાહન દેનાર પ્રતિનિધિનું; આપખુદમત્તા તોડનાર ખંડખોરનું, ન્યાયી મત્તા સ્થાપવાની પ્રેરણા પાનારનું. ‘ યોષાનિયાં શું કહે છે ’ ની સાહિત્ય દબે બદલામાં મળતાં ક્રાંતેતર પત્રોમાંથી અનુકરણીય અવતરણો લઇને સુંદર વિચારોનું વિવિધ સાહિત્ય મંમદવાનું વગેરે ઘણું કામ ક્રાંતીપત્રો કરી શકે.

શ્વેક એવા મૂખ્ય મૂખ્ય વિષયો, પ્રત્યેક વર્ષ લગભગ વર્ષ દહાડો લંબાય, એટલી ચર્ચા ઉપ-
સ્થિત કરી આપે એવી હશે આવતા રહે તો અભ્યાસ, મનન તો અનુભવના ધડતર સાથે મજબુત
મત કેળવણી વાગતે તે બહેનર થઈ પડે. કામ એટલે કેવળ મંસારજીવનનુંજ પુતળું નહિ.
કામીપત્રના વાયકો ને આહકો પણ મનુષ્ય છે, બની શકે તો કામના સવાલો ઉપરાંત સા-
હિય, શિક્ષણ અને હુન્નરકળા ને વેપાર ઉદ્યોગના વિષયોથી કામીપત્રો અલંકૃત ભલે થતાં
રહે. મનુષ્યજીવનનાં જેટલાં અંગનું વાચનસાહિત્ય આપી શકાય તેટલું આપવું; પરંતુ તે
સંગીન ને શિષ્ટ હોવું જોઈએ અને કામીપત્રની કક્ષામાંથી લપસાવી દેનાઈ ન હોવું જોઈએ.
એકજ કામ વાસ્તે, એકથી વધારે પત્રો પ્રકટ થાય, તેને હુ ઇષ્ટ માનતો હોઈશ, તે કરતાં
વધારે અનિષ્ટ માનું છું, જે કાંડાવછોડ મિત્ર તરીકે રહી, ભાઈચારાની વૃત્તિથી વર્તીને
સાચા પ્રતિસ્પર્ધિ તરીકે તે પ્રકટ થતાં હોય, તો ઠીક છે, બાકી દરિદ્રધર્મમાં દિત છે તેટ-
લીજ અદેખાઈમાં હાનિ છે. ઘણીવાર સ્હામાસ્હામી ગાળોના આવણુ ભાદરવો વરસતો
અનુભવાય છે, એને સ્પર્ધા કોણ કહેશે ? વિચારભેદમાં ભૂલણ છે, એટલું જ પાડાખાર
કરવામાં ફળણ છે. અનુભવે સમગ્રયું છે, કે કામીપત્રો ધર્મચાર્યોના ચાહ જીતે, નાતના
નેતાઓનાં ચિત્ત જીતે નાતની સ્ત્રીઓના સ્વભાવ જીતે, તો કામીપત્રોના કદિન હેતુઓ પણ
મીથુ જેવા બને ને નાતના સુધાર ઉદ્ધારના પ્રયાસ ને અવિલાય ઓછા બળે વધારે ફળે.

કામીપત્રોના વાયકો અને આહકોએ પણ થોડી વાતો 'ધ્યાનમાં રાખવા' જેવી છે.
'પ્રજ્ઞબન્ધુ' ના રૌપ્ય મહોત્સવ અંકમાં "વર્તમાન પત્રોનો યુગ" એ શિર્ષક હેઠળ
લખેલા લેખમાં મેં ઉલ્લેખ કર્યો હતો, તે પ્રમાણે 'મહત્તિયા વાયક' મરી જવાની ટેવ
પાડતી જોઈએ. ગમે તો ઉત્તેજનને ખાતર કે વાચવાના વ્યસનની ખાતર લવાજમ ભરીને
પત્રને પોતાનું બનાવવાની ભાવના નહિ ખીંચે ત્યાં સુધી આહકોની કમી સંખ્યાનાં શેઠણું
રેવાતાં જ રહેવાનાં. આહક તરીકે કાયમજ રહેવું હોય, તો લવાજમ મોકલવા માટે
સુદર્ત જેવાની જરાય જરૂર નથી રહેતી. પત્ર શા સારૂ વિ. પી થી સ્વીકારવું, તે હું સમજી
શકતો નથી. તેમ કરવાથી અંક મોડો મળે, ચૂંચાયલો મળે ને ટપાલ ખર્ચ ભરવું પડે. આહક
હોય માટે ગમે તેમ ધમડી દહાડેલો લેખ લેવો જ જોઈએ એવી વૃત્તિ નિર્મૂળ થવી જોઈએ.
જે બધા આહકો લેખકો બની એસે, તો પછી લખવાનું કોને વાસ્તે ? કામીપત્ર જ કોને
સારૂ ? પત્રના એક એક પૃષ્ઠની કિંમત કાંઈ ઓછી નથી હોતી. તંત્રીને 'આહક કમી
મશે' એવા લયથી કે શરમ—લવાજમજીવી મોળો કે માલ વગરનો લેખ છાપી પોતાના
અંતઃકરણને ને માસિકના વિચારશીલ વાયકોને તથા ગુણુત આહકોને અન્યાય કરવાનો
હક્ક નથી. તેવે રસ્તે તંત્રીને દોરવાનો આહકને પણ હક્ક નથી.

ઘણીખરી કામોમાં કામીબેદ ને કન્યા વ્યવહારનું દુઃખ એ બે વાનાં મૂખ્ય જણાય છે.
એના નિવારણનાં વ્યવહાર કારણ પ્રદર્શિત કરનાર, સરળ છતાં સંગીન લેખો ચાલુ ચર્ચામાં
કરે તો વહેલો નહિ તો મોડો મોડાંચે જરૂર અર્થ સરે.

આ ઉપરાંત કામીપત્રોએ વિચારવા ને આચરવા સરખા બીજા ઘણાય મુદ્દાઓ હશે.
મેં તો મારોજ અનુભવ વ્યક્ત કર્યો છે અને મારા માસિકની પ્રતિષ્ઠા ને પ્રગતિ જે
પન્થે થઈ છે, તે જ દિશાસૂચનો નજર કર્યો છે. તેમ કરવામાં કોઈપણ મિત્ર પનકારની

લાગણી ધરાદાપૂર્વક દુલાવવાનો મહિન આશય લક્ષ્યમાં નથી જ લીધો. જાણ્યેઅજાણ્યે એમ બન્નું હોય, તો તે ક્ષતિગ્ર્ય ગણવાની વિનિતિ કરીને હવે છેલ્લો એક જ પ્રશ્ન આપની સમક્ષ રજુ કરીશ.

એ પ્રશ્ન 'કામીપત્રકારોનું' સમગ્ર સંમેલન ભરવા વિષે છે. ચોથી ખડાયતા પરિષદ પ્રસંગે અધ્યક્ષસ્થાનેથી રા. બ. કાંટાવાળાએ અને માનનીય મહેમાન ન્હાનાલાલ કવિએ આ વિષે આદરણીય વિચારો દર્શાવ્યા હતા. ઈચ્છિતો હતો કે એ મહત્વનો પ્રશ્ન અન્ય 'કામીપત્રકારો ઉપાડી લેશે: પરન્તુ આજ સુધી તે વિષે ઉદાસીન વૃત્તિ જ રખાયેલી છે. મને જાણુવા દેશો, કે જે જે સવાલો ધણીખરી કામોને એક સરખા ઉપયોગી હોય, તે સમ્બંધી સમગ્ર સંમેલનદ્વારા વિચારચર્ચા ચર્ચાય ને સહકારથી સન્માર્ગને ચીલે ચડાય તો બહેતર નથી? પત્રકાર પરિષદનું ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈને તેને ખાસ વિનિતિ કરીશ, કે ચોગ્ય લાગે તો આ સંબંધમાં એકાદ ઠરાવ કરવાની પ્રાપ્ત તકને તે ન ગુમાવે.

ઉવટ, કામ એ સમાજનું અંગ છે. સમાજને અપંગ રાખવો કે અલભરત, તેનો નિષ્કર્ષ, કામકામનાં કર્તવ્યના ક્ષિતાર્થ પર નિર્ભર છે. કામોની ઉત્પત્તિ જોટલી વહેલી, તેટલી સમાજને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ચારી સ્હેલી; આ નિષ્પક્ષ દષ્ટિએ કામીપત્રો ધૃષ્ટ છે અને તેની વિશિષ્ટતા વંદ્ય છે.*

કેશવ હ. શેઠ.

* નવેમ્બરની પહેલી અને બીજી તારીખે અમદાવાદમાં મળેલી સૂત્રચાલી પત્રકાર પરિષદમાં વચ્ચાચકું બાંધણું.

પત્ર અને પત્રકાર.

વર્તમાનપત્રનો પ્રચાર છેલ્લાં દશ વર્ષમાં પુષ્કળ વધ્યો છે. અગાઉ સમાજનો સામાન્ય અને વેપારી વર્ગ વર્તમાનપત્ર પ્રતિ બહુધા બેદરકાર જ રહેતો. માત્ર કેળવાયેલો અને કેટલોક શ્રીમંત વર્ગ તેને સહેજસાજ ઉત્તેજન આપતો. પણ યુરોપીય મહાભારત યુદ્ધ અને મહાત્મા ગાંધીજીની સત્યાગ્રહ અને અસહકારની હિંદુચાલે તો જનસમૂહને દેશ-પરદેશની અને આત્મ રાજકીય વાતોમાં એટલે બધો રસ લેતો કર્યો છે કે પૂર્વે વર્તમાન પત્રના વાચકોની સંખ્યા જે આંગળીના વેટે ગણાય એટલી અદ્ય હતી તે ભોતભોતોમાં રેલના પાણીની જેમ વધી છે અને એવા સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મળી આવશે કે જેમને સવારમાં દૈનિક પત્ર હાથમાં ન આવતાં ચેન પડશે નહિ. અને તેના પરિણામે વર્તમાન-પત્રોની સંખ્યા વધી છે અને તેની નકલો પણ બહોળી ખપવા માંડી છે.

વળી આપણે અહિં અત્યારની પરિસ્થિતિમાં વર્તમાનપત્રજ જનસમૂહને જ્ઞાન અને કેળવણીનું સાધન યથા પડ્યું છે. જગતમાં જે મહાન અને મહત્વના ફેરફારો અને નવીન બનાવો થયે જાય છે અને જે નવાં પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તે સંબંધી માહિતી, વિવેચન કે ચર્ચા આપણા માસિકામાં કે આપણા સાહિત્યના ગ્રંથોમાં શોધાજડે તેમ નથી. ખરી રીતે વર્તમાનપત્ર સામાયિક જીવન અને વિચારની વર્તીઓછી, આછી અધૂરી માહિતી જનસમાજને પૂરી પાડે છે. અને એ રીતે જનતાની જીવાસા અને જ્ઞાનપિપાસા મંતોપવાનું તે ઉત્તમ કાર્ય કરી રહ્યું છે. આમ આપણા સમાજજીવનમાં વર્તમાનપત્ર કેટલું મહત્વનું સ્થાન લે છે તે સહજ સમજશે.

વર્તમાનપત્ર આપણને પાશ્ચાત્ય સુધારા તરફથી મળેલી એક ઉમદા બક્ષિસ છે. મનુષ્ય સ્વભાવમાં એવા અરો રહેલા છે કે તેને નવું નવું જાણવાને અને સાંભળવાને, જિજ્ઞાસા, કુતુહલતા અને શોખ સ્વાભાવિક હોય છે. પૂર્વે જે તે રાજ્યો દેશપરદેશના સમાચાર પોતાના સુબા, હકિમ કે ખાસ એજન્ટ દ્વારા નિયમિત રીતે મેળવતા અને વેપારીઓને એવી માહિતી જૂદેજૂદે ગામથી તેમના આડતીઆ તરફથી લખાઈ આવતી. સિવાય, મુસાફરો, જાત્રાળુ અને સાધુમંતો બહારની નવાજીની ખબર લઈ આવતા. તે વખતે છાપખાના જેવું આપણે અહિં કાંઈ સાધન નહોતું એટલે જે તે સંદેશ, ખબર અને પત્રો, ખેપીઆ કે કબુતર મારફતે મોકલાવાતી. આ સાધનો વળી, બધાને ઉપલબ્ધ નહોતાં. માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા ગૃહસ્થો, વેપારીઓ કે સત્તાધિકારીઓ તેનો ઉપયોગ કરી શકતા. આ સંજોગોમાં પ્રજાજીવન મંકુચિત અને અણુવિકસેલું રહે એ દેખીતું છે. પણ અત્યાંકે એ સ્થિતિ પવટાઈ ગઈ છે અને વર્તમાનપત્ર આપણને આખી દુનિયાના નવા નવા સમાચાર દરરોજ આપે જાય છે એ આણું ખુશી થવા જેવું નથી.

વર્તમાનપત્રનો આશય વાસ્તવિક રીતે ગામ પગગામના સમાચાર મેળવી તે પૂરા પાડવાનો છે. પણ હાલ તો તેનું કાર્ય ક્ષેત્ર બહોળું જન્યું છે અને તે બને તેટલી માહિતી આપવા ઉપરાંત લોકમત કેળવવામાં, પ્રજાનું હિત સાચવવામાં, પ્રજાના હક માટે ચાલુ

લેહાપોહ કરવામાં, પ્રગ્નના દુઃખ અને ફરિયાદ બદાર આણવામાં અને તે માટે દાદ માગવામાં અને જનસમૂહ માટે, જ્ઞાન, શિક્ષણ અને મનરજન કરે એવા આનંદના માધનો પૂરા પાડવામાં સમાયેલું છે, અને તે યથાર્થજ છે

તેના શક્તિ, સામર્થ્ય અને પ્રભાવથી વર્તમાનપત્ર મમાજીજીવનમાં એક પ્રથમ મત્તા સમાન લેખાય છે તેનો અવાજ-અભિપ્રાય લોકમનના ધ્વનિ તરીકે મગ્ગર પશુ સ્વીકારે છે અને તેના લખાણની અમર સરગર અને પ્રભ ઉભય પર ઉડી ચાય છે અને જનસમૂહના શિક્ષણ માટે તો તે એક ઉત્તમ સાધન ચર્ચ પડ્યું છે ખરૂં પૂછવે તો વર્તમાનપત્ર વિના આધુનિક જીવન તદ્દન નિરસ થઈ પડે વળી જીવન વિદ્યામાં માટે તેને અન્ય જીવન પોષક વસ્તુઓની જેમ આવશ્યક લેખી શકાય

આપણે હવે વર્તમાનપત્ર નની નની અને તાજી ખબર વગેરે, કેવી રીતે મેળવે છે તે વિચારીએ.

પ્રથમ તો ફેટર, એસોસિએટેડ પ્રેસ જેવી કેટલીક કંપનીઓ સ્થપાએલી છે, જેનું મુખ્ય કામ, દેશ પરદેશમાં પ્રતિદિન બનતા અગત્યના બનાવોની તાજી ખબર પોતે નિયત ક્ષેત્રો કાર્યકુશળ એજન્ટો મારફત એકી કરી તે મતલ વર્તમાનપત્રોને વિદ્યુતના તાર અને તાર વિનાના સંદેશ દ્વારા, પહોંચાડવાનું છે આથી સમસ્ત જગતની માહિતી વખતો-વખત મેળવવામાં ધણી સરળતા થયેલી છે

વિશેષમાં તે મદેશા તાબડોતો મળે તે માટે વિજ્ઞાનની છેલ્લામાં છેલ્લી શાધનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે પૃથ્વીની સરતના પશ્ચિમ મુખાઈની શાખીન પ્રગ્નને તુરતજ જાણવાના 'ઇડિયન ટેલી મેગે' ઉપલેખ સાહસ એના દૃષ્ટાન્તરે ગોધી શકાય તેમજ વેબસાઈટમાં ભરાયેલુ સ્પિટિશ માત્રાજ્ય પ્રદર્શન ખૂલ્યુ મત્તા વખતે નામદાર શહેનશાહ પચમ જ્યોર્જનો મદેશા પૃથ્વીના છેડ છેડેના અને જૂદા જૂદા ભાગોને, આખી મીચીને ઉધાડીએ એવી ઝડપે પહોંચી વળે, તે પરથી આધુનિક જગત સાથે વિજ્ઞાનના સાધનો દ્વારા આપણો સબ્ધ અને વ્યવહાર કેટલો નિકટ, સરલ અને વ્યવસ્થિત થયો તે લક્ષમાં આવશે

ખીજી, મોટા અને પ્રસિદ્ધ શહેરોમાં ખામ ખબરપત્રીઓ શેકવામાં આવે છે, જેઓ સ્થાના સમાચાર પોતપોતાના વર્તમાનપત્રને વખતો-વખત લખી મોકલે છે વર્તમાનપત્રોને ચાલુ અને અગત્યના બનાવોની ખબર આગળથી ખબર પૂરી પાડનારી જૂદી જૂદી કંપનીઓ તરફથી મળી ચૂકી હોય છે એટલે તેઓ નિગત કે બનાવ પર વિશેષ લક્ષ ન આપતા, મૂખ્યત્વે તે બનાવ પાછળ કાર્ય કરી રહેના કાગળો અગરતો વ્યક્તિઓનો નિર્દેશ કરવામાં અને તે વિશે પ્રચલિત અભિપ્રાય ગો છે તે દર્શાવવામાં યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે એટલે અગાઉ મળેલા સમાચારમાં જે કંઈ ગુચવાએલું અથવા તો ન સમજાય એવું હોય તેની ઉકેલ ચર્ચ જાય છે તેમજ તે આપણને સ્વતંત્ર રીતે અભિપ્રાય બાધવામાં કે અનુમાન કરવામાં ઉપગ્રહ ચર્ચ પડે છે જો કે તે પત્રોમાં ખબરપત્રીઓના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયનો પાસ-દોષ-તો આસ્વાનોજ.

ત્રીજું, મેળાવડાઓ, ભાષણો, સમારંભો વગેરે બનાવો જે વારંવાર થાય છે તેની સવિસ્તાર નોંધ લેવાનું, તેનો રીપોર્ટ કરવાનું કાર્ય વર્તમાનપત્રનું એક અગત્યનું અંગ મનાયું છે અને તે પાઠ્ય ખૂબ લક્ષ્ય પણ અપાય છે. છતાં ભાષણોના રીપોર્ટ યથાર્થ નથી લેવાતા અને રીપોર્ટરો વખતોવખત ભૂલભરેલા અને ભ્રમજનક રીપોર્ટ કરે છે એવી ફરીયાદ આપણે અહિંજ નહિ પણ બધા દેશોમાં વતીઓછી સામાન્ય છે.

પરંતુ અહિં એટલું કલ્પ કરવું જોઈએ કે હજી તેમાં-રીપોર્ટિંગમાં-આપણે હજી પહોંતી છીએ. કેમકે હુંકાસરી લેખન પદ્ધતિનો પ્રચાર કે ઉપયોગ આપણે ત્યાં પુરતી રીતે નહિ હોવાથી આપણા ધણાખરા ભાષણો અક્ષરસઃ લેવાતા નથી અને કેટલીક વખત તો જેમ તેમ અને ઉપલક્ષ્ય નોંધ લેવાવાથી ગંભીર ભૂલો થવાની જે ફરિયાદ આવે છે તેમાં કેટલુંક વલ્લુદ રહેયું છે. ઇંગ્લાંડ આદિ આગળ વધેલા દેશોમાં રીપોર્ટિંગનું કાર્ય એટલું બધું ઝડપી અને વ્યવસ્થિત ગોઠવાઈ ગયેલું છે કે પાર્લામેન્ટમાં એકાદ અગત્યનું ભાષણ અપાયું હોય તો તેનો આખો રીપોર્ટ માત્ર અડધા કલાકમાં બહાર વર્તમાનપત્રમાં વાંચવાને મળે છે અને તે અક્ષરસઃ હોય છે. હુંકાસરી લેખન પદ્ધતિ જેમ ઇંગ્લેન્ડ માટે છે તેમ દેશી ભાષાઓ માટે તૈયાર થવી જોઈએ છીએ. તે દિશામાં પ્રસંગોપાત કાંઈક પ્રયત્ન થયેલા છે પણ તે પ્રતિ હજી વિશેષ લક્ષ આપવાની અને તેનો બહોળો પ્રચાર થાય એવી તજવીજ થવાની અગત્ય સૌ કોઈ સ્વીકારશે.

ચોથું, પ્રમોગાયિત અને મુદ્દાના પ્રમખર લાગતા વળગતાનું અને પ્રજાનું લક્ષ્ણોદાર-વાને વર્તમાનપત્રમાં હરહંમેશ પત્રો અને ચર્ચાપત્રો લેવામાં આવે છે. લોકમત કેળવવાનો અને પ્રજાની ફરિયાદ અને લાગણી જાણવાનો આ એક ઉપયોગી માર્ગ છે. અને જન-સમૂહને જાગૃત કરવામાં પણ તે મદદગાર થઈ પડે છે. આ સિવાય મોટા અને જાણીતા પુરોષોને 'ખુલા પત્રો' લખવા એ પણ લોકમત પ્રકટ કરવાની એક રીત છે પણ તેનો ઉપયોગ કોઈ ખાસ કારણ પ્રસંગેજ થાય છે.

પાંચમું, વાદવિવાદના કે કોઈ ગંભીર અને મહત્વના પ્રમગે આગેવાન પુરોષોની મુલાકાત લઈ તે વિષે તેમના અભિપ્રાય જાણી તે પ્રસિદ્ધ કરવાથી કેટલીકવાર જાણવા જેવી અને ઉપયોગી માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી વર્તમાનપત્રના ચાલકો ખાસ ચર્ચાતા અથવા મહત્વના વિષયો પર વારંવાર વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ લેખકો પાસે ઉપયોગી સેવો લખાવી જે વિચાર સાધન રજૂ કરે છે તે તે વિષયનું જ્ઞાન મેળવવામાં અને સમજવામાં કીમતી સેવા બજાવે છે.

છઠું, જાહેર પુરોષોના ચારિત્ર્ય નિરૂપણ (Character study) તેમના ગુણદોષ અને વિસિષ્ટ લક્ષણો સાથે-અવારનવાર વર્તમાનપત્રમાં આવે છે. એ રૂઢિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ કેટલાક સારા અંશો રહેલાં છે.

સાતમું, કેટલાક દૈનિકપત્રો ચોક્કસ દિવસોએ ચિત્રકળા, રંગબૃન્દિ, સિનેમા, મોટર,

અને મોટરિંગ, પુસ્તકો, વેપાર સેનજાર, દંતીઅરીંગ વગેરે જૂદા જૂદા વિષયો પર ખાસ કોલમો રોકી, નવી, તાજી અને મુદ્દની માહિતી વારાફરતી વાચકને આપે છે અને તેની યોગ્ય કદર થાય છે જ.

અને છેવટે વર્તમાનપત્રમાં પ્રમંગાનુસાર ચિત્રો આપવાની હાલ વ્યવસ્થા થયેલી છે અને ફેટલાક પત્રો તો દર અકવાડિયે સચિત્રજ નિકળે છે. તેનો લાભ પણ ઝોઝો નથી. જનમનહને વિધવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવામાં અને જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાં ચિત્રોનો ઉપયોગ ઉપયોગી સહાયતા આપે છે.

આ તો આપણે વર્તમાનપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે અને તેમાં કેવા વિચાર અને વિષયને પ્રાધાન્ય અને સ્થાન આપવામાં આવે છે તે જોઈએ. પરંતુ એટલામાંજ વર્તમાનપત્રનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી પણ ખરી રીતે તે લોકમત ફેટલે દરજ્જે અને કેવી રીતે રજુ કરે છે અને કેળવે છે તે પર તેની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતાનો આધાર રહેલો છે.

વર્તમાનપત્ર તો આ જમાનામાં લોક-સાગણી અને વિચાર વ્યક્ત કરનારું એક પ્રકારનું વાજીત્ર છે. તે લોકમત પ્રદર્શન કરે છે એટલું જ નહિ પણ પ્રજાની અકચણી અને ફરિયાદ આગળ આણી તે દર થવા વધીસાન કરે છે; તેમજ લોકની માગણી અને હક મેળવી આપવામાં મદદગાર થાય છે. વાસ્તવિક રીતે પ્રજાજનનસ્વતંત્ર રીતે વિકાસ પામે, ખીલે અને ફાલે તે સાથે જનતાના આશા અને અભિલાષ, મહેઝાઓ અને મનોરથો, સિદ્ધ કરવામાં તેની કુમકે ઉભા રહી સતત અળવળ કરવામાં તેની સાર્થકતા છે. તેજ એવું મુખ્ય કર્તવ્ય લેખાવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રનું નિર્માણ સમાજના સુખ, શાંતિ અને સંપન્ના અર્થે છે. પણ અત્યાર સુધી બન્યું છે એવું કે બળાઓ સત્તાવાન થઈ પડી બધા અધિકાર અને અખતયાર બધાની પડે છે. એટલે સત્તાધિકારી અને પ્રજા વચ્ચે એક જાતનો અંતર અને વિરોધ હંમેશ રહ્યા કરે છે. દેશના હાકો આપણે જાણીએ છીએ કે ઘણીવાર પ્રજાની દૃષ્ટિને જોઈ શકતા નથી અથવા તો લોકમત લક્ષમાં ઉતારવા તરહી લેતા નથી. તેમના વિચાર તો કેમ વધુ સત્તા, ધન અને મુલક મેળવાય તેમાં ઝુંચાએલા રહે છે અને સમાજના ક્રિય અને ઉન્નતિ માટે ઉપાય ચોજવાનું કવચિતજ બની આવે છે.

તેથી પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે વર્તમાનપત્ર ઈચ્છે તો ઘણું ઉપયોગી અને સંગીન કાર્ય કરી શકે. સરકાર અને પ્રજા ઉભય વચ્ચે તે સેતુરૂપ છે. લોકસાગણી અને વિચાર, લોક-માગણી અને ફરિયાદ જેમ તે સરકારને સારી રીતે સમજાવી શકે તેમ સરકારની રાજ-નીતિ અને ધોરણ તે પ્રજાને પણ સમજાવે. વળી પ્રજામતનું પ્રાબલ્ય જામે અને રાજ-વહિવટ પણ પ્રજાના ઈચ્છાનુસાર ચાલે એ પ્રમાણે તેની વર્તમાનપત્રની રીતિનીતિ જેટલે દરજ્જે નિયમિત થાય તેટલે દરજ્જે તે પ્રજાના મિત્ર કે પ્રજામતના પ્રતિનિધિ તરીકે સ્વીકારાય અને તેનું વજન પડે.

લોકમતના પ્રતિનિધિ અને વાજીત્રરૂપે વર્તમાનપત્ર જેમ પ્રજાની માગણી અને

અભિપ્રાય સરકારને પહોંચાડે છે તેમ તેના મિત્ર તરીકે સમાજમાં એક બીજી કામો વચ્ચે એખલાસ અને ભાઈ ચારો વધારવા, મંપ અને એકતા સાધવા પણ એકસરખો પ્રયત્ન કરે. સમાજ તો જૂદી જૂદી જતો અને ધર્મવાળાની બનેલી છે પણ તે એક રાજ્યસત્તા નીચે હોવાથી તેમનામાં સામાન્ય હિત અને એકતાના અંશો થોડા ઘણા, પ્રકટ કે અપ્રકટ રહેલાં છે. છતાં તેમાં વિરોધી અને અંગત સ્વાર્થ અને લાભના અંશો પણ બળજોરી કરવાનું ચૂકતા નથી. તેથી એક બીજાના હકને કે હિતને નુકશાન કે ઇજા ન પહોંચે, દરેક પોતપોતાને માર્ગે આગળ વધી શકે, ને સાથે સાથે સામાન્ય હિત સમવાય અને એકતા દહ થાય એ રીતે પ્રજામતને કેળવવા અને પંચરંગી અગોની બનેલી સમાજમાં ભાનુભાવ અને રાષ્ટ્રીય એકતાની લાગણી મજબૂત કરવા વર્તમાનપત્ર ને દાંધ સેવા કરે તે કિમતી અને આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે.

આમ, લોક વિચાર અને અભિપ્રાયને કેળવવાનું, તેને યોગ્ય માર્ગે વાળવાનું, તેને યોક્ષસ સ્વરૂપ આપવાનું કાર્ય પણ તે સારી રીતે પાર પાડી શકે.

પણ આનાથી વિશેષ મહત્વનું કાર્ય તેને શિર રહેલું છે અને તે જનતામાં જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાનું, નવા અને વધતા જતાં વેપારકુલ્લર, વિદ્યાકળા વગેરે જ્ઞાનનો લાભ થાણુ રીતે આપવાનું, સંક્ષેપમાં તેના આર્થિક, માનસિક, શારીરિક અને આત્મિક વિકાસમાં સાધનશ્રુત થઈ પડી, તેની ઉન્નતિ અને સુખ સાધવાનું છે.

તેટલા માટે વર્તમાનપત્રનો ધંધો પવિત્ર અને માનનીય ગણાય છે. તેની જવાબદારી અને કર્તવ્ય જેમ ભારે અને ગંભીર છે તેમ સરકારમાં અને સમાજમાં તેની પ્રતિષ્ઠા અને લાગવગ પણ બહોળા અને ગૌરવભર્યા છે.

આ ધોરણે વર્તમાનપત્રનું કાર્ય થયે જતું હોય તો એનાથી સુંદર અને ઉત્તમ કાર્ય બીજું શું હોઈ શકે ? પણ અન્ય ધંધાઓમાં બને છે તેમ એમાં પણ પક્ષપાત અને સ્વાર્થના દોષો રહેલાં છે. દાખલા તરીકે, તેમાં જે ખબર અને નોંધ લેવામાં આવે છે તે યમાસ્થિત, શુદ્ધ અને પૂરેપૂરી ન હોવામાં તેમાં પત્રની પોલીસીને અનુસરતા ફેરફાર, કાપકુપ અને સુધારાવધારા કરવામાં આવે છે. તે પત્રે અંગીકાર કરેલી પોલીસીને અનુકૂળ અને સમર્થન કરનારી ખબર કે નોંધ હોય તો તેને આખી અને આગળ પડતી રજી કરશે, ન્યારે વિરૂદ્ધ પક્ષની હકીકતમાં ફેરફાર અને કાપકુપ કરી તેને ગૌણ સ્થાન આપશે. આનું લ્પભગ બધા વર્તમાનપત્રોમાં બને છે પણ એ રીતિ વાજબી તો નજ કહી શકાય. આ પ્રમાણે વર્તમાનપત્ર એકમાર્ગીય, એક બાજુનું ધોરણ સ્વીકારે એ જેમ ન્યાયી નથી તેમ વર્તમાનપત્રની એવી રીતિ નીતિ, આદરયોગ્ય નજ થવી જોઈએ.

અમુક સિદ્ધાંત અને ધોરણના મતભેદના સળખે જૂદા જૂદા તડાં બંધાઈ, જે તે પક્ષનું વર્તમાનપત્ર પોતાના પક્ષ કે વર્ગની વકીલાત કરે અને પોતાને મનગમતા અને

અનુકૂળ વિચાર અને અભિપ્રાય ફેલાવે એ પદ્ધતિ-ધોરણ દર્શક સમગ્ર શકાય તેવું છે પણ એવો ફેટલોક શ્રીમંત વર્ગ છે, જે ધરાદાપૂર્વક સંખ્યાબંધ વર્તમાનપત્રો ખરીદ કરી લઈ, 'એકદ્યુ વહિવટ દ્વારા, પ્રજ્ઞના દ્વિતીય પ્રશ્ન બાબુએ રાખી પોતાના સ્વાર્થના અને લાભનાજ વિચાર પ્રકટ કરાવે અને ફેલાવે' એ તો વખોડી કટાવું જોઈએ. એનું પરિણામ એ થાય છે કે જનસમાજને પૂરી અને સાચી હકીકત બજાળી નથી અને સીન્ડિકેટ કે કોઈ અમુક વ્યક્તિએ હસ્તગત કરેલાં વર્તમાનપત્રો જે પ્રકારની માહિતી અને અભિપ્રાય રજૂ કરે છે તે પ્રમાણે વાચક વર્ગ દોરાય છે. આ તો ખુદનો અત્યાચારજ કહેવાય. મી. એચ. એન. પ્રિંસિપ્સનું 'વોર ઓફ સ્ટીલ અને ગ્રાન્ડ' એ નામનું પુસ્તક વાંચી અગર તો કપ જેવી મોટી કંપનીના માલિકો અને ઇરાન અને ઇપિયાના તેલના કુદાઓ અને વેપાર એક દ્યુ લેવાને જૂદા જૂદા દેશોના ધનાઢ્યો અને તેમનાથી દોરાયેલી સરકાર પણ કેવી રીતે અખતવાર કરે છે અને તેમા વર્તમાનપત્રોનો કેવો હીન ઉપયોગ થાય છે એ હકીકત જાણવામાં આવતાં આપણને કપારી વજ્રે છે.

મહાન યુરોપીય યુદ્ધ દરમિયાન ખરા કટોકટીના વખતે મી. એકમવિથને પ્રધાન મંડળમાંથી ઉખેડી નાંખવાને લોર્ડ નોર્થક્લીફના પત્રોએ કેવી હામ ભીડી હતી અને તે ચળવળ કેવી ફતેહમંદ નિવડી હતી એ વાચકના ધ્યાન બહાર નહિ હોય. વળી આપણે અહિં એંગ્લો ઇન્ડિયન હાપાઓ પણ કેવી રીતે અખતવાર કહે છે, એ દરેકજના અનુભવ ની વાત છે. તેથી ત્રિલાયતના "ટાઈમ્સ" પત્રના હાલના માલિકોએ, એ પત્ર, જે દેશની એક મહાન સંસ્થારૂપ લેખાય છે, તેનો કબજો ગમે તે કાર્પના હાથમાં, જઈ પડી તેને દુરુપયોગ ન થાય એ હેતુથી હમણાંજ ચોક્કસ પ્રકારની બ્યવસ્થા કર્યાંતું, તે માટે એક કમિટી નિમ્નાનું લખાણ પ્રસિદ્ધ થયું છે તે આણું અર્થસચ્ચ નથી.

એજ પ્રમાણે મોટી મોટી જાહેર ખજાર આપનારી શ્રીમંત વેપારી કંપનીઓ વર્તમાન પત્રોમાં જાહેર ખજાર દ્વારા પુષ્કળ પૈસા આપીને કેવો કાણ મેળવે છે, અને તેમની પાસે પોતાના લાભના ખરાખોટા રીપોર્ટ પ્રકટ કરાવે છે અને એ રીતે જન સમજને ભોળવે છે એ હકીકત પણ જૂલવા જેવી નથી.

ખરી રીતે વર્તમાન પત્રોમાં હપાતી હકીકત કે રીપોર્ટમાંથી આપણે હમેશા અમુક ટકા બાદ કરીને તે હકીકત કે રીપોર્ટનો સમતોલ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ છીએ. આવાજ કોઈ કારણથી મહાત્મા ગાંધીએ, હું સમજું છું તેમ, તેમના પત્રોમાંથી જાહેર ખજારનો બહિષ્કાર કરેલો છે.

આજ કાલ તો યુરોપ અમેરિકા આદિ દેશોમાં ચોક્કસ શ્રીમંત કે વેપારી વર્ગ મોટી સિન્ડિકેટ કરી સંખ્યાબંધ પત્રો કબજે કરે છે અને તે દ્વારા પોતાના સ્વાર્થના વિચાર ફેલાવે છે. પણ એ રીતે ખરા પ્રજામત વ્યક્ત થતો નથી અને એજ સમાજને અને રાષ્ટ્રને નુકશાનકર્તા છે. આ એક એવો લય-રોગ-ઉદભવેલો છે કે જેને હાંકો કાઢવો યા ટાળવો એ અતિ મુશ્કેલ કાર્ય છે. અને રાજદ્વારી પુરેષો પણ એ જાળમાં સપડાએલા હોવાથી એની ગંભીરતાનોપ ર નથી.

વળી સરકાર પણ વખતોવખત જે હકીકત પ્રમાણે આપે છે તે બહુધા તુટક, ટાપકુપ કરેલી, કંઈકે દામી રાખેલી હોય છે અને તે પુરેપુરી કે તદ્દન સાચી તો હોતીજ નથી. એટલે વાચકે વર્તમાનપત્રમાં છપાયેલી હકીકતનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આ દોષ દૂર કરવાને છુટાછવાયા પ્રયત્ન ખંપ આવ એમ નથી. તે માટે જગત જસ્ત દિલ્લયાલ પ્રમા તરફથી થવી જોઈએ અને તે માટે પ્રથમ લોકમત કેળવવો જોઈએ છીએ. પણ તે આશાજનક દિવસ હજી થયે દૂર છે.

દિલ્લગીરી માત્ર એટલી છે કે શુદ્ધ, સાચી અને પુરેપુરી હકીકત પ્રમાણે મળે એ તરફ કોઈ પણ પુરતું લક્ષ આપતું નથી.

વસ્તુસ્થિતિ એવી ઉભી થઈ છે કે અસાર સુધી મંરૂત અને દેવનાગરી લિપિનો જે પ્રભાવ પડતો તેનો કાણુ હાલ વર્તમાનપત્રે પ્રાપ્ત કરેલો છે અને જનસમૂહ પર તેની અસર પણ બહોળી થયે જાય છે.

વાસ્તે વર્તમાનપત્રનો ઉપયોગ એક પવિત્ર સાધન શક્તિ અને સેવા કાર્ય તરીકે થવો જોઈએ છીએ. વળી તેનો હેતુ અને રીતિનીતિ-ચોક્કસી-એવા ધડાવાં જોઈએ કે તે જેમ બને તેમ પુરેપુરો અને સાચી હકીકત પુરી પાડે, તેનો વહિવટ ન્યાય અને નીતિના ધોરણે ચલાવે, પ્રગલ્ભતું રક્ષણ કરે અને તેનું દિન સાચવે; તેમજ પ્રજાના સ્વા-તંત્ર્ય અને ઉન્નતિ અર્થે સતત પ્રયત્ન કરે. મંદેષમાં દેશમાં આબાદી, મંપત્તિ અને સુખ અને મંપ જામે એવા ઉપાય ચોગ્ગે; તેમાંજ તેની મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા રહેલાં છે. ત્યારેજ જે મરતમો અને સત્તા પૂર્વે આપણા મહાજનો અને પંચો ભોગવતા હતા તેના કરતાં અનેક ગણી સેવા કરવાની શક્તિ, માન અને આગર તેને પ્રાપ્ત થશે એટલુંજ નહિ પણ પ્રજાજીવનના વિકાસનું તે એક અગલનું અંગ થઈ પડશે.

આ પરથી વાચકે જોઈ શકશે કે પત્ર અને પત્રકાર પર કેટલી બધી પવિત્ર ફરજ અને ગંભીર જવાબદારી રહેલાં છે. આપણે ઇન્દ્રિયોં કે તે સેવા કાર્યને પહોંચી વળવાને પ્રભુ તેમને શક્તિ અને સામર્થ્ય આપે.

હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ.

સાપ્તાહિક પત્રો.

—:૦:—

દરરોજ આપણને ખોરાક વગર ન ચાલે તેમ દરરોજ આપણને વર્તમાનપત્ર વાંચ્યા વગર પણ ન ચાલે એ સ્થિતિ હાલ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ સ્થિતિમાં દૈનિક વર્તમાનપત્રની હાલ જેટલી માગણી છે તેટલી અકવાડિકની નથી પણ તેથી અકવાડિક પત્રની અગલ્ય જોઈ શકી નથી. અકવાડિક પત્રની અગલ્ય જૂદીજ રીતે છે. એમ જેવામાં આનું છે કે ધંધામાં રમ્યાપર્યા લોકોને દરરોજ એક આપું પત્ર વાંચવાની ફરસદ પણ હોતી નથી. તેઓને દરરોજ કાંઈ ને કાંઈ ખજારો જોઈએ છીએ તેથી તેઓ દૈનિક પત્ર વાંચે છે ખરા, પણ માત્ર ખજારોનાં મથાળાં જોઈ ખપપૂરતું વાંચી લે છે. અગ્ર લેખો અને બીજી ધણી બાબતો તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચતા નથી. આ વર્ગના તેમજ જેમને હમેશ ને હમેશ ખજારો જાણવાની ઉત્કંઠા નથી તેઓને અકવાડિક પત્ર વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે.

અકવાડિક પત્રને તેની વસ્તુની તૈયારી માટે દૈનિકપત્ર દરનાં વધારે સમય અને તક મળે છે. એટલે વિવિધની હરેક બાબતની ચર્ચા વધારે ગંભીર રીતે અને વધારે અભ્યાસ-પૂર્વક તે કરી શકે છે. આ શિવાય ચાલુ બનાવાંને લગતી ચર્ચા ઉપરાંત, રાજકીય તેમજ સામાજિક, ઔદ્યોગિક અને ધાર્મિક બાબતો વિશે પણ તે સ્વતંત્ર લેખો મારફત ચર્ચા કરી શકે છે. દૈનિક પત્રમાં જ્યારે હમેશાં ગમે તે પણ પુષ્કળ ખજારો આપેલી હોય છે ત્યારે અકવાડિક પત્ર આખા અકવાડિયાની ખજારોમાંથી ઘણી ઉપયોગી અને નોંધવા લાગકજ ખજારો લે છે અને પોતાના વાચક અગળ અકવાડિયાની વાંચવા જેવીજ ખજારો રજુ કરે છે.

બહુ મોટાં શહેર શિવાય નાનાં શહેરોમાં દૈનિક પત્રના વાંચનાર કે તેને માટે પૈસા ખર્ચનાર બહુ ઓછા હોવાથી દૈનિક પત્ર સાં નબી શકતું નથી એટલે સાં અકવાડિક પત્રની જરૂર રહે છે. વળી નાનાં શહેરોમાંથી, 'લોકો ધધા ઉદ્યોગ માટે મોટાં શહેરોમાં જઈ વસેલા હોય છે અને સ્થાનિક બાબતોની ખજારો વધારે મારી રીતે તો સ્થાનિક પત્રોજ આપી શકે એટલે નાનાં અગર મોટાં શહેરોમાં અકવાડિક પત્રની દરેક રચણે જરૂર રહે છે. અમદાવાદનું એક અકવાડિક પત્ર, બહારગામમાં તેમજ ખુદ અમદાવાદમાં તેની સ્થાનિક ખજારો અને સ્થાનિક ચર્ચા માટે જેટલું વંચાય છે તેટલું બીજી કોઈ બાબત માટે વંચાતું નથી એટલે સ્થાનિક અગલથી અકવાડિકની માગણી થતી રહે છે અને તેથીજ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં, "ગુજરાતી", "ગુજરાતી પંચ", "પ્રજાબન્ધુ", "સચ્ચવિજય", "નવગુજરાત", "ગુજરાતમિત્ર", "દેશીમિત્ર", "સત્યમિત્ર", "સત્ય સમાચાર", "સૌરાષ્ટ્ર", "કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ" નગરે પત્રોની માગણી થતી રહી છે અને તેમની ઉપયોગિતા છે. સલામત અને અસહકારની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ તે પહેલાં ગુજરાતી ભાષામાં "મરાઠા" કે "સોશિયલ રિફોર્મર" પત્ર જેવાં મોટે ભાગે વિચાર જ આપનારાં પત્રો નહોતાં. ખજારો અને ચર્ચા ભેગી આપનારજ પત્ર હતા. માત્ર વિચાર આપનારાં પત્રોનાં વાચક વધારે સુસિદ્ધિત વર્ગમાં અગર અમુક ચળવળમાં હિત ધરાવનાર માણસોજ હોય છે એટલે ખાસ કોઈ મહાન રાજદારી

કે સામાજિક પક્ષનું આ પ્રકારનું પત્ર, ન હોય ને નથી શકે નહિ. આ, કારણથી સલામત અને અસહકારના આરંભ પછીજ “નવચલન” અને “નવયુગ” જેવાં પ્રધાનપણે વિચાર અને ચર્ચા પ્રકટ કરનાર પત્રોની ગ્રિયતા વધી અને આપણી જાણમાં તેવાં પત્ર પ્રકટ થયાં. આવાં પત્રો છતાં બળરો અને ચર્ચા બંને આપનાર સ્થાનિક અડવાડિક પત્રોની અગત્ય તો રહી છે.

અડવાડિક પત્રો તેની સ્થાનિક જામનો માટે જેટલાં વંચાય તેટલાંજ તે પોતાના શહેરમાં આવી વસેલા કામદારના લોકોનાં વતનની બજાર માટે પણ વંચાય. તેટલા માટે અડવાડિક પત્રો પોતાના વાચક વર્ગની મંજૂર વધારવા સારૂ, મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોનાં ખબર-પત્રો, હુશિયાર ખબરપત્રીઓ મારફત મંગારી, પ્રકટ કરવાં જોઈએ. અમદાવાદમાં કેટલાંક સુગતના લોકો, કેટલાંકે ભરૂચના લોકો, કેટલાંકે વડોદરાના, કેટલાંકે ભાવનગર, જુનાગઢ, ધાંધરા, રાજકોટ, ગોંડલ, પાટણ, વિસનગર, વડનગર આદિ સ્થળોના લોકો આવી રહેલા છે. તેઓ પોતાના વતનથી દૂર હોય છં એટલે વતનની સ્થાનિક ખબરો જાણવાને તેઓ તલપી રહે એ સ્વાભાવિક છે. આથી અડવાડિક પત્રો આવાં અનેક સ્થળોનાં ખબરપત્ર મંગારી પ્રકટ કરે તો સ્થાનિક અડવાડિક પત્રની અગત્ય, તેની કિંમત અને તેનું વાચન વધે છે. આ માટે પત્રકાર, પ્રાન્તના દરેક અગત્યને ધ્યેય, દપાલ ખર્ચ અને પત્રની મૂલ્ય નક્ક આપી અગર પ્રાન્તનાં મહુથી વધારે અગત્યનાં એકાદ બે સ્થળે લવાજમ આપીને પણ ખબરપત્રીઓ રોકી શકે. તેમ કરવાથી પત્રના વાચકનો વિગતાર વધે છે અને પત્રને આર્થિક દૃષ્ટિએ પણ લાભ થાય છે.

પોતાના ભિન્નભિન્ન વાચકોને કપી કપી જાગૃતો વાંચવાની શક્તિ છે તે જાણી લઈ તેવું વાચન પ્રેર પાડવાને પત્રકાર પ્રયત્ન કરે તો તેનું પત્ર વધારે વંચાય અને તેનો ફેલાવો વધે એમાં કાંઈ પણ શક નથી. તેણે એકલી રાજકીય જાળનો નહિ પણ વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ વિષયક, સામાજિક, ધાર્મિક અને સાહિત્યને સંગતી જામનો તરફ પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ગૌણ અંશે પણ પત્રનો હેતુ વિનોદનો પણ હોયો જોઈએ અને તેથી પ્રમોગપાત લાંબી અગર દૂકી વાર્તા અને ધડીક વાચકનું મન અન્ય વિષયથી ફેરવી આનંદમાં પરોવે એવું વાચન પણ તેમાં હોવું જોઈએ.

સ્થાનિક પત્રો સ્થાનિક અગત્યના વધારેમાં વધારે જનાવની નોંધ લે એ જરૂરેનું છે. એવા અનેક જતાવોમાં, અગત્યના મુકદ્દમાઓ, મ્યુનિસિપલ કામકાજ, મેળાઓ, પ્રદર્શનો સ્થાનિક ખબરો, સ્થાનિક રમતગમતો, ક્રિકેટ, લેનારેનિમ, નાટકગાળા, સિનેમા, આદિ દરેક જામનની ખબરો અને ચર્ચા પત્રમાં આવી જોઈએ.

પ્રાન્તના તેમજ સ્થાનિક નામાંકિત નરનારીઓના જીવનજ્ઞાંત પાકારે પોતાની પાસે તૈયાર રાખવા જોઈએ. મજબુની નોંધ તેમજ મરનારનો જ્ઞાંત પત્રમાં પ્રકટ કરવાથી પણ વાચકની સહાનુભૂતિ જોવાય છે. આ સાથે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે દનિક પત્રોમાં સામાન્ય મનુષ્યના મૃત્યુની સામાન્ય પણ નોંધ લેવાય છે તેમ અડવાડિક પત્રોમાં પણ તેવી નોંધ પ્રકટ કરવા માટે એકાદ કાવચ રખાવું જોઈએ.

ગામના કે પ્રાન્તના મોટા માણસોનું ધ્યાન પત્ર તરફ ખેંચાય અને તેને લીધે આખા પ્રાન્તનું ધ્યાન પત્ર તરફ ખેંચાય તે સારૂ અમુક અગત્યના વિષય ઉપર તેવાં સ્ત્રીપુરૂષના અભિપ્રાય લેખથી અગર મુવાકાતથી માગીને પ્રકટ કરવા જોઈએ. દાખલા તરીકે, સહકાર કે અસહકાર, કે બહિષ્કાર, સ્ત્રીઓના હક, વિદ્યેશગમન, પુનર્વાસ આદિ.

અહવાડિક ચર્ચા અને ખજારોની પર્મદગી એવી રીતે થતી જોઈએ કે પત્રની વાચકો ઉપર સારી છાપ પડે. માણસો જેમ તેમના શાળાપણ તેમના ઠરેલપણા, તેમની ગંભીરતા, તેમની સ્વતંત્રતા, નિર્ભયતા, તેમજ સત્ત્વનના માટે પંકાય છે તેમ એક પત્ર પણ તેવીજ રીતે, તેવા સરંચણા માટે પંકાયું જોઈએ.

પોતાનું પત્ર ધણું વંચાય, ઘણું ખર્ચે, હલકાં પણ મોટી ગંખ્યાવાળા લોકોનું ધ્યાન ખેંચે તે સારું હલકાં બાબતો, કાઈની નિંદાની, કાઈની બદનકી કરવાની, કાઈના ખાનગી લવાડા લોકો આગળ મુકવાની લાલચો પત્રકાર આગળ આવી જાય છે. આવી લાલચોથી પત્રકાર સાવધાન ન રહે અને તેમાં કુસાર જાય તો તે તેની પ્રતિષ્ઠા ગુમાવે છે અને આખરે એને નુકસાન જ થાય છે. પત્રો મમાજનું નિંદાનું અગર ગલીચ બાબતો રજૂ કરનાર સાધન થઈ પડે એ કેવળ નહિ ઈચ્છા જેવી બાબત છે.

દૈનિક અગર અહવાડિક દરેક પત્રનો હેતુ ખરી અને ઉપયોગી ખજારો રજૂ કરવાનો તેમજ આજુ બનાવોને લગતી તેમ સામાન્ય ચર્ચામાં પોતાને લાગતું મત, પોતાના વાચકો આગળ કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ વગર નિરૂપણે અને સ્વતંત્રતાથી મુકવાનો હોવો જોઈએ. વર્તમાનપત્રો લોકકલ્યાણનાં દ્રષ્ટી જેવાં છે માટે તેઓએ મરકારને કે સમાજને કાંઈ જાહેર નેતાને કે કામ કરનારને કહેવા જેવી દરેક બાબત બેધડક કહી દેવી જોઈએ. પક્ષાન્ધ બની અતિશયોક્તિ, તેમજ મિથ્યાલિખાનથી, તેમ મલને બદલે અસલ વસ્તુસ્થિતિ રજૂ કરવાથી પત્રકારે દૂર રહેવું જોઈએ.

સ્થાનિક પત્રના તંત્રી અગર ઉપતંત્રીએ એક બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે અને તે એ છે કે સ્થાનિક અગર બીજા ખજારો પોતાના પત્રમાં હરિકાઈથી વધારે પ્રકટ કરવાના ઉત્સાહમાં બિન ઉપયોગી કથનો, હુલકી ખજારોથી પત્ર લેવાની લાલચથી તેણે દૂર રહેવું. સારી ખજારો વધારે આપવાની સ્પર્ધા કરવી એ સ્થાનિકપત્રો માટે ખોટું નથી પણ તે હરિકાઈમાં પત્રમાં નમાવી અને નહિ ઇચ્છવા જેમ ખજારો પ્રકટ ન થાય એ જોવા જેવું છે. કેટલાક અહવાડિક પત્રો, અભિચાર અને બલાકારના કેસોને લગતી ખજારો છાપે છે એ તે પત્રોની સભ્યતા અને સિદ્ધિતાને બિલકૂલ શોભા આપનાર નથી એમ દરેક જણ સ્વીકારશે. આ શિવાય શયેરમાં આસના ફોજદારી કે દિવાની કોર્ટના દરેક મુકદ્દમાની તોંધ લેવાની ખાસ અગત્ય હોતી નથી. લોકોને કાવદાની ખામ માહિતી આપે અગર તેમને માવધાન રાખે તેવા મમાજને ઉપયોગી મુકદ્દમાની તોંધ લેવી એની અગત્ય આ ચર્ચાથી ઓછી થતી નથી.

અહવાડિક પત્ર દૈનિક કરતાં પોતાના દેખાવની આકર્ષકતા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપી શકે. લોકોને કાચમાં લેવાનું, વાંચવાનું મન થાય એવો સર્વાંગ સુંદર તેનો દેખાવ હોવો જોઈએ. સારી વસ્તુ ઉપરાન્ત, તેનું ડાપકામ, તેના વાચનવિભાગ અને જાહેરખજારોની ગોઠવણ, દરેક પાનાની ગોઠવણ સુંદર અને ધ્યાન ખેંચે તેવી હોવી જોઈએ, પત્રનું વાચન અને જાહેરખજારવાળું પાનું કક્ષાની દૃષ્ટિએ ગોઠવાવું જોઈએ.

ગુજરાતી અહવાડિક પત્રોમાં એક પણ સચિત્ર પત્ર નથી. દૈનિક કરતાં અહવાડિક પત્ર આ વિષયમાં વધારે કરી શકે. પ્રગંને અનુસરતાં બે ચાર ધ્યાન ખેંચે તેવાં સુંદર ચિત્રો, એકાદ પ્રસંગોચિત કાઢીન સાથે આપવામાં આવે તો પત્રની સુંદરતામાં ખસુસ અભિવૃદ્ધિ થાય.

કેટલીક બાબતો તો દરેક પત્રને લાગુ પડે તેવી હોય છે. આપણું અંતરાલિક પત્રોમાં ખાસ કરીને એક એટલેજનક સ્થિતિ જોવામાં આવે છે. જે અંતરાલિકપત્રો દિલાવામાં પ્રકટ થાય છે તેમાંનાં કેટલાંકમાં અંગ્રેજ અને ગુજરાતી અંગ્ર લેખોના વિચાર જૂદા પડે છે. પત્રના તંત્રીની ચર્ચાનો વિભાગ, પત્રની નીતિને અનુમરીને આદિથી અનંત સુધી આવવો જોઈએ. પત્રના માલિકોએ તંત્રી અગર ઉપતંત્રી પર્ષદ કરવા પહેલાં તેની આ જાતની લાયકાત તપાસવી જોઈએ. પૈસા બચાવવા સારુ, ગમે તે વિચારના ભાહુતી લેખકની તેણે પર્ષદગી કરવી જોઈએ નહિ. પત્રની જે અમુક નીતિ હોય, પત્રનું જે કાંઈ ધ્યેય હોય, પત્રનો પોતાનો કોઈ ખામ કાર્યક્રમ હોય તો તેને અનુમરી પત્રમાં લખનાર, લાવનારો અને આવેશથી ભરપૂર માણસો જ પત્રને દીપાવી શકે છે, પત્રને પ્રિય કરી શકે છે.

પત્રોનો હેતુ પ્રધાનતઃ તો શ્રી ગાંધીજીએ કહ્યું છે તેમ સેવાનો જ હોવો જોઈએ. પણ ગોળુ અંગે, પત્રને નિભારી ઉપાર્જન કરવાનો હોય તો તે પણ ખોટું નથી. આ સાથે પત્રોના માલિકોએ એક ખામત સમજવાની જરૂર છે કે સામાન્ય રીતે ઉપતંત્રીઓને પત્રની એક નીતિ નક્કી કરી આપ્યા પછી, જ્યાં કાયદાની ખાસ આરીકા કે કોઈ જવાબદારી ઉત્પન્ન ન થતાં હોય ત્યાં ઉપતંત્રીને પોતાનો ઉત્સાહ પત્રજીવનમાં રેડવાની, પ્રજા સમક્ષ નિરૂપણે સત્યો રજૂ કરવાની સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા તેમણે આપવી જોઈએ. પોતે પગાર આપે છે તે માટે ઉપતંત્રીના દરેક કામ ઉપર તપાસ રાખવાની તથા તેના દરેક કામમાં માથું મારવાની, પોતાના ખાનગી કાલ માટે, જાહેર કાલ પડતા મૂકવાની માલિકાની રીત પર્ષદ કરવા જેવી નથી. બોચી પકડીને ઉપતંત્રી પાસે લખાવવું અને ન લખો તો ઘેર બેસો એમ કહેવું એ મનોવૃત્તિ ઉચ્ચ નથી.

પત્રકારને એક બીજી સામાન્ય વાત યાદ રાખવાની છે અને તે એ છે કે તેનું પત્ર જીવ કે ચેતન વગરનું બોણું કે મુઝકું રહે નહિ. પોતાની પ્રિયતાને ભોગે પંજુ કેટલીક વખતે તેણે કડવું અને તીખું પણ સલ કહી દેવું જોઈએ અને તેમાં રાખરખાપત રાખવી જોઈએ નહિ. આપણામાં એક કુટેવ છે અને તે એ છે કે બોલવાનું હોય છે ત્યાં આપણે મૌન ધારણ કરીએ છીએ અને મૌન ધારણ કરવાનું હોય ત્યાં ઘણી અતિશયોક્તિથી આપણે બોલીએ છીએ.

પત્રકારનો ધર્મો પવિત્ર અને જોખમોથી ભરેલો છે. તે પ્રજાને કલ્યાણકારક છે. પણ તેનાં કામકાજમાં સમ્યર્થ ન રહે તો તે તુકથાન પણ કરે છે. પોતાની માન્યતા મુજબ પત્રકારોએ લોકમત કેળવવો જરૂરનો છે અને તેમનું તે કર્તવ્ય પણ છે. પરંતુ વિગતોને મારી મચડી પોતાના કાલમાં લઈ, વાચકોને, લોકમતને અપલ અને અનિશ્ચયોક્તિથી આડે માંડે લઈ જવાં એ તો પત્રકારોનો સમાજ પ્રત્યે જાંબીર ગુન્હો છે.

સમાજમાં અંતરાલિક પત્રનું ચોક્કસ સ્થાન છે. તેનું લવિષ્ય પ્રસરત છે. આ પ્રવૃત્તિમાં પડનાર માણસોએ તેનું શિશુણુ અને અનુશવ લેવાં જોઈએ અને ચોક્કસાઈ, સત્ય, સ્વતંત્રતાના અને સરખા હૃદયના અનન્ય ઉપામક બની, પોતાનાં કર્તવ્ય નિષ્પક્ષપાતપણે, પ્રેમથી અને હિંમતથી કાર્ય પણ જોખમે બજાવવાં જોઈએ.

ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં વર્તમાન- પત્રોનો હિસ્સો.

જનમમાજનો સામાન્ય વ્યવહાર ગદ્યવડે જ થાય છે, પરંતુ ગુજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય પુસ્તકારૂં તો પહેલાં પદ્યથી જ થયું અને ગદ્ય તો પાછળથી આવ્યું. પુસ્તકારૂં થયું એવું ગુજરાતો સાદિત્યનો ઇતિહાસ કહે છે. પ્રાચીન સાહિત્યમાં પણ પુષ્કળ પદ્યસાહિત્ય પુસ્તકારૂં થયેલું જણાઈ આવે છે અને અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષાનું ગદ્યસાહિત્ય પુસ્તકારૂં થયેલું વર્તમાનપત્રોના જન્મ-કાળના સમયનું જ વિશેષ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. સિદ્ધ ગદ્યસાહિત્ય તો કવિ નર્મદ-શંકરના કાળની પુસ્તકારૂં થવા માડ્યું હતું, એટલે ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોના પ્રારંભકાળનું ગદ્ય અભ્યાસની દૃષ્ટિએ કેવળ અશુદ્ધ અને નિષ્ફળ હતું. જેમ જેમ કેળવણી વધતી ગઈ તેમ તેમ ગુજરાતી ભાષા વધારે સિદ્ધ સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગી અને વર્તમાનપત્રોની ભાષા પણ સુધરવા તથા શુદ્ધ થવા લાગી, પરંતુ ભાષાના વિકાસમાં એ વર્તમાનપત્રોએ પણ પોતાનો યોગદાન હિસ્સો આપ્યો છે અને એ હિસ્સાની અસર ગુજરાતી ગદ્ય ઉપર થયેલી માલુમ પડી આવે છે. વર્તમાનપત્રોએ ગુજરાતી ભાષામાં આપેલા પોતાના હિસ્સાવડે કેટલીક સારી અને કેટલીક માઠી અસર થઈ છે એટલે ભાષાના વિકાસમાં વર્તમાનપત્રોએ ભજવેલો ભાગ ધણો મહત્ત્વનો છે, જેનું આપણે અવલોકન કરીશું.

ગુજરાતી ભાષામાં પહેલું વર્તમાનપત્ર ૧૮૨૨ માં 'મુંમઇ સમાચાર' મુંબઈમાંથી પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું. ત્યારથી ગુજરાતી ભાષાનો વર્તમાનપત્રો માથે 'મુંમઇ સમાચાર' નો મંગલ શરૂ થાય છે. દેશી ભાષાનાં પુસ્તકો છપાવાની શરૂઆત નો મુંગ. તો 'મુંમઇ સમાચાર' ના જન્મપૂર્વે ૪૨ વર્ષથી થવા લાગી હતી કારણકે ઈ. મ. ૧૭૮૦ માં મુંમઇના એક પારસી ગૃહસ્થે પોતાનું છાપખાનું કાઢીને એક ગુજરાતી પચાંગ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું તે પૂર્વે અને ત્યારપછી કેટલાંક વર્ષોમુખી પુસ્તકોનો ફેલાવો હાથે લખીને જ કરવામાં આવતો હતો. લખવાનો ધંધો કરનારાઓ કાંઈક સારું લખાણ એટલે કાતા-માતાવાળું કરો શક્તા પરંતુ સામાન્ય લેખિકા અને વેપારીઓ વગેરે બહુધા બોડીયા અક્ષરો લખીને પોતાનું કામ ચલાવતા. પહેલું છાપખાનું પારસી ગૃહસ્થને હાથે મુંબઈમાં શરૂ થયું તેમ પહેલું વર્તમાનપત્ર પણ પારસી ગૃહસ્થને હાથે શરૂ થયું અને હિંદુઓની પ્રચલિત ગુજરાતી ભાષાથી આજે પારસીઓની ગુજરાતી ભાષાનું જેતું અંતર છે તેતું અંતર તે વખતે પણ હતું. હિંદુ લેખકોનું ગુજરાતી લખાણ કાંઈક કીક હતું, પરંતુ પારસી લેખકોનું ગુજરાતી લખાણ કેવળ અશુદ્ધ હતું અને જેવા ઉચ્ચારમાં તેઓ ગુજરાતી ભાષા બોલતા તેવા જ ઉચ્ચારમાં તેઓ લખતા. આ કારણથી વર્તમાનપત્રોની શરૂઆત ધણી અશુદ્ધ ભાષા માથે થઈ હતી જેનાકારે તેઓ સમજતા નહિ, ઉચ્ચારી શક્તા નહિ અને હિંદુ લેખકોના અનુકરણથી જો લખી શક્તા તો તે યારાચર વાંચી શક્તા નહિ. 'મુંમઇ સમાચાર' જે નિષ્ફળ અને અશુદ્ધ ભાષામાં લખાતું તે લેખનની અસર ત્યારપછી પ્રસિદ્ધ થયેલા 'જામે જમશેદ', 'સમા-

ચાર દર્પણ', 'મુંઝાંધ આણુક' અને 'ચિત્રજ્ઞાનદર્પણ' ઉપર પણ 'ચંદ્ર' હતી અને લગ-લગ પચીસ વર્ષ સુધી એ લેખનશૈલીમાં કાંઈ જળવાનું સુધારો માલુમ પડ્યો નહોતો. એ પચીસ વર્ષ દર્શિયાન મુંઝાંધનાં પારસી માલકીનાં વર્તમાનપત્રોની ભાષા અને દિંદુ લેખકોનાં પુસ્તકોની ભાષાને આપણે જ્યારે સરખાવીએ છીએ ત્યારે માલુમ પડે છે કે ગુજરાતી ભાષા સંજોગો પારસી ભાષાઓનાં જોડા જ્ઞાનને લીધે જ વર્તમાનપત્રોની ભાષાએ ગુજરાતી ભાષાની ખીજવણીમાં કાંઈ ફાળો આપ્યો નહોતો. માત્ર તેઓએ વર્તમાનપત્રોની અગત્ય અને ઉપયોગિતા લોકોનાં દિલમાં ઠસાવવાની શરૂઆત કરી, હતી. એ વર્તમાનપત્રો પારસી માલકી તથા પ્રસિદ્ધ યવા લાગવાથી તેમની ભાષામાં ફારસી શબ્દોનો વાપર વધારે થવા લાગ્યો હતો. તે પૂર્વે મુસલમાનોના પરિચયથી ઉર્દુ-ફારસી શબ્દોનો વાપર ગુજરાતી ભાષામાં થવા લાગ્યો હતો. આ વર્તમાનપત્રોનો ફેલાવો બહુ થોડો હોવાથી તેમની ભાષાની અગુદ્ધિની અને તેમાંના ફારસી શબ્દપ્રયોગોની અસર લોકભાષા ઉપર થવા પામી નહોતી.

જોડાક્ષરોનો ઉપયોગ દિંદુ ગુજરાતી લેખકો 'મુંઝાંધ સમાચાર' ના જન્મ પૂર્વે પણ કરના એમ દસ્તલિખિત પુસ્તકોની જે જૂની પ્રતો અત્યારે મળી 'રાસ્ત જોડતાર' અને આવે છે તે ઉપરથી માલુમ પડે છે; પરંતુ પારસી વર્તમાનપત્રોના પ્રકાશનાં શુભ. ત્રેમાં જોડાક્ષરોનો ઉપયોગ ૧૮૫૦ સુધી થયો નહોતો. તે વખતે પ્રસિદ્ધ થતું 'ગેઝેટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' નહિ, પણ ત્યારપછી શરૂ થયેલું 'રાસ્ત જોડતાર' અઠવાડિક પત્ર પણ શરૂઆતના વખતમાં જોડાક્ષરો તંજા દબને પોતાનું કામ કરતું હતું. ૧૮૫૧ માં 'જ્ઞાન પ્રસારક' ને તેમજ ૧૮૬૨ માં 'રાસ્ત જોડતાર'ને 'શુધ જોડની' ની જરૂર જણાઈ, અને તેમણે 'ગેઝેટ્સ'ને બદલે 'ગયા' તથા 'આવેઆ'ને બદલે 'આગ્યા' લખવાની શરૂઆત કરી ! 'ય' અક્ષર ગુજરાતી લખાણમાં વાપરવાની શરૂઆત કરતાં તો આ પત્રકારોને ત્રોટા વિચાર પડેલો ! 'જ્ઞાનપ્રસારક' ૧૮૫૧ માં 'ય' અક્ષર વાપરવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં એની મોંઘ લખી કે "અ એટલે જે (વ) અને (ધ). આએ બીજો અપશર (અ) નાં જેવો દેખાય છે, તોપણ એનો ઉચ્ચાર 'ધિય' કરવો જોઈએ છે." આમ છતાં 'દર આઈતિવારની શહવારના છપાએ છે' એમ લખતું 'રાસ્ત જોડતાર' 'ય' અક્ષર વાપરતાં ૧૮૬૨ સુધી ફૂલપું અને મહુમ કરસતદાસ મૂળજી પણ 'પારસી ગુજરાતી' ની અગુદ્ધતાને છેડતાં અચકાતા હતા ! જેવટે મી. કેપુરાઈ કાળરાજીએ ૧૮૬૩ માં એ 'ય' ને દાખલ કરવાની દિંમન કરી ! એ સાથે જ તેમણે ત્ર, પ્ર, ઝ, ઞ એવા જોડાક્ષરો પણ વાપરવા માંડ્યા. આ વપરાશ શરૂ થવા છતાં અંગ્રેજી શબ્દોના ગુજરાતી ઉચ્ચારોનું લેખન તો વિવિધજાત જ રહ્યું હતું. ડીજીંગર, મારીનરમ કેપાસ, ઉચ્છવાકમ, માતેસીસાખીક ઇસાઈ અંગ્રેજી શબ્દોના ઉચ્ચારોએ કાળમાં ગુજરાતી અક્ષરોમાં લખાએલા મળી આવે છે. લેખનશૈલીની આ કાળની અસર હજી ધરડા પારમીઓમાં અને પારસી પત્રોના કેટલાક જૂના લેખકોમાં રહેલી જણાઈ આવે છે. આમ હોવા છતાં 'રાસ્ત જોડતાર'ના જન્મ પૂર્વે મુંઝાંધમાં જે પત્રો બહાર પડતાં તે પત્રો લેખનશૈલીમાં 'રાસ્ત જોડતાર' જેટલો ઝડપી સુધારો કરી ચકા નહોતાં એનું માલુમ પડે છે. મહુમ કરસતદાસ મૂળજી અને મી. કેપુરાઈ કાળરાજીએ વર્તમાનપત્રોની જોડણી

મુધારવાનું ભરેલું પગલું તે વખતે 'હિંમતઝરેલું' પગલું લેખાતું હતું અને એ પગ
જોડણી મંગધી તાલીમ દી. બા. રજુહોડભાઈ ઉદયરામ અને શ્રી. મનમુખરામ ય
પાસેથી લેવી પડી હતી.

હિંદુઓમાં મહુમ કરસનદામ મુળશ અને પારસીઓમાં શેઠ કેપુશર કાજર
લાગવગ મોટી હતી અને 'રાસ્ત ગોફતાર' નાં લખાણો નીકળતાથી, સ્વનંતતાથી
ન્યાયશુદ્ધિપૂર્વક લખાવાથી એ અડવાડિક પત્ર દોવા છતાં તેનું વાંચન મુંઝવેમાં
પ્રમાણમાં થવા લાગ્યું હતું. આજના મમય કરતાં તે વખતે વર્તમાનપત્રો વચ્ચેના
ધણી મોટા હતા. અંગત દીકાઓ, પરસ્પર નિંદાઓ અને છેવટે કોર્ટે જતા કમડાઓ
વર્તમાનપત્રોનું વાતાવરણ હુબ્બ રહેતું હતું. મંસારમુધારાની લડનનો તે વખતે પ્રાર
કાળ હતો તેથી થોડો ફેલાવો ધરાવનારા વર્તમાનપત્રો પણ સારી પેઢે વંચાતાં.
કારણથી 'રાસ્ત ગોફતાર' મુખ્યત્વે કરીને મુળર્જના વાતાવરણમાં આગેવાન પત્ર થઈ પડ
હતું અને તેના એ મજબૂત પાયાને લીધે જ તે પાંચઠેક વર્ષમુની નબી શક્યું હ
'રાસ્ત ગોફતાર' પારસીઓની ભાષામાં અને વર્તમાનપત્રોની ભાષામાં શુદ્ધિ આણવાન
કરેલા થતો પ્રશંસનીય હતા.

આ કાળમાં ગુજરાતમાં તેમજ મુંબઈમાં હિંદુ માલકીનાં વર્તમાનપત્રો નીકળવાની
શરૂઆત થઈ હતી. સમશેર બડાદુર, દેશીમિત્ર, ગુજરાતમિત્ર, હિતેચ્છુ. સુરત સમાચાર
વગેરે પત્રો આ કાળના જ પાકરૂપ હતાં. આ પત્રોની ભાષા 'રાસ્ત ગોફતાર' ની ભા
ષાથી ધણે અંગે જૂદી પડતી અને તે ભાષાશુદ્ધિમાં પણ ચડતાં હતાં. કવિ નર્મદાશંક
રના નિબંધો પણ આ કાળમાં જ ફેલાવા લાગ્યા હતા અને તેમનું પત્ર 'ડાંડીયો' એજ
કાળમાં ધમાલ મચાવતું હતું. અંગ્રેજ અને ખીજી ભાષાના તરજુમા આ કાળમાં પહેલાં
કરતાં વધારે પ્રમાણમાં થવા લાગ્યા હતા અને ગુજરાતી ભાષાના ગદ્યનું ખરેખરું ખેડાણ
એ જ કાળથી થવા લાગ્યું હતું. 'રાસ્ત ગોફતાર' મહણુ દરેલી ભાષાશુદ્ધિ પણ આવાં
વર્તમાનપત્રોની જ અસર હતી. હિંદુઓના મંસ્ત્રૂત શબ્દપ્રયોગો અને પારસી પત્રોના
ફારસી શબ્દપ્રયોગોની પરસ્પર વપરાશ વર્તમાનપત્રોમાં આ કાળથી થઈ થઈ હતી.

૧૮૫૨ની 'રાસ્ત ગોફતાર' ની ભાષાનો નમૂનો:-

"હવે હમે આશા રાખીએય કે એક વખત હમારું બધું લીસત નહી થાયે કે
પછી એવો બદોબસત કીધામાં આવશે કે શરવે કોઈને શકારે એક જ વખતે પોહોંચતું
થાયે. કામ શરૂઆતમાં છે ત્રાસતે બધી તરાંદાનો પકો બદોબસત કરવાને અક્ષમતાં
જરા વખત લાગવાં જોઈએય "

તેનો ૧૮૬૬ ની ભાષાનો નમૂનો:-

"એ પતર હવે પોતાની આમદખીમાંથી પોતાનો ખરચ નીકાલ
યાછો છે, કે જે વીચે નેહનાં મયળાં ધરાકોનો આભાર આ જોગવાઈએ

છે. 'રાસ્ત ગોશ્તાર'ના જુના માવેકો પોતાનું પતન નવા માવેકોને મવાધીન કરતો વેળાએ ઉમેદ ગણે છે કે જે પરજા ઉપીઓગી તરીકાથી..." ઇસાઈ

આ જ કાળના હિંદુઓની ગુજરાતી ભાષા શુદ્ધિમાં પારસી પત્રોની ભાષા કરતા ચડીઆરી હતી ૧૮૫૪ ની હિંદુ ભાષાનો નમૂનો —

"જો તબ ન્યાયમજાની રીત પ્રમાણે તકરાર ચર્ચાવશે તો તબને ખરચ થણે ચશે, અને ચૂમરો પણ ઉતાવળો ચશે નહીં, અને તબે બેઉએ મહારા મિત્રો, હુ તબાર કદવાયુ ઇન્ડુલ્કુ, માટે તબને કહું છું કે તમે બેઉ મળીને મૂકને પચાતનામુ લખી આપો. એટલે હુ તબારો મુકરો મનમા ધારીને નીતિ હશે તે કહીશ" ઇસાઈપતિની વાતો. (પ્રમાણક-રજુડોડાસ ગિરધરભાઈ)

૧૮૬૨ ની હિંદુ ભાષાનો નમૂનો—

"થોડા વર્ષ ઉપર ફોર્ડ પારસી બધુકે છેડે નહિ, અથવા આમ લાગી હોય તો હોયવવા પણ ના લાગે. હાલ તેઓ મુમ્તઝામા 'વોવનડીઅર ફોર' મા દાખલ થઈ, નિશ્ચિતથી બધુકે છેડે છે અમદાવાદમાં કેટલાક શિક્ષકે જાય છે તથા જ્યારે આમ લાગે સારે હોલવવામાં સારી મદદ આપે છે" શુદ્ધિપ્રકાશ, પૃ ૬ અ ૨

ભાસાશુદ્ધિમાં આ પ્રમાણે તકરાર હતો પરન્તુ મધ્યેખનરીથી મેઉની લગભગ સરખી હોય એમ ઉપરના નમૂનાઓ ઉપરથી જણાય છે ત્યાગપત્રી વધેના અગ્રેજી કેળવણીના દેવાવા પત્રી તેમજ મંમૂત જાનના જ્ઞાનના વધારા પત્રી ભાષામાં જે સૂચો દતા, અર્થવાહકતા, અને ચમત્કૃતિ આપ્યા છે તે આ કાળમાં જોઈ હતા આકરણના દોષો તો મેઉની ભાષામાં હતા જ, પરન્તુ વર્તમાનપત્રો ડી ભાષામાં તે વધારે હતા, જે અસારમુખી કાષ્ઠક જોઈ પ્રમાણમાં પણ ચાતુ જ રહેવા પામ્યા છે

'રાસ્ત ગોશ્તાર'ના જ મુગમા મુમ્તઝામા સારા અગ્રેજી દૈનિક પત્રો નીકળવા પામ્યા હતા અને તેમાંથી તરજૂમો કરીને ગુજરાતી વર્તમાનપત્રો પોતાના 'ગુજરાતી'ના મુગ. કદમાં વધારે કરવા લાગ્યા હતા આ રીતથી નવા વિચારો અને નવી વાક્યરચનાઓ ગુજરાતી ભાષામાં દાખલ થવા લાગ્યા પરન્તુ એ તરજૂમોઓની ધાટી ગુજરાતી ભાષાને મેડોળ પનાવનારી લાગતી આ મેડોળ ધાટી હતી પણ વર્તમાનપત્રોમાં ચાતુ જ રહી છે જોકે તેમાં પહેલા કરતા થણે ઘટાડો ચશે છે જાણીઓમાં પ્રમિ. થના નાના પત્રો મુમ્તઝામા પારસી માવકીના અડવાડિકા અને નિન્દાના બોનેમોન ઉતારા કરવા વાગ્યા હતાં અને તેને પરિણામે જાણના વર્તમાનપત્રોની ભાષા પણ મુમ્તઝામાંથી આપાન કરેલી ભાષાના જેની વાગતી આ આપાતની અસર ધીમે ધીમે થવા લાગી હતી, એમાં 'ગુજરાતી' પત્ર મુમ્તઝામા હિંદુ માલકો તબે નીકળ્યું તેવા માતેક સ્વ ઇન્ધારામ સુરામ દેશાઈ ગુજરાતી ભાષાની શુદ્ધતાના હિમાયતી હતા એ પત્ર પગલર થતા તે છૂટી વચાવા લાગ્યું હતું અને પારસી અડવાડિકા તથા નિન્-

કામાં તેના લખાણો અનોખી ભાત પાડી દેતાં માત્રમ પડતાં હતાં. તેના રાજદારી વિચારો તોત્ર હતા અને ગંભીરસુધારકોની આમે લડત ચલાવી તે ધર્મના પક્ષપાત કરી રહ્યું હોવાથી જૂના મનના હિંદુઓનો તેમજ તમનમનાં લખાણો વાંચવાના ગોખીતોનો તેને સારો ટેકો મળ્યો હતો. ભાષાશુદ્ધ માટેની આ પત્રની લડત પણ વર્તમાનપત્રોના ભાષા-વિષયક ઇતિહાસમાં અગત્યનો ભાગ રોકે છે. અંગ્રેજ પત્રોના લખાણોના પારસી લેખકો તરફથી થતા તરજૂમાની વિલક્ષણતા, અર્થોનાં થતાં ખૂન, વ્યાકરણરૂપ ઇત્યાદિ તરફ તે હંક દીકા કરતું અને દૈનિક પત્રોમાંથી એવા તરજૂમાના મદાજરા ઉતારા દરવાને ગદ્યે પોતા તરફના આસ જૂના તરજૂમા કરીને તે છાપી દૈનિક પત્રોના તરજૂમાને પડછે પોતાના તરજૂમાની શિષ્ટતા બતાવી અપતું. એ અનુકરણી. ચૈત્રી એ પત્રે હાનપુરી નિભાવી રાખી છે. ભાષાશુદ્ધિ માટેની લડત માટે તે પત્ર ધણી વાર ‘રાત્ર ગોફતાર’ સાથે લડી પડતું પણ ખરું. ‘રાત્ર ગોફતાર’ ભાષાશુદ્ધિ માટે હમેશાં ચતુર્દશીન ગહેતું. ફારમી શબ્દના શુદ્ધ ઉચ્ચાર માટે વર્તમાનપત્રોમાં પણ ક, ફ, જ, છત્યાદિ અક્ષરોની નીચે નુકતાઓ મૂકી ‘રાસ્ત’ મી. પાસજી દેશર્ષના અધિપતિપણા હેઠળ ખૂબ ચત્ન કરતું અને તેનો એ ચત્ન વર્તમાનપત્રોમાં તો પડેલો જ હતો, પરન્તુ મંદનમાથી ઉતરે-1 ગુજરાતી શબ્દોની જોડણી કરતાં તે ધણી વાર ભૂલો કરતું. આ કારણથી જ્યારે તે કોઈ વાર ભાષા-શુદ્ધિ વિષે કોઈ દીકા કરતું ત્યારે ‘ગુજરાતી’ તેના જ ભાષાકોષ માટે દીકા દરવાને બૂલતું નહિ. મહુમ કરસનદામનું નામ ‘રાસ્ત’ ‘કરસચદાસ’ લખતું અને તેમાં રહેલી જૂલ શાસ્ત્રીય રીતિએ દસ વવા માટે ‘ગુજરાતી’એ એક વાર અધિપતિની નોંધમાં લંબાણુ ચર્ચા સુદાં કરેલી. ‘ગુજરાતી’ને ફેલાવો વધનાં, જાહેર વિષયોને સ્વતંત્રતાથી ચર્ચવાની તેની ધાટીતુ આકર્ષણ થતાં અને વર્તમાનપત્રના ધધામાં એક હિંદુના સાહસની સફળતાની કિંમત અંકાવા લાગતાં ‘ગુજરાતી’ ની અમર જીવનાં, પત્રો ઉપર ઝડપથી થવા લાગી હતી. જે વખતે ‘ગુજરાતી’ મારી પેડે જમ્યુ હતું તે વખતે ગુજરાતમાં ‘પ્રગમંધુ’, ‘ગુજરાતીપત્ર’, ‘સપ્તાહવિજય’, ‘કાકિયાવાડ દાહમ્સ’, ‘હિંદુસ્તાન’ વગેરે પત્રો જન્મ્યાં અને એ પત્રો પણ ‘ગુજરાતી’ ની લેખનની ધાટીતુ અનુકરણ કરવા લાગ્યાં. કોઈ તેના ‘ખીરમજ’ ના લખાણોનું અનુકરણ કરવા લાગ્યાં પરન્તુ તે અનુકરણો અક્ષણ ગયાં અને ‘ખીરમજ’નું વર્ચસ્વ છેવટસુધી એકાદરણ જ રહ્યું. આ કાળમાં અંગ્રેજ ઉપરથી થયેલા કેટલાક ગુજરાતી શબ્દપ્રયોગો પારમી માનસનાં પત્રોનો દા- શાળામાંથી અને ખીજ આલુએથી ‘ગુજરાતી’ પત્રની ટંકશાળામાંથી બહાર પડવા લાગ્યા; કોઈ શબ્દ ‘ગુજરાતી’ નો તો કોઈ શબ્દ પારમી પત્રોનો ચલણી મિકા જેવા મની જતો. પારસી પત્રોએ ‘દિતમોજ’ શબ્દને માગી પેડે ચાતુ કર્યો છે અને ખીજ બાલુએ ‘સહાનુભૂતિ’ જેવો શબ્દ ગુજરાતી પત્રોએ વાપરના માંડ્યો છે. અચારે એકે શબ્દો સારી રીતે પ્રચલિત થવા છે. Eleatrom શબ્દને માટે પારમી પત્રોએ ‘ચુટણી’ શબ્દ ચાલુ કર્યો છે, અને ‘ગુજરાતી’એ ‘વરણી’ શબ્દ યોજ્યો છે, પરન્તુ ‘વરણી’ શબ્દ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ‘ચુટણી’ કરતાં વધારે સુરેન હોવા છતાં ‘ચુટણી’ જ વપરાશમાં વધ્યો છે. ‘ગુજરાતી’ એ યોજેલા ‘દૃષ્ટિકાણુ’ અને ‘અહમનવાદ’ જેવા પ્રયોગો પણ ચલણી મિકા બની ગયા છે. આ પ્રમાણે એ સમયનાં વર્તમાનત્રોએ ગુજરાતી ભાષાના, શબ્દસાહિ-

ત્યનું ખેડાણ મારી પેકે કરું હતું. અગ્રેષ્ઠ શબ્દો જે પહેલાં ગુજરાતી પત્રોમાં જેમના તેમ વપરાતા તે આ કાળમાં ગુજરાતી સ્વરૂપને પામી ચાલતા થયા છે, અને તે વર્તમાનપત્રોનાં લખાણોથી જ ઉદ્ભવ્યા છે. આજે રાજદ્વારી વિષયોના, સાંસારિક બાબતોના અને આર્થિક-ઔદ્યોગિક બાબતોના જે નિમ્નધો લખાય છે અને જે ભાષણો અપાય છે તે બહુધા વર્તમાનપત્રોની જ ભાષામાં હોય છે, એટલે કે વર્તમાનપત્રોના લેખોએ જ તેમાંના શબ્દપ્રયોગો, 'હી ઉપર' અને વાક્યરચના ઉપર અસર નીપજતી હોય એવું માન્ય પડ્યા વિના રહેતું નથી.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની નવલકથા, ‘સુદર્શન’ અને ‘વમન’ માસિક, શ્રી. મણિલાલ નબુભાઈના તથા રા. બા. રમણભાઈ વગેરેનાં લખાણોથી અને સાહિત્યનેા યુગ. ત્યારપછી સાહિત્યમંડળો તથા માહિત્યપરિવર્તનો જન્મ થતાથી ગુજરાતમાં માહિત્યનેા યુગ પ્રવર્ત્યો. મંદરૂન બીજા ભાષા સાથે યુનિવર્સિટીમાંથી નીકળના નવા શ્રેણ્યુઓનાં લખાણો શિષ્ટ ગુજરાતીને મદલે ક્ષિપ્ત ગુજરાતીમાં થવા લાગ્યાં અને ‘ગુજરાતી,’ ‘પ્રજનપ્રધુ’ દેશી મિત્ર’ વગેરે પત્રો ઉપર પણ કાંઈક અંશે તેની અમર થવા લાગી; પરંતુ માનિક પત્રો કરતા વર્તમાનપત્રો એ અસરથી મોટે ભાગે નિરાશ જ રહ્યાં, છતાં ભાષામાં શિષ્ટતા તો દાખવ થઈ ચૂકી. આ માહિત્ય યુગથી હિંદુ માનડી હેઠળનાં પત્રોમાં જોડણી કાંઈક સુધરી. મુખ્ય લેખોની ભાષાનુએ ખેડાણ થવા લાગ્યું. અગ્રેષ્ઠ લેખો ઉપરથી થતા ગુજરાતી તરજૂમા વર્તમાનપત્રોમાં આ કાળમાં મુધર્વો માહિત્યપરિવર્ત ભાષાશુદ્ધિ માટે કરાવે કરતી રહી છે અને તેના ઉપરઉપરી આગ્રહથી તેમજ શિષ્ટ ભાષાના દિમાપતીઓના પ્રહારથી પારંગત માસિકીના વર્તમાનપત્રો ઉપર પણ કાંઈક અમર થઈ છે. ‘માર્ગ’ ‘પ્રજામિત્ર,’ ‘મલમિત્ર,’ ‘હિંદુસ્તાન’ જેવા પત્રો ટૂંક છે અને તેઓ ખાસ કરીને આગ્રહેઓ તથા મદરવના મીઠા લેખોનાં સ્ત્રવ દીર્ઘ અને જોડણીના મંબધમાં મોટી મોટી જરૂરીઆતો ઉપર ધ્યાન આપવા લાગ્યાં છે. સાહિત્યગનિકો અને શિષ્ટ ભાષાના દિમાપતી ગુજરાતી શ્રેણ્યુઓનેા વર્તમાનપત્રો માથેનો મંબધ આ કાળમાં જોડાયો અને તેથી વર્તમાનપત્રોની ભાષામાં શિષ્ટતાને નામે કાંઈક ક્ષિપ્તતા પેસવા લાગી હતી, એવામાં તો નવો યુગ આવ્યો અને જે વિદ્વંભોન્ય ભાષા માનિક પત્રોના કેટલાક લેખોમાં પેસી ચૂકી હતી અને જેની સામે સરળતાનાં દિમાપતી પત્રો ‘જડખાતોડ’ ભાષાને નામે વાધો ઉઠાવી રહ્યા હતા એટલું જ નહિ પણ ‘સાક્ષીયા’ શબ્દપ્રયોગો ને ‘હદારીયા’ જોડણી સામે ટીકા કરી રહ્યા હતા, તે વર્તમાનપત્રોમાં આગળ વધી ચકી નહિ.

ભાષાના વિચારના મંબધમાં આ નવો યુગ તે ‘નવજીવન’ નો યુગ છે. ‘નવજીવન’ અને મહાત્મા ગાંધીના લખાણોએ ભાષાશુદ્ધિની સાથે સરળતાને ‘નવજીવન’નો યુગ. પોષો છે અને નવીન શબ્દપ્રયોગોનો તેમજ લેખનતૈલીનો કાળો ગુજરાતી ભાષામાં આવ્યો છે. નવજીવનની લેખનતૈલીના અનુકરણો પુષ્કળ લેખકો કરી રહ્યા છે. ‘અપનાવતું,’ ‘અતોદાર’ જેવા હિંદી અને ‘નાકેર’ તથા ‘નોડગાહી’ જેવા અનેક મરાઠી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં આ કાળમાં જ દાખવ

યવા છે. સાહિત્યના યુગમાં ભાષાશુદ્ધિ અને જોડણીનો સવાલ સામ્રીયરીનોનું અવલોકન, વ્યુત્પત્તિનો પ્રકાશ અને શબ્દોચ્ચારણું કાલમાન ધ્યાનિને. અંગે ચર્ચાતા, તે તરફ 'નવજીવન'નો યુગ ગુજરાતીઓને નવા દૃષ્ટિગંદુથી જોવા આમલ કરી રહ્યો છે અને તેની અસર કાંઈક થઈ છે. લેખિકામાં પ્રચલિત રૂઢી, સરલતા, અને 'મંદૃત' નહિ પણ 'ગુજરાતી' શુદ્ધતાને અનુસરીને જોડણી 'નવજીવન' કાર્યાલયે નક્કી કરી છે તેને અનેક દિશાઓથી સહાનુભૂતિ મળી છે. જોડણી નક્કી કરવાનો સવાલ અતિવિદ્ય છે એમ કહીને તેને લગભગ સ્થિતિસ્થાપક સ્વરૂપમાં ગુજરાતી સાક્ષરો રહેવા દેતા હતા, તેને બદલે હવે વહેવાર બાંધછોડની રીતે જોડણી નક્કી જ કરવાનો ઠરાવ ભાવનગરની સાહિત્ય પરિષદે સાક્ષરોની વિરૂદ્ધતા છતાં બહુ મતે કર્યો છે. હિંદુ લેખિકા અને હિંદુ શ્રેણીઓને મુંબઈનાં પારસી માલકીનાં વર્તમાનપત્રોમાં હવે પહેલાં કરતાં વધારે પ્રમાણમાં સ્થાન મળવા લાગ્યું હોવાથી ભાષાની જૂની પારસી ખાસીયતો ઝોડી થવા લાગી છે, તોપણ તે સમૂહની દૂર થઈ નથી અને તેથી વર્તમાનપત્રોની આજની ભાષા પારસી સ્ફુલ્લ અને હિંદુ સ્ફુલ્લમાં વહેંચાઈ જતી હોય એવું માલુમ પડે છે. અંગ્રેજ ઉપરથી થના ગુજરાતી તરજૂમા પહેલાં કરતાં સુધાર્યા છે અને હજી જે કાંઈ દોષો તેમાં છે તે પણ સુધારવા તરફ પત્રકારો ખેદરકાર નથી.

ભારી યુગ વર્તમાનપત્રોને લેખિકાયા ધડનાર એક નવીન બળ તરીકે સ્વીકારવાનું આજે જ રાખશે અને તેટલા માટે પત્રો પાસેથી ભાષાવિકાસની સાથે ભાષી યુગ. ભાષાશુદ્ધિ તરફ વધારે ધ્યાન આપવાની માંગણી કરશે. શબ્દોનો ભંડોળ વધતો જાય છે, નવા શબ્દો ચલણમાં આવતા જાય છે, પરંતુ ભાષામાં સરળતા સાથે શિષ્ટતાનો મંથોગ પૂરો જામશે નથી. એકલી સરળતા વર્તમાન કાળની મંદૃતિના ઇતિહાસમાં આપણને ઉતરતી પકિતના જનાવે અને એકલી શિષ્ટતા સમાજને આપણાથી દૂર રાખનારી બને: સરળતા અને શિષ્ટતા બેઉની આપણને જ. પામાં અગત્ય છે. જોડણીનો અરાજકતા છે પરંતુ 'શ્રેષ્ઠ' શબ્દને 'સરેશ્વર' ઊપનાર વર્તમાનપત્રો એ અરાજકતાનો ખોટી રીતે લાભ લે છે અને જે માત્ર થોડી વધુ કાળજી રાખે તો તેઓ એ અશુદ્ધિમાં ધણી ઘટાડો કરી શકે. તૈનિક પત્રો ઊપનારાં ઊપખાનાંમાં જોડાક્ષરો કે ધ્વન્ય-દીર્ઘાક્ષરોનાં ટાઇપ હોતાં નથી એ માન્યતા ખોટી છે તેમજ તેમના કંપોઝીટરો જોડાક્ષર સમજતા નથી એ માન્યતા પણ જૂઠ્ઠાભરેલી છે. એ જ ઊપખાનાં ખીમન ધરકોનાં સારાં પ્રતિક્ષે ઊપે છે તેમાં મંપૂર્ણ શુદ્ધ જોડણી ઊપી શકે છે, અને વર્તમાનપત્રોમાં ઝોડી કાળજી અને એક વિશેષ અડચણને લીધે તેઓ અશુદ્ધ ચલાવી લે છે. આ અડચણ ગુજરાતીના બહુવિધ જોડાક્ષરોના મંખ્યાનધ ટાઇપોને કંપોઝીટરોની નજીક લાવી મૂકવાની છે. અંગ્રેજ ટાઇપો ૧૫૩ ખાનાંમાં સહેલાઈથી સમાય છે, પરંતુ ગુજરાતી ટાઇપો માટે બસો અઘરાઈસ ખાનાં હોય છે, તે છતાં તે ઉપરાંત ખાનાં જોઈએ અને એક કંપોઝીટરનો હાથ પહેાંચી શકે તેવડ કેસમાં એટલાં જવાં ખાનાંની યોજના નહિ કરવામાં આવી હોવાથી સાદા અક્ષરોના કેસોને કંપોઝીટર પાસે રાખી, જોડાક્ષરના જૂદા કેસને તેનાથી ધણે દૂર રાખનાની જ બધાં ઊપખાનાંમાં ગોડરણ હોય છે. એવા જોડાક્ષરો એકેક કેસ દરેક કંપોઝીટરને પૂરો પાડવાની યોજના મોટાં ઊપ-

ખાનાંઓમાં પણ હોતી નથી, એટલે એવા અક્ષરો લેવા દર પડેલા કેસ પાસે જવાથી કંપોઝીટરોને તકલીફ પડે છે તેમજ છાપખાનાનાં માર્લેફોર્મ કામ ઓછું ઉતરતું હોવાથી એ ભાષાશુદ્ધિ મોંઘી પરવડે છે. દરેક કંપોઝીટરને જોડાક્ષરનો કેસ પૂરો પાડવાની એક સહેલી યોજના અત્ર સચવું છું અને 'હું' ધારે 'હું' કે એ યોજવા અજમાવવાથી દૈનિક પત્રો છાપનારોઓ કાંઈ વધુ ખર્ચ વિના કે કામના ઉતારામાં બહુ ઘટાડો થવા વિના ભાષાશુદ્ધિ સાધી શકશે. આ યોજના કંપોઝીટર સામે પડેલા 'અપર' અને 'લોઅર' કેસમાં હાલમાં જે ચાર બ્લોક્સ હોય છે. તેમાં અંગ્રેજી ઇટાલીક ટાઈપના કેસની પેઠે પાંચ કિંવા છ બ્લોક્સની યોજના કરી ખાનાં કાંઈક નાનાં કરવાની તથા એ રીતે ખાનાંની મંખ્યામાં વધારો કરવાની છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં છાપખાનાની સંકિડી જગ્યામાં કંપોઝીટરોને જોડાક્ષરના ટાઈપ માટે બહુ હરફર કરી વખત ગાળવાની જરૂર ન પડે અને પોતાની સામે પડેલા બે કેસમાં જ અગત્યના બધા જોડાક્ષરોનાં ટાઈપ મળી શકે, તો હું માનું છું કે તેમની ઘણી તકલીફ ઓછી થાય અને છાપખાનાંને એ શુદ્ધિ મોંઘી ન પડે. દૈનિક પત્રોની અશુદ્ધિ જોડણી એકલા લેખકોના દોષને આભારી નથી. શુદ્ધ લેખોને પણ કંપોઝીટરો પોતાની સગવડ ખાતર અશુદ્ધ કંપોઝ કરે છે એવો અનુભવ સાધારણ છે તે માટે જ આ માર્ગની આવશ્યકતા હું સમજું છું. છેવટે વર્તમાનપત્રોને, ભાષાનાં સંબંધમાં સરળતા અને શિષ્ટતા ઉપરાંત શુદ્ધતા એ ત્રણ વાનાંને ભાષી મુગડું લંદ્યાબિંદુ બનાવવા, હું વિનંતિ કરું છું.

પત્રોની ખીલવણી.

આજનો દિવસ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે લખાશે. આજ આપણે ગુજરાતી વર્તમાનપત્રકારો પહેલીવાર પરિપક્વ ભરીએ છીએ. હું આશા રાખું છું કે આપણે વારંવાર પરિપક્વ ભરી આપણી પ્રગતિના પ્રવાસે આદરીશું.

ગુજરાતી વર્તમાનપત્રો અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થયાં છે. ગણવાંગાંઠયાં પત્રો સિવાય ખીલ્લું બધાં આજ સુધી ખોટમાં કામ કરતાં હતાં. હાલ પણ ખોટમાં કામ કરતાં પત્રોની સંખ્યા નાનીસૂતી નથી. પણ જેમ જેમ લોક જાગૃતિ અને જગવણી વધતી જાય છે તેમ તેમ ગ્રાહકોની સંખ્યા વધતી જાય છે અને ખોટમાં કામ કરતાં પત્રોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે; પણ આટલુંજ બસ નથી. જ્યાંસુધી તમામ પત્રો ખોટનો ખાડો પૂરી બહુ નહીં તો સાધારણ નહોં કરતાં નહીં થાય ત્યાંસુધી તેમની ખીલવણી થવી અશક્ય છે.

શોખની ખાતર ગાંઠનાં ગોપચંદન કરનારાં બહુ વિરલા હોય છે. જેમનામાં શોખ હોય છે તેમની પાસે સાધન હોતાં નથી, અને જેમની પાસે સાધન હોય છે તેમનામાં શોખ હોતો નથી. શોખ અને સાધન બાબેજ સાથે જોવામાં આવે છે. તેથી કરીને મોટે ભાગે ખોટમાં કામ કરતાં પત્રોને કોઈ સંસ્થા કે વ્યક્તિનો આશ્રય શોધવો પડે છે. આવી રીતે ચાલતાં પત્રો કેટલો વખત નબે અથવા નબે તો તેમની હાલત કેવી હોય ? સ્વાશ્રયી પત્રો જે અનેકવિધ સુધારાવધારા કરી શકે તે પરાશ્રયી પત્રો કરી શકે ખરા કે ?

મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ગુજરાતી પત્રોની ખીલવણીનો પ્રથમ ઉપાય તેમને સ્વાશ્રયી કરવાનો છે. તેઓ સ્વાશ્રયી શી રીતે થઈ શકે, તેમના ગ્રાહકો શી રીતે વધે ? એ આપણે વિચારીએ. આપણે ફરીયાદ કરીએ છીએ કે આપણા ગ્રાહકો વધતાં નથી, લોકોમાં વર્તમાનપત્રો વાંચવાનો શોખ નથી. પરંતુ તેને માટે આપણે પોતે કેટલા જવાબદાર છીએ તેનો આપણે ભાગ્યેજ ખ્યાલ કરીએ છીએ. લોકોને શું જોઈએ છે, તેમને શી મુશ્કેલીઓ છે તેનો આપણે કદી વિચાર કરીએ છીએ ? લોકોને જે જોઈએ તે આપણે ન આપીએ તો આપણો માત્ર પડ્યો રહે અથવા નહીં જોવો ખરે તેમાં કંઈ નવાઈ છે ?

લોકો વર્તમાનપત્રો શા માટે વાંચે છે ? શોખની ખાતર વર્તમાનપત્રો વાંચનારા ધણા ન હોય, અને જે હોય તે લાયબ્રેરીમાંથી કે પડોશીને ત્યાંથી વાંચી ચલાવી લે. પરંતુ જે વર્તમાનપત્રો વાંચવાથી એ પૈસાની કમાણી થતી હોય અથવા તેવોજ કંઈ ખીલ્લો લાભ થતો હોય તો તેમને માટે એ પૈસા ખુશીથી ફેંકી દેવાય. ખીલ્લો દેશોનાં વર્તમાનપત્રોના લાખો ગ્રાહકો હોય છે તે અમસ્તા નથી હોતા. વર્તમાનપત્રો વાંચ્યા સિવાય તેમના જીવનનો વ્યવહારજ અટકી પડે. આવાં વર્તમાનપત્રો આપણે અહીં કેટલાં છે ? આપણે આપણા ગ્રાહકોના જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલીએ છીએ ! જ્યારે આપણે આપણાં વેપાર ઉદ્યોગો, અને તેવાજ ખીલ્લો વ્યવહારીક પ્રશ્નોની રસભરી ચર્ચા કરીશું ત્યારે આપણા ગ્રાહકોની સંખ્યા ઝડપથી વધવા માંડશે અને આપણા ખોટના ખાંડા પુરાવા માંડશે.

પણ આપણી જનતાની તમામ વ્યવહારીક પ્રશ્નો ચર્ચવા તે નાનુસુતુ કામ નથી. અમુક વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓથી નજર ધર્ષ શકે જેમ ચર્ચા કરનારા વિશેષ તેમ ચર્ચાની વિવિધતા અને સંગીનતા પણ વિશેષ અને વ્યક્તિઓના વિચાર-વિનિમયના પરિણામે જે અનુમાનો બંધાય તેમનીજ કીમત અદ્વાય ન્યારે સમસ્ત જનતા વિચાર કરતી થશે અને પત્રોમા લખતી થશે ત્યારે આપણા પત્રોની ઉપયોગિતા વધશે અને ગ્રાહકોની સખ્યા પણ વધશે આ શુભ દિન જેમ અને તેમ વહેનો લાવવો તે આપણું કામ છે આપણે અનેક રસ્તે આપણું લેખક મંડળ વિસ્તૃત કરી શકીએ જે આપણે મહેનતાવે આપનારો રીવાજ દાખલ કરીએ તો ઘણી વ્યવસાયી અને ધર્માર્થી વ્યક્તિઓ પોતાના પાકટ અનુભવ પત્રોમા લખવા તૈયાર થાય તેમના અભિપ્રાયનું જે મુલ્ય અંશય તે ગમે તેવા તત્ત્વોના અભિપ્રાયનું મુલ્ય હોય ખરું કે ?

તત્ત્વો ગમે તેટલું વાગે પણ અનુભવીઓનો અનુભવ તેનામા ક્યાથી હોય ? ખાસ વિષયો માટે અનુભવીઓએજ લખવું જોઈએ તત્ત્વો અનુભવીઓના અનુભવ પોતાના આદર્શોની કસોટીએ ચઢાવે તત્ત્વોમંડળ અને દુનિયાના અનુભવીઓના પરસ્પર સહકારથી જે પત્રો ચાલશે તેજ વજનદાર ગણાશે અને તેજ ટકશે *

ચીમનલાલ મોહનલાલ મોદી

(તત્ત્વો, 'પ્રબુધ') *

બાળક અને તેનું સાહિત્ય.

મનુષ્ય અવસ્થામાં પગમાત્રાની મૌથી મમીપ અવસ્થા એ આત્માવસ્થા છે. એ જીવનની નિર્દોષતા, અજેદમપતા, મહત્તા મેષ અજબ વસ્તુ છે દરેક મહાન પુરુષને પોતાના જીવનનો યાદીમાં બાદશીવન યાદ આ રા વિના નહિ રહેતું હોય

તે જીવનમાં રમતો રમતો મલાયેલી બોની, મીઠું હાસ્ય અને નવું નવું જાણવાની તેની જીવસા ભેઈ આપણે ગમે તેવા માનસિ- ભોગમાં દયાપત્રા હોઈએ, તોપણ સદૃશ સાતિ પ્રાપ્ત થાય છ

બા શીવન એ વિશુ ગદ્યનો સ્વચ્છ આરમ્ભ છે તેમાં સુદૃ રૂઢી પ્રતિબિંબ પડે છે. તે જેવું જુઓ છે તેવું જીવા યત્ન કરે છે, માલગે છે તેવા ગળ્દો બોલવા શ્રમ કરે છે, તેની જીમમાં પગીસા શક્તિ ઓગી હોય છે, જતાં તેના ઉપર તે જીવનમાં જે સંસ્કાર પડે છે એના પુખ્ત વરે પડના નથી વિદ્યોનો કહે છે, કે “બાળક પાંચ વરસમાં જેટલું શીખે છે, તેટલું આખા જીવનમાં શીખતું નથી”

નાના નાના જીલમઓ તેમના શરીરના નાના નાના અવયવોના હાવભાવથી, દત વિહોણા મુખતા સ્મિત હાસ્યથી, આનંદા ન રીખેલા, પણ ધુટણથી ચાલવાનો યત્ન કરતાં ગમડતા અચકાતા, અજાણતા સહજ વાગતા ગડી ઉડી, વળી પાછા પોતાનું આદરેલું મર્થ શર કરવા મડે છે જુખ્યા થતા રડે છે ને તે વડે માતાને જાણ કરે છે બાળકો માત્ર જુખથી કે રોગથી રડે છે તેની રમતો નિર્દોષ હોય છે તે રમતોમાં દરેક વસ્તુને તે અજાણે છે, ભાગે છે અને પોતાની જીવસા વૃક્ષ કરે છે તે જીવ વડે બોની જાતા નથી, પરંતુ તે સમજે છે અને હાવભાવથી આપણને સમજાવે છે તેને સાગમાગનો વિચાર હોનો નથી તે દરેક વસ્તુને પચ્છના મથે છે, તેની સાથે રમે છે ગમે તે વસ્તુ મોમાં મૂકી દે છે “એક નાના બાળકને આપણે ગમે તેવી કિંમતી વસ્તુ આપી દશે, તો તેને અજાણે, દેશો અને મોમાં મૂકશે ઉચકી સમય તેવી નહિ હશે તો ઉચકવા પ્રયત્ન કરી દેકી દેશે આ એમનો સ્વભાવ છે તેઓમાં આ એક નિર્દોષતા છે

આમ જન્મથી ત્રણ વરસના થાય ત્યાં સુધી તેમના અવયવો વધવાનું, શબ્દો શીખીને બોલવાનું [વધારે પ્રમાણમાં જે શબ્દો તેમના મન પર અચકા છે તેવા બા બાપા, કાકા, દાદા, બૂ, વગેરે] એની ખીલવટ થાય છે બાદ ત્રણથી સાત સુધીમાં જીવનમાં વધુ વ્યવહારમાં આવતા શબ્દોનું જ્ઞાન થાય જાય છે એટલે પોતાની માતૃભાષાના અગત્યના શબ્દોનું-ભાષાનું ઘણું ખરે જ્ઞાન તેઓને થઈ જાય છે

બાળક એટલે ?

જન્મથી જ તે માત્ર આઠ વરસ સુધીના બચ્ચા માટે આપણે બાળક શબ્દ વાપરીએ છીએ ને કે અલારે તો સામાન્ય રીતે ૧ થી ૧૨ વરસ સુધીના બચ્ચા બાળક ગણાય છે અને ૧૨ વરસથી-તેકુમાર-તસિક-અંબોધાય છે આપણે બાળક માટે ૧૨-વરસની હદ કથુત રાખી તેના સાહિત્ય અને તેની ખીલવણીનો વિચાર કરીશું અલારના ગુજરાતી બાલ માસિકાએ

પણ આજ ઉમરનું ધોરણ પોતાના આપ માસિકોના લેખો માટેનું રાખેલું જણાય છે. જો કે “ બાળક એટલે જો બચ્ચું ” એક વરસથી ત્રણ વરસ સુધીની વય તે જ બાળક માટે ગણાય, પરંતુ એટલો સંકુચિત અર્થ કરે આપણને પાવવો નહિ.

બાળકો માટે સાહિત્ય.

સરકારી વાચનમાળાઓ, રાષ્ટ્રીય વાચનમાળાઓ, જુદા જુદા લેખકોએ તૈયાર કરેલી અખતરાની વાચનમાળાઓ, બાલવાર્તાનાં પુસ્તકો, બાલ કાવ્યો, બાલમાસિકો આ તમામ કંઈને કંઈ બાલ સાહિત્ય પુર માટે છે.

પ્રાચીન બાલસાહિત્ય.

પહેલાંના વખતમાં બાલસાહિત્ય હતું. અત્યારે તે વિચારે નવા ઉદ્ભવ્યા નથી. તે વખતનું સાહિત્ય થોડું પણ સચોટ ને સુંદર હતું. હિતોપદેશ, પંચતંત્ર, કથામંજરી વગેરે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અગ્રેણ, દેશી તેમજ વિદેશી તમામ ભાષામાં બાલસાહિત્ય હતું અને છે. તેનો વિકાસ દિન પ્રતિદિન થતો જાય છે. અત્યારે સમાજને બાલસાહિત્યની વિશેષ જરૂરીયાત જણાઈ છે ને તે માટે થોડા ધણા પ્રમાણમાં ચત્નો માય છે. બંગાળા અને મહારાષ્ટ્રમાં ધણા સારા પ્રમાણમાં બાલસાહિત્ય મળી આવે છે, અને દિવસે દિવસે પાંચ, છ, નવું સાહિત્ય તૈયાર થાય છે.

આપણા ગુજરાતમાં પુરાણોમાંથી, રામાયણમાંથી, મહાભારતમાંથી અને મેઢાની લોકકથાથી બાલસાહિત્ય મળી આવે છે, અને તે બહોળા જગ્યામાં નહિ તો છુટું છુટું જુદા જુદા લેખકો તરફથી પ્રકાશમાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે બાલોપયોગી પુસ્તકો શિક્ષણનાં તેમજ સાહિત્યનાં તૈયાર થતાં, અને તે સારકૃત બાળકોને જ્ઞાન મળતું.

તેમાં હ્રદિ થવા માટે ગુજરાતમાં બાળ માસિકોની શરૂઆત થઈ. બાલકોનો આત્મિક બાલકોનો બંધુ, બાલબોધ, બાળશિક્ષક જેવાં પત્રોએ દેખા દીધી, અને ગુજરાતી બાલસાહિત્યમાં તેઓએ થોડો ધણો વધારો કરવા માંડ્યો. અત્યારે તે પત્રો બધ પડ્યા છે.

કેટલાક જુદા જુદા લેખકો અને પ્રકાશન સંસ્થાઓએ પણ બાલવાર્તાઓ, બાલકાવ્યો પ્રગટ કર્યાં હતાં. વાંચનમાળાઓમાં તો બાલસાહિત્ય જ હોય અને તે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું હોય તે નિર્વિવાદ છે. છતાંય તેમાં કોયો રહેતા.

અર્વાચીન બાલસાહિત્ય.

આ દશકમાં બાલસાહિત્ય ઠીક પ્રચારમાં આવ્યું છે. લોકોને તેની જરૂરીયાત જણાઈ છે. બાળકોને પાઠ્ય પુસ્તકો સિવાયના બીજા સાહિત્યની જૂખ હિપડી છે, અને તેવા માસિકોની બાળકોને જરૂર છે, તેમ જ તેના મગજને કેળવવામાં બહુ મુશ્કેલી થાય તેમ છે. આવા કારણોથી બાલસાહિત્ય તૈયાર થવા માંડ્યું છે.

અ સરકારી વાચનમાળાઓ:—આ પુસ્તકો જુદા જુદા વિષયો લઈ તૈયાર કરવામાં આવે છે, સંસ્કારી લેખકો પાસે ક્ષમાવાય છે, મૂલ્ય પ્રમાણસર રાખવામાં આવે છે.

છતાંય તેમાં દોષો રહે છે: બાળકોની આગળ જે વિષય મુદ્દામાં આવે છે તેનું પુરતું જ્ઞાન આપવા માટે શિક્ષકો પાસે પુરતાં સાધનો હોતાં નથી કે પોતામાં તેટલી લાયકાત હોતી નથી.

૧ રાષ્ટ્રીય વાચનમાળાઓ:—આ વાચનમાળાનાં પુસ્તકો તો હમણાંજ નીકળવા માંડ્યાં છે, છતાં ધણાં મારાં, સસ્તાં અને સારા વિચારવાળાં હોય છે. બાળકોને સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન મળે એવા વિચારો તેમાં ગ્રંથાવલોક હોય છે; પરંતુ આ પુસ્તકો એક જ માણસે તૈયાર કરેલાં, એક જ દૃષ્ટિથી લખાવવાં અને એક જ વગેરે સર્વ-માન્ય ન હોય તેવાં હોવાથી અપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત હોતાં નથી.

૨ જુદા જુદા લેખકોની અખનગરૂપ વાચનમાળાઓ:—આ પુસ્તકો પણ સાહિત્યનો પ્રચાર થાય એટલા માટે ઉચ્ચ વિચારવાળાં હોય છે, છતાં દોષો ઉપર પ્રમાણેના રહી જાય છે. લેખકો બાળકોને નજર આગળ રાખી પુસ્તકો તૈયાર કરે તો ધણાં જિંદગી પ્રકારનાં પુસ્તકો તૈયાર થાય. વળી આવાં પુસ્તકોની કિંમત પણ વધારે પડતી રહે છે.

બાલભાસિકો:—

ગુજરાતમાં પ્રથમ બાલશિક્ષકો—વડોદરામાંથી શરૂઆત કરી. આંદોલન વરસ તે સારી રીતે આશુ. ગુજરાતમાં ભાસિકો મારફત બાલસાહિત્યનો રસ તેણે જ મમાજમાં રડ્યો. પરંતુ તે ભાસિકો આજે વરસથી સુપ્રસિદ્ધ બોમ્બે છે.

બાલ સુબંધી બાલજીવન નામનું ભાસિકો શરૂ થયું, અને તેના ઉત્સાહી ચાલકોના હાથથી, તેણે, આ વરસથી બાલસાહિત્યની સારી સેવા થાય છે.

આશુબંધી—આસનિત્ર ભાસિકો પણ બાળકોના આનંદમાં ભાગીદાર બની જુદા જુદા વિષયોનું જ્ઞાન આપી રહ્યું છે, તેમના વાચકો સારા પ્રમાણમાં છે અને ગુજરાતના બાલસાહિત્યની રસિકોની મદદ પણ તેને સારી પેઠે છે.

“બાળક” એ નામનું ત્રિભાસિક અમદાવાદથી શરૂ થયું. જે વરસથી તે પોતાનાથી બને તેટલું સસ્તું અને સાફ બાલસાહિત્ય પુરું પાડે છે, અને હાલ ગોધરામાંથી દ્વિભાસિકના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. આ સિવાય ગુજરાતનાં બી ભાસિકો—સુન્દરી સુબોધ, સ્ત્રીબોધ અને વિદ્યાસ બાળકોના માટે જુદા વિભાગ રાખી વાતો અને કવિતાઓ પૂરી પાડે છે. જેથી ગુજરાતની માતાઓ પોતાની સાથે બાળકોને પણ સાહિત્યનો અભિરસ ચખાડે.

બીજા પ્રકાશન ખાતાં અને પ્રકાશકો.

નવજીવન, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ગુજરાતી પત્ર, સસ્તું સાહિત્ય, સયાજી બાલજ્ઞાનમાળા વગેરે સંસ્થાઓએ થોડા ધણા પ્રમાણમાં બાલસાહિત્ય પ્રકાશમાં આણ્યું છે.

યુગધર્મે—મુકુલથી વધારો કર્યો છે.

ગાંડીવ. સા. મંદિરે—આળવિહારથી વધારો કર્યો છે.

રા. બા. ઠાંઠાવાળાની ટયુકડી સો વાતોના એક પછી એક એમ ચાર ભાગો અને વળી દર વરસે એ તો ગુજરાતમાં વધારેમાં વધારે સારા પ્રમાણમાં વધારે કરવા

સમાન છે. તેમની વાતો સાદી ભાષામાં, હુંકી, સત્ય બનાવોથી ગુચેલી તેમજ બાળકોને જ્ઞાન સાથે ગમત આપે તેવી છે: હજી તો ત્રેઓશ્રી એવી બીજી કેટલીક વાતો ગુજરાતને ચરણે ધરવાના છે.

બીજા આપણા દક્ષિણામૂર્તિભવનવાળા અધ્યાપક, બાળકોના પ્રિય દોસ્ત—ગુરુ ગિજુભાઈએ બાલવાર્તાઓના ત્રણ ભાગો આપી કાઢીઆવાડની કંઠસ્ય વાતોનું ગુજરાતની બાલ આલમને દાન કર્યું છે.

આ સિવાય બીજા નાના મોટા ભાઈઓએ ગુજરાતના બાલસાહિત્યની વૃદ્ધિમાં ઠીક ફાળો આપ્યો છે. એટલે આ દરકારમાં જેટલું બાલસાહિત્ય ગુજરાતમાં પ્રચારમાં આવ્યું છે તેટલું પ્રથમ આવેલું નથી.

હજી કરવા જેવું:

(૧) વાર્તાઓ—સાંભળેલી તેમજ વાંચેલી વાતો ઉપરથી, ઉપજતી કાઠનારની સંખ્યા ગુજરાતમાં વધી છે અને તે ઠીક પ્રમાણમાં વધી છે; છતાં સાક્ષરો પૈકી રા. બ. કાંટાવાળા અને રા. ગિજુભાઈ સિવાય બીજાઓએ તે પ્રતિ પુરતું ધ્યાન આપ્યું નથી.

(૨) કાવ્યો—અરે ! ગુજરાતની બાલ આલમને કાવ્ય આપનાર છે જ ક્યાં ? એક પણ આંગળીએ નામ ચૂકાય તેવો કોઈ કવિ નથી ! બાળકોના કવિ દલપતરામ ગયા !! પછી નાના બાળકને પણ તેની ભાષામાં કવિતા મળે એવો છે કોઈ કવિ ગુજરાતમાં ? જો કે જ્યાં લાં પ્રાસ બેસાડી ગઝલો લખી, ગરબીઓ લખી, છંદો લખી ગમે તે પ્રકારે અત્યારે ગુજરાતનાં બાલ માસિકોને કાવ્યો ફરવા પડે છે. પરંતુ એક પણ એવો ઉચ્ચકોટિનો કવિ કોઈ નથી કે જેની કવિતા દરેક બાળ માસિકમાં આવી જ હોય. એટલે જ જૂની કવિતામાંથી સારી કવિતા શોધી કાઢી સંપ્રિદકર્તાઓને કે માસિકોને બહાર આણવી પડે છે ને બાળકોને આનંદ આપવો પડે છે. જૂની કવિતામાં ઘણી કવિતાઓ છે ને જે હજી પ્રચાર પામેલી પણ નથી.

(૩) વિજ્ઞાન—બાળકોની ભાષામાં વિજ્ઞાનનું સાહિત્ય આપનાર સાક્ષરોમાંથી કોણ જડી આવશે. હા, કાલમાં સુસ્તમાંથી એક આળવિહાર રા. વીમાવાળાએ આપ્યું છે, છતાંય તે એક પુસ્તકથી કંઈ બાલકોને વિજ્ઞાનની પૂરતી માહિતી આપી શકશે નહિ.

(૪) ઇતિહાસ—ઇતિહાસ ઘણા બહાર પડ્યા છે, પણ બાળકોને કોણ જાણે સાચી તે વિષયમાં રસ પડતો નહિ હોય ? ગુજરાતનો કોઈ વિદ્વાન ઇતિહાસ માંથી હુંકી ને સાદી વાતો લખી બેટ કરે તો ઉપકાર !!

(૫) નાટકો—માળિકા માટે આપણા સાહિત્યમાં નાટકો છે જ નહિ. સંવાદના રૂપમાં બાળકને ઘણું જ્ઞાન આપી શકાય. પુરાણોમાંની વાતો તે તેના આદ્ય. ગામકોને નાટકના રૂપમાં અપરકારક રીતે સમજાવી શકાય તે માટે પણ ઘણું કરવાનું બાકી છે.

૧. ૧. ૧. [અમારા પત્ર 'બાળક' માટે શરૂઆતમાં પ્રહસાદર્શનું હુંક' નાટક માગવામાં આવ્યું હતું, અને તે માટે સારું લખનારને રૂપિયા પચીસનું ઇનામ આપવાનું કહેયું હતું; છતાંય એક પણ નાટક લખનાર નીકળી આવ્યો નહિ.]

(૬) ધર્મ:—બાળકોની ભાષામાં, તેમના કુમળા મગજ પર સચોટ છાપ પડે તે તે સમજી શકે તે માટે, રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, ઉપનિષદો અને પુરાણોમાંથી ધણી વાતો નીકળી શકે તેમ છે, અને ગુજરાતના સાક્ષરો માટે તે દિશામાં ધણું કરવાનું છે.

(૭) ભાષાંતરો:—અંગ્રેજી, બંગાળી, હિન્દી અને મગડીમાંથી થેડાં ધણાં વાંચકોની આસોપયોગી પુસ્તકો અનુવાદ થઈ બહાર પડ્યાં છે. ટોલસ્ટોય અને ટાગોરનો વાતો ગુજરાતનાં બાળકો વાંચવા પામ્યાં છે; છતાંય હજી ધણું બાળસાહિત્ય બીજી ભાષામાં પડ્યું છે:

પ્રાણીઓ સંબંધી માહિતી, વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો, મહા વીરોનાં ચરિત્રો, ધર્મશાસ્ત્રોની હકીકતો, જુદા જુદા દેશોના ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ને ધર્મનું જ્ઞાન આપણાં બાળકોને આપવાનું બાકી છે.

ચીટ્ઠન સામકલોપીડીયાનું ગુજરાતી ભાષાંતર હજી બહાર પડ્યું નથી.

(૮) માસિકો:—ગુજરાતમાં બાળકો માટે પત્રો આખાં ત્રણ; છતાંય તે તમામને ખોટમાં જ કામ કરવું પડે અને ગ્રાહકની તાણુ હોય ભાં જુદી જુદી રીતે ચિત્રો, લેખો વગેરે મેળવી તેઓ વાંચકોની સામગ્રી કેવી રીતે પૂરી પાડી શકે ? છતાંય હજી તેમાં દિન પ્રતિદિન સુધારો થતો જાય છે, ને થશે. બાળકો પોતાની ભાષામાં લખતા થશે, વિચારોની આપ લે તો અસ્પર્શ કરી શકશે. આ માટે ખુબ યતન થાય અને વાલસાહિત્ય પ્રત્યે સમાજમાં રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તથા જેટલાં વાલસાહિત્ય નીકળે તેને અધિક અગત્ય નહતો જોઈતા ગ્રાહકો મળી રહે; ને વાલકોનું સાહિત્ય પણ તે મારફત વૃદ્ધિ પામે.

(૯) પત્રો:—ગુજરાતમાં એક પણ દૈનિક કે અઠવાડિક પત્ર નથી. જ્યાં માસિકની ખરાબ સ્થિતિ હોય ત્યાં એ આશા રાખવી, હાલ તો વ્યર્થ છે પણ અસારનાં પત્રોના આલોકો હિંમત અને ધૈર્યથી વાલસાહિત્ય પ્રત્યે પ્રજામાં રસ ઉત્પન્ન કરશે તો એ દિન પણ આવશે કે ગુજરાતની પ્રજાને દૈનિક અને અઠવાડિકની જરૂર પડશે.

વિશેષ વાલસાહિત્યના તંત્રીઓ બાળક હોય તો ધણું સરસ કહેવાય. બાળકો માટે તો ખોરાક બાળક જ પસંદ કરે; પરંતુ હજી જ્યાં પારોરામાં પહેલી પૂણી છે

ત્યાં તેમ બનતું અસંભવિત છે; છતાંય કાર્થ એ પ્રયોગ કરે તો અવશ્ય ફલદાયી નીવડે.

‘બાળક’ પત્રનો કંઈક અનુભવ. (૧૧)

મારા શિક્ષક તરીકેના અનુભવમાં વારંવાર આવતું, કે બાળકો માટે પાઠ્ય પુસ્તકો સિવાય, બીજાં બહારનાં પુસ્તકો તેઓ સમજી શકે તેવી ભાષામાં, તેમને મનગમતા વિષયો સચિત રજુ કરવામાં આવે તો બાળકોને ઘણું ઉચ્ચ જ્ઞાન આપી શકાય. આ વિચારોની પરંપરા ચાલુ હતી, પરંતુ સરકારી નોકરીમાં રહી માસિક જેની પ્રવૃત્તિ હાય થઈ શકે નહિ. માત્ર પુસ્તકો તૈયાર થઈ શકે; પરંતુ તે વરસોમાં અસારના જેટલો બાલસાહિત્યનો શોખ સમાજમાં વધ્યો નહતો. માત્ર બાલશિક્ષક માસિક પોતાની શક્તિ અનુસાર સાહિત્ય પુરું પાડતું.

મહાત્માજીના અસહકાર યત્નમાં સરકારી નોકરીમાંથી છૂટવાનો લાભ મને મળ્યો. “હું અમદાવાદી વિચારો ધરાવું છું એવું કેળવણી ખાતાને જણાવું; ‘મને નોટિસ આપી મારી માગવા ફરમાન થયું.’” “મારા આત્માના વિચાર સ્વાતંત્ર્યને જે ખાતુ ધૂંટી લેવા તૈયાર થાય એ ખાતું સમાજને શું કે આપવાનું?” “વિચાર કરવાનો હક્ક ‘પણ સરકારી નોકરીને નહિ હોય ખરો?’” ગમે તેમ હો. પણ મને તો તેથી લાભ થયો. ખાતાને મારી નોકરીની જરૂર ન લાગી, અને મારે ખાતા સાથે સંબંધી છોડવો પડ્યો.

બાલ સુરતની અસહકાર સ્વીકારેલી મ્યુનિસિપાલિટીમાં જોડતાં “બાળકો શું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, બાળકોને કયા પ્રકારની રાષ્ટ્રીય કેળવણી મળે છે? શિક્ષકો કયો ફરજીને ભોગવે છે તે જોયું-તેમાં નિરાશા જણાઈ.”

બાળકો માટે કયાં પ્રકારના સાહિત્યની જરૂર છે; તે વિચારો ચાલતાં હતાં, આ સમયમાં બાલજીવન અને બાલમિત્ર, બાળ સાહિત્યમાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં; છતાંય બાળકો માટે તો જેટલું સાહિત્ય તૈયાર થાય તેટલું ઓછું છે.

એક વરસ પછી અમદાવાદ પ્રજાકીય મંડળમાં જોડાયો. ત્યાં મારા વિચારો વધુ વિકાસ પામ્યાં.

‘બાલજીવન’ મુબારકનું સ્થાનિક અને વળી તેમાં ધનાઢય ગૃહસ્થો પોતાના બાળકો માટે તેને માહકંથી તથા બીજી સારી મદદ આપી રહેલાં.

“બાલમિત્ર” રૂપિયા છ હજારની મદદ વડે પોપાતું છતાં ખોટમાં જીવન નંભાવતું અને વળી તે સારા ભડોળવાળા “ચરોતર કેળવણી મંડળ” ના તરફથી નીકળતું હતું. પણ અમદાવાદ જેવા વિશાળ કેળવણી ક્ષેત્રમાં બાળકો માટે કંઈ ન થયું; અને વળી એ સરસ ક્ષેત્ર છે એમ મને લાગ્યું. કેળવણી મંડળનો એક સાધારણ નિયંત્રક શિક્ષક-કેટલું મોટું સાહસ ઉપાડી શકે? જો કે આશા મોટી હતી, એકદમ બે, ત્રણ હજાર માહકો રમતમાં જોડવાશે અને બાળક પગલર ચર્ચ સરતું હોઈ જવી જશે.

અમદાવાદમાં તેને સાડેં ઉત્તેજન મળશે એમ લાગ્યું; આ વિચારના અંતે ૧૯૨૩ ની શરૂઆતમાં ‘બાળક’ પ્રગટ કર્યું.

નાનું કદ, સારા કાગળ, સારી છાપ, એકાદ બે ચિત્રો અને સારામાં સારા દેખાવ (Got up) થી ત્રિમાસિકરૂપે વાર્ષિક રૂકત એક જ રૂપિયાના લવાજમમાં ગ્રાહકની મંખ્યા પૂરતી ન થઇ. ચિત્રો અને જાહેરાતમાં ઘણો ખર્ચ થવા લાગ્યો. મુજબતમાંથી પાંચસો આઠકો મળી ન શક્યા. મુજબતની કોઇ પણ ફેળવણીની મંથાએ ઉત્તેજન દીધું નહિ. અમદાવાદ પ્રજાકીય ફેળવણી મંડળ કે મળુરની શાળાઓ જેવી મંથાનાઓ એ પણ તેમની શાળામાં દાખલ કરવા જેટલી કૃપા ન કરી. હું પ્રજાકીય શાળાનો સિદ્ધક હતો. તેથી મને ઉમેદ હતી કે ગમે તે પ્રકારે શાળાઓમાં તો તે આપવું: એક ઉદાર ગૃહસ્થે (૩. ૫૦) ની રકમ લવાજમ પેટે આપી તેથી પચાસ શાળાઓને એક વર્ષ માટે તે બેટ મળ્યું.

વરસ બાદ મારે મંજેગોવરાત સરકારી નહિ તો બીજી રાષ્ટ્રીય કે ગમે તે પણ નોકર અવરથાની જુસરીમાંથી છૂટવું પડ્યું. ‘બાળક’ ખોટ આપે, બીજી કોઇ પણ મદદ વિના પોતાનું જીવન નભાવે, તેવામાં મારે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા જતાં ઘણા ઘણા પ્રકારે વેડવું પડ્યું.

બે વર્ષમાં બાલમંજેગોવરાતે જોઇવું સાહિત્ય આપી શકાયું છે. મને યાદ છે કે મુજબતનાં બે માસિકોને પણ ગ્રાહકોની હજારની સંખ્યાની અદરજ રમવું પડે છે. તેમાં ‘બાળક’ ત્રિમાસિક શી આશા રાખે! અરેખર મુજબત જેવું ધનાઢય, હિંદના બધાય બાંચેને સંકટમાં સહાય કરનાર, હિંદની, અરે જગતની ફાલીફલી વાડી તરીકે ઓળખાતું એ પોતાના બાળકોને એટલું ખૂશી બેઠું છે, કે પોતાનાં બાલમાસિકો માટે ગ્રાહકની તાણુ:ને તેથી કરી પોતાને જોઇતા ખોરાક તે ન આપી શકે! !

બાળકોનું “સંદેશ” સાત હજાર ગ્રાહકોથી જીવે.

હિંદી “બાળમંખા.” સાત, આઠ હજાર ગ્રાહકોમાં રમે.

મરાઠી “આનંદ” કેટલાય સારા ગ્રાહકોની સંખ્યાથી રોબે.

અને મુજબતની—“બાલમંજેગોવરાત-બાલજીવન-બાળક” કેટલાં ગ્રાહકો ધરાવે છે? હજારથી વધુ કોઇની પાસે ગ્રાહક નથી. પછી તે કેટલાં ખર્ચો કરી શકે? પોતાના પત્રમાં લેખો માટે, ચિત્રો માટે કંઈ રીતે ખર્ચ કરી શકે?

બાલમાસિકોને જાહેરાત માટે પણ કેટલો ખર્ચ કરવો પાલવે? ‘હુકા’ લવાજમમાં જાહેરાત પાછળ ઘણો ખર્ચ થાય, ચિત્રો માટે અઢળક ખર્ચ થવાનો બધા! કંતિ ચિત્ર થોડા આપે, ચલાવી લે કે, ગમે તેવાં છાપીને આપે.

આનું કારણ પૂરતી ગ્રાહકની મંખ્યા ન જ હોવા સિવાય બીજું શું હોય?

ચિત્રો માટે મુજબતના આર ચિત્રકારો ગણ્યાગાંઠ્યા, તેઓના મો આગ્યા દામ કેમ આપી શકાય? આપી શકાય તો બાલમાસિકો કેમ જીવી શકે? કે પછી તેના ચાલકો સ્વ. હાજી મહમદ જેવા જને સારે.

લેખો—બાળકો માટે લખનારા ધણાયલા સારા લેખકો થોડા જ. બીજા બાળકો કે બાલ સાહિત્યના રોખીનો સાલજેલી વાતો, ભાષાંતરો કે કંપનાથી બાળકોને ખૂશ કરવા યત્ન કરે.

કાચો ને નાટકો તો સારાં મળતાં નથી. આપણા કવિ નાનાલાલ, નરસિંહરાવ, ખખરદાર કે બલવંતરાયે કેટલાં બાલભાસિકામાં કાચો આપ્યો ?

ગુજરાતના બાલભાસિકો માટે લેખોની તો મુશ્કેલી છે; ખીજી ભાષાનાં ભાસિકો કરતા, ઉત્તરતી પંક્તિના લેખો આવે છે. ગમે તેવા લેખો ને સારા લેખોના અભાવે સ્થાન આપે છે, આટલા માટે જ મારે 'ત્રિભાસિકમાંથી દ્વિભાસિકમાં' બદલી નાંખતાં વિચારો કરવા પડેલા; ને હજી તેને ભાસિક કરવા માટે લેખોના જ કારણે અચકાવું પડે છે.

ખરૂં જોતાં ગુજરાતને હજી ખીજી દશ બાલભાસિકોની જરૂર છે. છતાં હજી ગ્રાહકોની સંખ્યા વધે નહિ, સમાજને બાલસાહિત્ય તરફ અભિરૂચિ થાય નહિ, સારા લખનારા અને સારા અને સસ્તા ચિત્રકારો ગુજરાત પેદા કરે નહિ ત્યાં સગી આ ભાસિકો પણ તુકચાન ભોગવવાનાં અને બાલસાહિત્યની જોઇએ તેવી સારો વૃદ્ધિ થવાની નહિ.

બાળકો માટે સસ્તામાં સસ્તું, નાનામાં નાના કદનું, મોટા સારા ટાઇપથી છપાયેલું પાને પાને અને દરેક વિષયની ચિત્રથી સમજણ આપતું ચિત્રોવાળું, દશ હજારનાં ગ્રાહક સેખ્યા ધરાવતું પત્ર અને તે પણ અડવાડિક એવા પત્રની ગુજરાતને જરૂર છે. ત્યારે જ ગુજરાતી બાલસાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થશે. ગુજરાતના બાલસાહિત્યનો ઉદય થશે.

ગુજરાત ધનાઢય છે ! સાહસિક છે ! પણ તે સાહિત્ય રસિક અને અને પોતાનાં બાળકોમાં અસારથી સાહિત્ય પ્રતિ રસ ઉપજાવે, તો તે બાળકો આગળ જતાં સાહિત્યની કળા વિસ્તારી બંગાળની માફક વિદ્યામાં સૂવર્ણ કળશ ચઢાવશે. અસ્તુ.

લી.બાલાય પી. વ્યાસ.

આપણું જ્ઞાતિ માસિકો.

પ્રત્યેક પ્રજાની અસ્તૃતિ તેના માહિત્ય ઉપર અવલંબે છે જેટલે અગ્રે પ્રજાનું સાહિત્ય સમૃદ્ધ હોય તેટલે અગ્રે તેની અસ્તૃતિ પણ હોય જ જોછએ નિર્માત્ર્ય માહિત્ય વાચતા આપણને જેટલેક સ્થળે પ્રજાની નિર્માત્ર્યતાનો ખ્યાન આવ્યા વિના રહેતો નથી અને તેથી ઉત્પન્ન “ પ્રેમ અને શાંતિ ” નું માહિત્ય વાચના, પ્રજામાં પણ તે કાગે એ ગુણો હશે એમ સ્પષ્ટ થાય છે આની રીતે માહિત્ય અને તેની અસ્તૃતિ પરસ્પર સંકલિત છે એ નિર્વિવાદ છે

કાગ નિગ્વધિ છે પણ આપણે એને ક્ષણ મિનિટ, કલાક, પ્રહર, દિવસ, માસ, વર્ષ, દાયકા અને મેકાથી માપીએ છીએ અને પ્રજાના ઇતિહાસમાં એક મેકા એ માનવ જીવનના એક વર્ષ જેવો જ જણાય છે એકા બદનાતા પ્રજાના માહિત્યમાં આપણે નહીન અશો જોછએ છીએ અને હાથ એમ યુગની નીતિની ભાવના ખીજી યુગમાં અંતીતિ જેનીયે જણાય તો આપણે આશ્ચર્ય પામતા નથી આટલું પ્રજાના સાહિત્ય અને અસ્તૃતિમાં ઉત્તરોત્તર થતા ફેરફારોના મંગલમાં જાણવું આવશ્યક છે

હવે આપણે મુગ વિષય ઉપર આવીએ ઘણું મળે એમ કહેવાય છે કે “ આ યુગ વર્તમાનપત્રોનો અને માસિકોનો છે ” અને વસ્તુતઃ આપણને એવી જ પ્રતીતિ થાય છે દિવસ ઉગતા એક નવું માસિક નિર્માસિક કે નિક પત્ર બહાર પડ્યા વિના રહેવું નહિ હોય બધી ગીતે કટાણેની, નિગરા થયેલી વ્યક્તિ હવે પત્રકાર કે કાર્પ માસિકના તરીકે થવાની ઇચ્છા ધરાવે છે તેને માટે પોતાની લાયકાત કેટલી છે તેનું માપ એ પોતે કાઢી શકે નહિ જનમમાંજ તો મમય આવતા એની કિંમત કમી જ લે છે વર્તમાનપત્રોનું સાહિત્ય કેટલે અગ્રે ઇષ્ટ છે એ વિશાળ પ્રશ્ન આપણે આ સ્થળે નહિ ઉઠાવીએ પણ આપણું માસિક સાહિત્ય કેવું છે અને કેવું હોવું જોછએ તે વિષે કંઈ અસંલોકન કરીશું

કેટલાકનું એવું માનવું છે કે માસિકોનું સાહિત્ય ઇષ્ટ છે પણ જ્ઞાતિ માસિકો ઇષ્ટ નથી, કારણ કે એથી જ્ઞાતિનો ભાવનાને ઉત્તેજન મળે છે જ્ઞાતિ જેવું કંઈ હોવું જ નહિ જોછએ આ દનીલનો પ્રત્યુત્તર આપણે અહિં નહિ આપીએ એ પ્રશ્ન સમાજ સુધાર કાને જ સોપીશું આપણે તો હાન જ્ઞાતિની જે સમ્ભાવના આની રહી છે તે જ વસ્તુ સ્થિતિ ખ્યાનમાં રાખી, તેજ સંજોગમાં આપણા જ્ઞાતિ માસિકો શું કરી શકે અને સાહિત્યમાં તે માસિકોનું સ્થાન કેવું હોઈ શકે એજ પ્રશ્ન વિચારવાનો છે જેટલી જ્ઞાતિઓ, જેટલી પેઠા જ્ઞાતિઓ તેટલા જ તેમના વર્ગીકો [માસિક કે ત્રિમાસિક] અને જેની તેમની જ્ઞાતિ અને જેવા તેના ગમ તેના જ તે વાછરેના સુરો કોઈના સુરો મીઠા, મોઢક અને કશુંત્રિય પણ હોય, ત્યારે કોઈ વાછર મીઠાની પ્રતિસ્પર્ધામાં કવચિત ખેસર પણ માનુષ પડે જેટલે અગ્રે જ્ઞાતિનો ભાગ ફળવાનો હોય તેટલે અગ્રે તેનું માસિક તેવું પણ જણાયે હાન તો એમ સ્પષ્ટ દલીલ કરવામાં આવે છે કે જ્ઞાતિને ઉજત કરવામાં માસિક એક પ્રધાન સાધન છે

આપણું મામિક—સાહિત્ય દાલ કેવું છે ? હું અત્રે સામાન્ય સ્થિતિ જ વર્ણવું છું. અપવાદો ભલે હશે. કદાચ પશુ જ્ઞાતિનું માસિક વાંચતાં આપણને તુરત જ જણાશે કે માસિકનો આદર્શ સચવાતો નથી, મામિકનો ઉદ્દેશ પણ કેટલીક વખતે એક બાબતે મૂકાયેલો માનુષ પડશે અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ તો તે માસિકની કિંમત કદાચ જ નહિ આકે. નિર્માત્ર્ય કવિતાઓથી માંડી તે છેલ્લે લક્ષ, મરણ વિગેરેનાં મમાચાર મુખી આપણને એવું કંઈ વાંચવાનું મળતું નથી કે જેથી જ્ઞાતિને તે વાચનથી કંઈ લાભ થાય. એ માસિકોનાં ચર્ચાપત્રો વાંચીએ તો એક વિભાગ (Party) ખીજા વિભાગ ઉપર હુમલો કરતો જણાશે, અને જ્ઞાતિને મંપીવી કરવાના ઉદ્દેશને બદલે મામિક આવી રીતે દ્વેષ અને ઝેરનાં બીજાં જાતે જ વાવે છે કે જેનું પરિણામ ધણું જ અનિષ્ઠ આબ્યા વિના રહે નહિ. સ્પષ્ટ ગાળો નહિ દેતાં હોય પણ લખાણમાં તેનાથીયે ચઢી જાય એવી ભાષા આપણે વાંચીએ છીએ. જ્ઞાતિ સમાચાર ભલે પ્રસિદ્ધ થાય, જ્ઞાતિના ઉગતા બાળ-સેખકો ભલે ક્ષાત્ર નિબંધો લખે પણ તે સાથે એવું લખાણ તો માસિકમાં પ્રવેશ નહિ જ પામવું જોઈએ કે જે માસિકમાં નહિ શોભે અને જે જ્ઞાતિને પણ શોભા નહિ આપે. આપણા જ્ઞાતિ માસિકોની સ્થિતિ આ બધી દૃષ્ટિએ જોતાં શોચનીય છે અને જે જ્ઞાતિમાં પાર્ટીઓ છે અને જેમાં સુરો વિસંવાદી નીકળે છે ત્યાં તો આ સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન વિશેષ શોચનીય થતી જાય છે એમ ધણાનું માનવું છે.

જ્ઞાતિ કે સમાજનાં પ્રત્યેક ગૃહે જ્ઞાતિની ઉગતિનો મંદિરો પહોંચે, જ્ઞાતિની જાહેર પ્રવૃત્તિઓથી પ્રત્યેક વ્યક્તિ વોકેફ થાય, એજ ઉદ્દેશથી માસિકો અસ્તિત્વમાં આવે છે. જ્ઞાન વધારવાને બીજાં માસિકો હોય છે એમ કેટલાકનું માનવું છે. પણ આપણે એ જ પ્રશ્ન અત્રે વિચારીએ કે આપણા જ્ઞાતિ-માસિકોથી જ એ જોડ થોડે ધણે અંશે કેમ નહિ પૂરી શકીએ અને એનો જ્યારે ઉદય થશે ત્યારે જ તે જ્ઞાતિ કે તે સમાજ વિશેષ ઉત્થતિએ પહોંચેલો જણાશે, કારણ કે આપણે આપણી જ્ઞાતિઓને-જ્ઞાતિની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઓને જેટલે અંશે આ માસિકોદ્ધાર કેળવીશું તેટલે અંશે એ જ્ઞાતિનો સમાજ જરૂર કેળવાશે, અને એમ બધી જ્ઞાતિઓ કે સમાજો કેળવાય તો સમગ્ર દેશ પણ કેળવાય એમ માનવામાં અતિશયોક્તિ નથી. એક બીજી દલીલ પણ આગળ કરવામાં આવે છે કે જ્ઞાતિના વિદ્વાન વર્ગને આવા જ્ઞાતિ-માસિકોમાંથી કંઈ જ મળતું નથી. આપણે કદાચ એ સભ્ય સ્વીકારી લઈએ પણ તે સાથે એટલું પણ જરૂર વિચારીએ કે કદાચ આ વિદ્વાન વર્ગ આ માસિક દ્વારા નહિ કેળવાય પણ જે વિદ્વાન વર્ગ નથી તે 'તો આવી નિરાશ થશે અને જેટલે અંશે આ વર્ગ નિરાશ થશે તેટલે અંશે જ્ઞાતિનો વિદ્વાન વર્ગ તે માટે જોખમદાર ગણાશે. કારણ કે તે વિદ્વાન વર્ગ પોતાનો વર્ગ સર્વદ માની, એક જાતનો પ્રમાદ ગમ્પી, પોતાના જ્ઞાતિ માસિકમાં પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપતો નથી એટલે આ ઉપરથી આપણે એટલા અનુમાન ઉપર તો આવીએ જ છીએ કે જ્ઞાતિ માસિકોની હાવની શોચનીય સ્થિતિ માટે ધણે અંશે તે જ્ઞાતિનો વિદ્વાન વર્ગ જવાબદાર છે અને હવે પછી પણ એ સ્થિતિ નહિ સુધરે તો તોજ વર્ગ જવાબદાર ગણાય. ધણાં મામિકનાં તંત્રીઓ આ પ્રકારની ફરિયાદ વારંવાર કરે છે અને તેમાં કંઈ વલ્લુદ હોય એમ આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે.

માસિકનું ખર્ચ કાર્યક્ષેત્ર શું હોઈ શકે? જેની જ્ઞાતિ અને જેવી તેની મંદરૂતિ તેવુંજ તેના માસિકનું કાર્યક્ષેત્ર ઘટી શકાય, પણ સામાન્યતઃ એટલું તો ખર્ચ જ સામાજિક સુધારણા, કુરિવાજોનો નાશ, જ્ઞાતિની સામાન્ય સુધારણાના પ્રશ્નો—એ બધું જ્ઞાતિના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી જાય; તે સાથે જ્ઞાતિનો ભૂતકાળનો ઇતિહાસ, તેની મંદરૂતિનું દિગ્દર્શન અને વર્તમાન સ્થિતિ સાથે તુલના અને લવિષ્ય માટે પ્રયત્નિઓ—એ બધું પણ માસિક દ્વારાજ બની શકે. જ્ઞાતિના જૂદા જૂદા વિભાગોને સામાન્ય આદર્શોથી એક કરવામાં, જાતિનું સંઘટન કરવામાં અને પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદયમાં જાતિય ભાવના જાગૃત કરવાનું અને તેને પોષવાનું માસિક એક અરણ્યમ સાધન છે. આજના જ્ઞાતિ બાળકો આવતી કાલનાં નાગરિકો થશે, સમાજ સુધારકો થશે તો તેમને આજે જ આ સ્થિતિમાં આશાનો દિવ્ય સંદેશો અને જ્ઞાતિ-અભિમાનનું નવું પ્રેરક બળ પણ આપણે માસિકદ્વારા જ આપી શકીશું. સ્ત્રીજિનિતિનો સામાન્ય પ્રશ્ન પણ આપણે જ્ઞાતિ માસિક દ્વારા ઘણી જ સુંદર રીતે ઉઠેલી શકીએ. એ માસિક દ્વારા જ આપણા ઉગતા લેખકો વા લેખિકાઓની કલમ કસાતી જશે અને લવિષ્યમાં એને જ પ્રતાપે તેઓ સમર્થ લેખકો વા લેખિકાઓ નિવડશે એ આશા કંઈ વધારે પડતી નથી. એમાંથી જ આપણે સારાં કવિઓ, નવલકથાકારો ઉત્પન્ન કરી શકીશું. એ માસિક જ એમને ખરા સ્વયંસેવકો બનાવશે અથવા ખીલ્લ શબ્દોમાં કહીએ તો એ માસિક જ તેમને તેમની લવિષ્યની કારકીર્દિ માટે તૈયાર કરવામાં પ્રધાન સાધન બનશે એ નિર્વિવાદ છે.

હવે આપણે આપણા જ્ઞાતિ માસિકનું સાહિત્યમાં કેવું સ્થાન હોવું જોઈએ તે વિશે વિચાર કરીએ. ગમે તેવી ભાષા, ગમે તેવી જોડણી અને ગમે તેવી લખાણની શૈલી એ બધું જ નો આપણા માસિકમાં જોવામાં આવે તો તે માસિક સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાન નહિ જ લઈ શકે એ નિર્વિવાદ છે. આપણા એજ જ્ઞાતિ-માસિકોમાં સુંદર વિચારોથી ભરેલા લેખો, સુંદર કાવ્યો, સમાજના અનેક પ્રશ્નો ઉઠેલતી નાની વાર્તાઓ, જ્ઞાતિમાં થઈ ગયેલી અથવા હાલની ટેટલીક જણીતી વ્યક્તિઓની હુંકાર શબ્દન-કથાઓ, આ બધું માસિકને અનેક રીતે શોભાવી શકે છે અને તેટલે અંશે સાહિત્યમાં તેને સ્થાન આપણે આપી શકીએ. એજ માસિકમાં આપણી જ્ઞાતિના ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા કવિઓની કવિતા એકત્ર કરી શકીએ અને તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણીએ; જૂની દંતકથાઓ અને જ્ઞાતિનો જૂનો ઇતિહાસ પણ આપણે એજ રીતે પ્રસિદ્ધ કરીએ. માત્ર તેમ કરવાના પ્રયત્નો થવા જોઈએ.

પણ આપણા જ્ઞાતિ માસિકો ઉચ્ચ પ્રતિનાં નથી તેવું એક મુખ્ય કારણ એ પણ છે, કે તેના તરફ સહાનુભૂતિ નથી, અને તેમણે એકજ જ્ઞાતિનાં અનેક વિભાગોમાંથી જૂદા જૂદા માસિકો બનાવે પડે એટલે તેનું બળ વહેંચાઈ જાય એ સ્વભાવિક છે. સંઘ-શક્તિ રહેલી નથી અને તેટ અંશે એ માસિકો નિર્માલ્ય બનતા જાય છે. સામાન્ય ઉદ્દેશો એક સરખા રાખી, નાના મતભેદોનું સમાધાન કરી, આ માસિકો એક બની કાર્ય કરે તો સમાજ સુધારણાની દૃષ્ટિએ, તેમજ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ, ઘણુંજ સુંદર કાર્ય કરી શકે એમ છે; અને તેમ થાય ત્યારેજ પરસ્પરના દ્રેષભાવ વિરામશે; અંગત આશ્રેયો અને કેવળ શાબ્દિક વિતંડાવાદનો એની મેળે નીકાલ થશે. લેખકો સહૃદયતાથી સંગીન લેખો

સખતા થશે, જનસમાજનું હૃદય વિશાળ થશે અને સાંકડાપણું દૂર થતાં નવીન વિચારો, નવીન પ્રજ્ઞાસિકા, અને નવીન તેજનો સ્વીકાર જનસમાજ આપોઆપ કરતા શીખશે. આ કાર્ય સતત મહેનત, ખંત અને ધૈર્યથી જ સાધી શકાય. એક વર્ષનું કે એક વ્યક્તિનું આ કાર્ય નથી.

આપણા જ્ઞાતિ માસિકો સુંદર નહિ હોવાનું આર્થિક સ્થિતિ એ પણ એક મોટું કારણ છે. જ્ઞાતિ હિતના ઉદ્દેશથી પ્રેરાઈને આ માસિકોનાં મંથાલકો તેની સેવા યથા-શક્તિ બળવે છે. જ્ઞાતિની કોઈ ધનવાન વ્યક્તિ કવચિત તેમને મદદ આપી બચાવી લે છે પણ આનું ધણું થોડું સ્થળેજ બને છે. સામાન્યતઃ માસિકને આર્થિક સ્થિતિ ધણી જ નડે છે. થોડામાં થોડું લવાજમ રાખવામાં આવે તોપણ પુરતા માલકો નહિ મળે, અને જે થોડા માલકો હોય તે લવાજમ આપવામાં તેટલો ઉત્સાહ નહિ બતાવતા હોય. આનું વર્ષ મામિક વાંચ્યું હોય અને છેવટનો ચેંક વી. પી. થી મોકલતાં તેનો સ્વીકાર થયા વિના, માસિકના તત્ત્વી અથવા વ્યવસ્થાપકને પાછું મળ્યાની ફરિયાદ આપણે ધણી-વાર સાંભળીએ છીએ. આપણાં જ્ઞાતિમધુઓ કેળવણી પામે અને પોતાની ફરજ સમજે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ જ્ઞાતિ માસિક નીલાવવાને પોતાનું બનવું કરે; લેખકો લેખ લખી, ધનવાન વર્ગ દ્રવ્ય આપી અને સ્વયંસેવક સેવાથી જો જ્ઞાતિના કાર્યમાં રસ લેતા થાય તો આપણાં આ માસિકો નિઃસંશય સારામાં સારાં કાર્ય કરી બતાવે. જ્ઞાતિ માસિક માટે અભિમાન અને મમત્વ ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે અને તેમ થતાં આર્થિક સ્થિતિ નમળી હોવા છતાં પણ માસિક ધીમે ધીમે પોતાના પગ ઉપર ઉભું રહેતું થશે. 'માસિક માટે સ્થાયી ફંડો થશે અને કંઈ જ નહિ થાય તો કેવળ ખેડ પુરી કરવાને કેટલીક ઉદાર વ્યક્તિઓ તો મળી જ રહેશે.

અરપણા તંત્રીઓની પણ જવાબદારી ઓછી નથી. તંત્રીઓ તંત્રી તરીકેની સામાન્ય નોંધ લખી સંતોષ માની બેઠી રહે તો તે માસિક કોઈ દિવસ સુધરે નહિ. સારામાં સારા લેખો તંત્રી લખાવી મંગાવે અને તેની ચૂંટણી કરી પ્રસિદ્ધ કરે. કાવ્યની ઉત્તમ સમા-લોચના કર્યા પછીજ તેને સ્થાન આપે અને કેવળ નિર્માત્ર્ય વિચારોથી ભરેલા લેખો નહિ જ સ્વીકારે તો તે માસિક ધણું સુધરે. જ્ઞાતિ મમાચારો, ચર્ચાપત્રો વિગેરે પ્રનિદ કરવામાં પણ ન્યાયપુરઃસર અવલોકન કરી, સુક્ષ્મ શુદ્ધિથી તુલના કરી, રાંજેગો ધ્યાનમાં લઈ, સુક્તિ વાપરે તોજ સફળતા પ્રાપ્ત કરે અને નહિં તો કુચંપનાં, દેવનાં બીજ વાવશે અને અને માસિકની ઉન્નતિ થવાને બદલે તે નીચું પડતું જશે. ભાષા અને જોડણી ઉપર સપૂર્ણ ધ્યાન આપે, મુદ્ર જોડામાં કોઈ પણ જાતનો પ્રમાદ નહિ રાખતા, શુદ્ધ લેખન તરફ જ દષ્ટિ રાખે તો તે માસિક સાહિત્યની દષ્ટિએ પણ સારું લેખાશે. જેટલે અશે માસિકનો તંત્રી વિદ્વાન, શાસ્ત્ર, ધૈર્યશીલ અને તટસ્થવૃત્તિવાળો સમીક્ષક હશે તેટલે અશે તે માસિક ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતું જ રહેશે. માસિક કેવી રીતે સુદર બને એજ વિચારમાં તંત્રી મચ્યો રહે અને તે માટે પોતાનું બનવું કરે ત્યારેજ તે મામિક ચિરકાળ અસ્તિત્વ ભોગવે અને ત્યારેજ તે લોકપ્રિય પણ થાય.

હવે આ બધાની સમાલોચના કરી ઉપમંદાર કરીએ. એક જ્ઞાતિ માસિક ત્યારે જ નીચી શકે જ્યારે તેની પાછળ કાર્ણદેહ નેતાઓ પોતાનો આત્મા તેના તરફ જ રાખે.

તે માસિક ત્યારેજ આર્થિક સ્થિતિમાં પગભર થાય કે ન્યારે તેના માદકા વધે અને જ્ઞાતિની ધનવાન વ્યક્તિઓ તેમનો ઉદાર હાથ માસિક તરફ લાંબાવે. જ્ઞાતિ માસિક ત્યારે જ ઉત્તમોત્તમ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરી શકે કે ન્યારે તે જ્ઞાતિનો કેળવણીનો વર્ગ પોતાના લેજોથી, પોતાની ફરજ સમજી આમંત્રણ વિના, તેને વિનૂયિત કરે. પરસ્પરનાં ભેદો દૂર થાય અને મામાન્ય ઉદ્દેશો પ્રમાણે એકતા થાય તો માસિકમાં ધણુંજ ચેતન આવે. વખતોવખત માસિકને તેના સેવકો દ્વારા પ્રેરક બળો મળવાંજ જોઈએ અને આ બધું જો સંભવિત હોય તો માસિકની ઉન્નત સ્થિતિ પણ અશક્ય નથી. જેટલું કાર્ય વિદ્યત જણાય છે તેટલું જ તે પ્રયત્ન, ધૈર્ય અને ખતથી સહેલુ જણાશે. સહાયતા અને તન્મયતા એ બે શુભો જેમ જેમ કેળવાતા જશે તેમ તેમ જ્ઞાતિ માસિકને સાદ પોપણ મળતું જશે. નિઃસ્વાર્થ સેવાલાવના અને હૃદયોની વિશાળતા જેમ વધશે તેમ જ્ઞાતિ માસિક પણ તેટલે અંશે, સેવાપરાયણ અને વિશાળ થશે. વ્યક્તિની, સમાજની અને દેશની સંસ્કૃતિનાં વિષયોમાં આવાજ માસિકો અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે અને તેથી જ્ઞાતિ માસિક એ કેવળ નિરર્થક પ્રવૃત્તિ છે એવી માન્યતા રાખવામાં આવે એ સ્થિતિ ખરેખર શોચનીય છે. જ્ઞાતિના વિદ્વાન વર્ગની, ધનિક વર્ગની એ મુખ્ય ફરજ છે કે તે જ્ઞાતિ માસિકને એક આદર્શ માસિક બનાવવામાં પોતાની શક્તિ વાપરે. એ વાજિંત્રના સુરોથી બધાને મુગ્ધ કરે અને એ સુરોનું સંવાદી ગીત જ્ઞાતિની પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદયમાં અંકિત કરે અને આત્માને ઉન્નત કરે, તો પછી જ્ઞાતિ માસિકો સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ ઉચ્ચ કોટિમાં મૂકી શકાય. અરુ.

નવસારી
તા. ૧૨-૧૦-૨૪

}

ઉમીઆશંકર જેશંકર મહેતા, બી. એ.

હિન્દી પત્રકારિત્વ.

(Indian Journalism)

કોઇ પણ દેશનું પત્રકારિત્વ એ તે દેશની રાજદારી, સામાજિક તેમજ ઔદ્યોગિક સ્થિતિ અને પ્રગતિનું હોકાયત્ર છે. હિન્દી પ્રગતિને માટે હિન્દના વર્તમાનપત્રો તેમજ માસિકો આદિની પ્રગતિ આવશ્યક છે. પત્રકારનો ધર્મ આ દેશમાં હજી તદ્દન આત્માવસ્થામાં છે. તેની સાથે પહાડ જેવી અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભેલી છે. સમસ્ત હિન્દના વર્તમાનપત્રો સંબંધી ચર્ચા કરતાં પહેલાં આપણે ગુજરાતી પત્રોની સ્થિતિ તથા પ્રગતિના ઉપાયો તપાસીએ.

ગુજરાતી ભાષામાં હમણાં હમણાં અનેક નવા પત્રો ઉભાં થયાં છે, તેમજ દિવસે દિવસે વધુ ઉભાં થતાં જાય છે. આમાંના યોગ્યક સાદસે અવસ્થા પ્રમંશાપાત્ર છે. પરંતુ તેમાંના મોટા ભાગ તો કચરાજેવો હોઇ જનસમાજને અવળે રસ્તે દોરનારો છે. અસંખ્ય આપણે કણ્ઠ કરેલું જોઇએ કે છેલ્લાં પાંચ વર્ષોમાં ગુજરાતી વાચકોમાં વાંચનનો શોખ જેટલી હદે વધ્યો છે તેટલો અગાઉ કદિ ન હતો. પરંતુ આ શોખને પોષવા માટે ગમે તેવું કચરા જેવું વાંચન પ્રજાની સમક્ષ મૂકાય તે સામે પત્રકારોએ અવસ્થા પગલાં લેવાં જોઇએ. આવા 'ન ઈચ્છવાયેચ વાચનથી વાચવાની શક્તિ અવળે માર્ગે દોરાતાં પ્રજાની નીતિને હાનિ પહોંચે છે, એટલું જ નહિ પણ એ પ્રકારના વાંચનના ફેલાવાથી બીજા ઉપયોગી વાંચનના ફેલાવાને ધણો ધક્કો લાગે છે,

પત્રકારની મુશ્કેલીઓ.

આ ઉપરાંત ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોની પ્રગતિને બાધક એવી બીજી અનેક મુશ્કેલીઓ છે. તેમાં છાપખાનાને લગતી મુશ્કેલીઓ, કેળવાયેલા અને અનુભવી લેખકોની તંગી, બાહોશ વ્યવસ્થાપકની ખામી, નાણાંને લગતી મુશ્કેલીઓ વગેરે અનેક છે. એ ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાનું ક્ષેત્ર અતિ મંદચિત્ત હોઇ ગુજરાતી પત્રોનો પ્રચાર પણ પ્રમાણમાં ધણો ઓછો થતો હોવાથી જેટલા મોટા પાયાપર એક વર્તમાનપત્રની મંસ્થાને લઇ જવાથી તે નફાથી ચલાવી શકાય તેટલા મોટા પાયાપર ભાગ્યેજ કોઇ મંસ્થાથી તે લઈ જઈ શકાય છે. ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકાના પત્રકારો એજ ધર્મમાંથી લાખો અને કરોડો રૂપિયા પેદા કરે છે તેનું કારણ એટલું જ કે સાંના પત્રોની લાખો નકલો સ્થળે ખપી જાય છે. અમેરિકામાં કેટલાંક દૈનિક પત્રો એવાં પડ્યાં છે કે જેની દરથી પંદર લાખ નકલો હમેશાં ખપતી હોય છે; જ્યારે આપણે સાં તો પાંચ હજાર નકલોનો ફેલાવો પણ ધણો ગણાય છે. આનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે અંગ્રેજ ભાષા બોલનારની મંખ્યા કરોડોની છે, અને તેમાંના ધણાખગ-એટલે કરોડો માણસો-અંગ્રેજ સારીરીતે લખી વાંચી જાય છે. એટલું જ નહિ પણ બીજાં લાખો માણસો એવાં પણ છે, કે જેઓની માતૃભાષા અંગ્રેજ ન હોવા છતાં તેઓ અંગ્રેજ મારી રીતે જાણતા હોઇ અંગ્રેજ પત્રો વાંચવાનો ગોખ ધરાવે છે. ગુજરાતી બોલનારાની મંખ્યા તો માત્ર ૯૫,૫૧,૯૯૨ ની હોઇ તેમાંથી લખેલા એટલે ફક્ત વાંચી જ જાણનારાઓની રાશ આડે ટકા જેટલી જ આવે છે. આ સાત આડે

લાખ ગુજરાતી લખી વાંચી જાણનારાઓમાં પણ વર્તમાનપત્રો વાંચીને સમજી શકે તેવાં તથા વાંચવાના શોખ ધરાવનારાઓની ગંખ્યા તો બહુ જ જુદા છે. એટલા દુંડા હોતમાં જ ગુજરાતી પત્રોને કામ કરવાનું હોઇને તેઓ બહુ મોટી પ્રગતિની આશા તો ઠાઠ કાળે ન જ રાખી શકે. પરંતુ જો વાંચનનો શોખ યોગ્ય માઁ કેળવવામાં આવે અને ઉત્તમ પ્રકારનું ગંભીર વાંચન પૂરું પાડવામાં આવે, તો ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોમાં પણ હજી ઘણો વિકાસ થવાનો અવકાશ છે.

છાપખાનાનો ધંધો.

આપણા દેશમાં છાપખાનાનો ધંધો હજી નોંધએ તેટલો ખરાબો ન હોવાથી તેમજ મુદ્રણકલાનો સાંસ્કૃતિક અભ્યાસ કરવાના સાધનો ન હોવાથી અને એ કળા તરફ પુરતું લક્ષ અપાતું ન હોવાને લીધે મુદ્રણકલામાં પારંગત થયેલો લાગ્યે જ દાર્ઢ માણસ મળી આવે છે. આથી આપણાં દેશી લાખાનાં છાપખાનાંઓ બહુધા અસ્તવ્યસ્ત રીતે ચલાવાતાં જોવામાં આવે છે. પરિણામે છપાઈતું અર્થ નોંધએ તે કરતાં વધુ આવે છે અને શુદ્ધ કે સુદર કામ મળી શકતું નથી. એ ઉપરાંત ઘણીવાર ધાર્વા કરતાં વધુ નિષ્કળ ધર્મ જાય છે અને નોંધએ તેટલી ઝડપથી કામ મળી શકતું નથી. વર્તમાનપત્રોની પ્રગતિ સામે આ મોટું વિઘ્ન છે. આપણાં વર્તમાનપત્રોને સુધારવા માટે આપણે પ્રથમ આપણાં છાપખાનાંઓ સુધારવા નોંધશી. એ સિવાય તો હિંચા પ્રકારનાં લખાણો પણ, જેમ અપાત્ર રસોઈવાને હાથે ધાન્યનો બગાડ થઈ જાય, તેમ અર્થ જશે.

ઉપાયો.

વર્તમાનપત્રની જે જે સંસ્થાઓમાં મંપાદક, વ્યવસ્થાપક અને માલિક એક જ વ્યક્તિ હોય છે તે તે સંસ્થાઓ ધણે લાગે ક્ષેત્રમંદીથી આઘતી જોવામાં આવે છે. આનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે અધિપતિ છાપખાનાને લગતી મુશ્કેલીઓ જાણી શકે છે, અને તેના ઉપાય તરીકે યોગ્ય ફેરફારો કરીને ધીમે ધીમે તમામ મુશ્કેલીઓનો અંત આણી શકે છે. પરંતુ દરેક કેસએ આ પ્રમાણે બનતું નથી. માત્ર મંપાદક અને ચાલક વર્તમાનપત્રના તેમજ છાપખાનાના ધંધામાં પૂરેપૂરા ઉત્સાહ ધરાવનાર અને એ ધંધાના બધા અંગોમાં પારંગત હોય તો જરૂર સફળતાપૂર્વક કામ ચલાવી શકાય. આવા પારંગત માણસો ઉત્પન્ન કરવા માટે ગુજરાતમાં ઓછામાં ઓછી એક રાષ્ટ્રીય મુદ્રણશાળા ઉભી કરવી નોંધએ. આ શાળામાં વિનીત થયેલો અથવા સાધારણ અંગ્રેજી લખેલો કેાઇ પણ વિદ્યાર્થી દાખલ થઇ શકે. આ શાળા સારા પાયા ઉપર ચલાવવી હોય તો તેમાં કંપોઝીંગ, પ્રેસીંગ, પ્રિન્ટીંગ, યંત્રોને લગતું કામ, બાઇન્ડીંગ, કાગળ ચાલી વગેરેની પિજાન, છપાઈના ભાગ-તેને માટે નોંધતો સમય ઈલાદિના અડસટ્ટા કરવાનું કામ, છાપખાનાને લગતી જુદી જુદી ચીજોનો અનુભવ, મજૂરી વગેરેનું અર્થશાસ્ત્ર, ઓપીસનો રેકૉર્ડ રાખવાની પદ્ધતિ, છાપખાનાની સામાન્ય વ્યવસ્થા ઇલાદિ જુદા જુદા વિષયોના વર્ગો ખોલવા નોંધએ. સાધારણ જુદિશાળા વિદ્યાર્થી ત્રણેક વર્ષની મુદતમાં આટલો બધો અભ્યાસ પૂરો કરી મુદ્રણ-કળાનો સ્નાતક થઈ શકે. વળી આ ઉપરાંત દાર્ઢપ રાઈટીંગ, લીનોટાઈપ, મોનોટાઈપ, ફોટોઝીકો પ્રોસેસ, સ્ટીરીઓ પ્રોસેસ વગેરે ખાસ વિષયોના બીજા જુદા વર્ગો પણ ગ્રાખ્યા હોય તો વિશેષ લાભ થવા મંભવ છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસ કરીને પરીક્ષામાં પસાગ થયેલો મુદ્દલું-ક્યાનો સ્નાતક કોઈ મોટા સહેરમાં રહેજો દોઢસોથી બસો રૂપિયાનો પગાર મેળવી શકે બધા વિષયો શીખી ન શકે તે થોડા સમયમાં અને થોડા ખર્ચે એક કે વધુ વિષયનીજ પરીક્ષા પસાગ કરે તેપણ તે વગર મુશ્કેલીએ ગુજરાન પૂરતું કમાઈ શકે, એમાં જગએ સંકા નથી. આ જોતાં આની એક શાળા ખોલવામાં આવે તો તેનો મોટા પ્રમાણમાં લાભ લેવામાં આવે એ નિર્મય વાત છે પરંતુ આની એક શાળા ઉભી કરવાને માટે જરૂરી સાધનો પાછળ ધણી મોટી રકમનું ખર્ચ કરવું પડે, જો એ ખર્ચ તેનાથી યતા લાભો સાથે મગખાવતા બહુ વધારે ન હોઈ અનિવાર્ય છે આ પ્રકારની ઉદ્યોગતાળાઓ પાલાલ દેશોમાં અનેક હોય છે, અને તેમાં મોટી મોટી રકમની શી ભરીને અનેક વિદ્યાર્થીઓ એ ક્યાઓ શીખવા આવે છે. શાળાના નિલાવ ખર્ચ માટે આપણે ત્યાં પણ શી રાખી શકાય. પરંતુ તેનું ખર્ચ કાઢવાનું સહેલું સાધન તો એ છે કે આ શાળાને અગે એક મોટું જાહેર છાપખાનું અધાવતુ શાળાને માટે સાધનો પહેલેથી જ મંપૂર્ણ રાખ્યા હોય તો આ પ્રકારનું છાપખાનું અધાવવાને માટે કાંઈપણ વિશેષ ખર્ચ કરવાની જરૂર રહે નહિ. વળી જેમ મેડીટમ કોલેજોની સાથે જાહેર હોસ્પિટલ લાગેલી જ હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ વ્યવહારિક (Practical) જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અનુભવથી મેળવી શકે છે, તેમ આવું રીતસર છાપખાનું શાળાની સાથે જ ચાલતું હોય તો મુદ્દલુંક્યાના વિદ્યાર્થીઓ પણ વ્યવહારિક જ્ઞાન સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરવાની સાથે તે છાપખાનાને પણ નફો કમ્પી મર્યાબનાવી શકે. એટલે આની મર્યાબના નિલાવખર્ચ માટે જરૂર પણ જુદી તજવીજ કરવાની આવશ્યકતા રહે નહિ, કદાચ એ મર્યાબ થોડા વગમમાં તેમાં રોકાયેલી થાપણ પણ જુદી કરી શકે.

ઉપરની યોજના પ્રમાણે એકાદ સંસ્થા ચાલુ થઈ જાય, તો થોડાજ વર્ષ પછી દર વર્ષે મુદ્દલુંક્યામાં નિપૂણ થયેલા સ્નાતકો બહાગ આવતા જાય, અને તેઓ જેમ જેમ એ ધધામાં જોડવાતા જાય તેમ તેમ છાપખાનાના ધધામાં વિકાસ થતો જાય અને તેક સમયમાં એ કના તથા ધધો બહુ ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચી જાય. આમ યતા આપણા વર્તમાનપત્રોના ઢગ સુધરે એ ખુલતું જ છે.

જોડણી

આપણા દાયના વર્તમાનપત્રોમાં ખાસ કરીને દૈનિક પત્રોમાં-હાલમાં જે ઢગધડા વગરની જોડણી વપરાતી જોવામાં આવે છે, તેને માટે મોટા ભાગે છાપખાનાઓજ જવાબદાર છે જો કે તંત્રીઓનું એ બાબત તરફનું દુર્લક્ષ પણ ઓછું જવાબદાર નથી 'કરૂણા', 'દર્શનિક', 'અભિદયોગીક', 'સંસ્કારજ', 'અનુક્રમતા' એવા એવા શબ્દો દૈનિક પત્રોમાં સામાન્ય થઈ પડ્યા છે. કેટલીકવાર તો 'ઇનગવાનદ' અને 'ખરીસતીઓ' જેવા હાસ્યજનક પ્રયોગો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે આ પ્રકારની જોદરકારી આપણા સાહિત્યને અનસ્ય હાનિકર્તા છે. આ બાબતમાં સુધારો કરવાને દૈનિક પત્રોના અધિપતિઓને ભલામણ કરનારો કરાન ભાવનગર ખાતે મળેલી છેલ્લી સાહિત્ય પરિષદમાં પસાગ થયો હતો. પરંતુ તેની કાર્પણ અસર થઈ હોય એમ જણાતું નથી આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે દૈનિક પત્રોને ધણી ઝડપથી કામ લેવાનું હોય છે, અને તેમની પામે માધનો પૂરા ન હોવાથી તેઓ ગમે તેમ અલ્પાવી લેવાની વૃત્તિ રાખે છે. વળી 'ઉદેશ', 'કો', 'કોધ',

‘એન્ડ્રુઝ,’ ‘ઉત્તમ,’ ‘મુદ્રો,’ વગેરે જેવા શબ્દોમાં તો નોંધએ તે પ્રમાણે ‘ડિઝી’વાળા ટાઇપોના અભાવે સારા સારા છાપખાનાઓને પણ ફટલીકવાર ગમે તેમ ચલાવી લેવું પડે છે. ‘ચિત્,’ ‘ઈશ્વર,’ ‘આશિન,’ જેવા શબ્દોમાં તો ટાઇપોના ‘કર’ટો’ ઉપરાઉપરી ચડી જતા હોવાથી તે ટાઇપ ગોઠવવાનું મુશ્કેલ પડે છે, અને કદાચ જેમ તેમ ગોઠવી મૂકે છે, તો પણ હસ્તેષ્ઠ તેમજ ‘ઈ’એવા ટાઇપના કર’ટો ચ’ત્રપર જતાંજ તુટી જાય છે અને પરિણામે છાપાઈની ભૂલ ઉભી રહે છે. ‘ઉલ્લસેન’ જેવો શબ્દ તો એ રીતે ટાઇપમાં ગોઠવીજ શકાય નહિ. આ બધી મુશ્કેલીઓમાં ઉપાય એકજ છે; છાપખાનાની મુશ્કેલીઓ તપાસીને આપણી નોંડણીની પદ્ધતિમાં જરૂર પડેલાં લાંબાં ચોક્કસ ફેરફારો કરવા નોંધએ અને તેમ થયા પછી છાપખાનાની છુટછોટને (Printer's licenses) મર્યાદિત કરી મૂકવી નોંધએ.

મૂદ્ર રીડીંગ.

વર્તમાનપત્રોના ધંધામાં એક ન ચલાવી શકાય એવી ભૂલ અથવા ખેડરદારી એ નોવામાં આવે છે કે મૂદ્ર રીડીંગ જેવું જવાબદારીનું કામ ધણે ભાગે નિરક્ષર જેવા માણસોને જ સોંપવામાં આવેલું હોય છે. મૂદ્રરીડરોનો વર્ગ એક નિયમ તરીકે ઓછું ભણેલા તથા સાહિત્ય તરફ રુચિ ન ધરાવતા માણસોનો હોઈ પુસ્તકો વગેરેમાં પણ જેને ગૂઢ છાપા નોંધતી હોય, તેણે મૂદ્રરીડીંગ જેવું કંટાળાભરેલું અને સમ્પત્તિ વ્યય કરનાર કામ જાતેજ કરી લેવું પડે છે. વર્તમાનપત્રોમાં તો તંત્રીમંડળના માણસોને મૂદ્રો તપાસવાનો સમય ભાગ્યેજ મળી શકે. એટલે તેમને તો બધો આધાર મૂદ્રરીડરો પરજ રાખવો પડે છે, અને પછી કોઈ ભયકર ભૂલ રહી જાય અથવા મૂદ્રરીડરના ડહાપણને લીધે કોઈ ન ચલાવી શકાય તેવી નવિનજ ભૂલ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેને ‘છાપખાનાના જૂત’ની મ્હોકાણ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ સ્થિતિ સુધારવા કેળવાયલા વર્ગમાંથી મૂદ્રરીડરો ઉત્પન્ન કરવા નોંધએ. ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રકારની શાળામાં પદ્ધતિસર, મૂદ્રરીડીંગનો વર્ગ તો હોય જ, અને એ એકજ વર્ગનો લાભ લઈને તૈયાર થયેલા મૂદ્રરીડરો પણ આપણા દૈનિકપત્રોની નોંડણીની અવ્યવસ્થામાં સારો સુધારો કરી શકે.

પત્રકાર.

આપણા દેશમાં ખરા પત્રકારોની પણ ધણી અછત છે, એમ કહી શકાય. આના અનેક કારણો છે. એક તો પત્રકારનો ધંધો નફાકારક નહિ હોવાથી પત્રકારોને જરૂર પુરતું વેતન મળી શકતું નથી. એટલે એ દિશામાં આર્થિક દૃષ્ટિએ કાંઈ આકર્ષણ નહિ હોવાથી ધણે ભાગે ઓછા અર્થવાળા, ઓછી લાયકાતવાળા અથવા કોઈકવાર એવાવૃત્તિવાળા મનુષ્યો જ એ દિશા સ્વીકારે છે. વળી એ દિશામાં અભ્યાસ વધારવાના સાધનોની પણ આપણા દેશમાં અછત છે. તદુપરાંત ધણાએક પત્રોના માલિકો મૂડીવાદમાં ઉછરેલા હોઈ આ ધંધાથી લગભગ તદ્દન અજાણ હોય છે. તેઓ જે રીતે તેમના બીજા ધંધા-ઓમાં નોકર વર્ગ પર અમલ બજાવવાનું શીખ્યા હોય છે, તે પ્રકારે અહિં પણ અમલ બજાવવા પ્રેરાય છે. પરિણામે, પત્રકાર વર્ગ બહુધા સ્વતંત્ર મનોવૃત્તિવાળો હોવાથી, માલિકો અને તંત્રીમંડળ વચ્ચે મતભેદો ઉત્પન્ન થાય છે. આવા મતભેદોના કારણે પત્રકારો સ્થિર થઈ શકતા નથી; નથી પત્ર મજબુત બની શકતું. પત્રકારનો ધંધો તાત્કાલિક નફો આપનાર નહિ હોવાથી ધનિક વર્ગ સિવાય ભાગ્યે જ કોઈ એ ધંધામાં ઝંપલાવી

શકે છે. ધનિક વર્ગ એ ધંધામાં પડે છે તેમા પણ મગજની ધૂન અથવા નામના મેળવવાની લાલસા સિવાય ભાગ્યેજ બીજી કશી પ્રેરણા હોય છે. શુદ્ધ સેવાદૃષ્ટિ તો ક્વચિત જ નજરે પડે છે.

હમણાં હમણાં જે થોડાં માસિકા શુદ્ધ સેવાદૃષ્ટિથી મનનીય અને સંગીન વાંચન આપનારાં નીકળ્યાં છે, તેમાંના ઘણાંખરાં જનસમાજ તરફના યોગ્ય સંકારને અભાવે કંદોડી આર્થિક સ્થિતિ ભોગવતાં હોવાથી પડી ભાંગવા જેવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યાં છે એ કેટલું શોચનીય છે? જ્યાં સુધી જનમમાજ આવા લખાણોમાં રમ લેતા ન થઈ જાય, ત્યાં આ પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થવો અશક્ય છે. એટલા માટે માધારણ કેળવણી પામેલો મામાન્ય જનમમાજ સમજી શકે અને તેમાં રમ લઈ શકે એ પ્રકારની ભાષા અને શૈલીમાં શુદ્ધ અને સાત્વિક લખાણો લખવાની જરૂર છે. આ પ્રકારના લખાણો લખવાની કલા, પત્રકારનો ધર્મ અને પત્રકારિત્વને લગતું સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવા માટે એ પ્રકારની શાળાઓ પણ ખોલવામાં આવે એ ઈચ્છાયાગ્ય છે, જે કે પત્રકારના ધંધાનું ક્ષેત્ર ધણું સંકુચિત હોવાથી બહુ મોટાં પ્રમાણમાં આવું માદમ કદાચ શરૂઆતમાં ઉભું કરી ન શકાય એ સ્વાભાવિક છે. એ ઉપરાંત મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, રાજકોટ વગેરે મોટા શહેરોમાં ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકાના પત્રકારિત્વને લગતાં પુસ્તકોની એક ભારીમરખી લાયબ્રેરી ખોલવામાં આવે તોપણ પત્રકાર વર્ગને ધણી લાભ થઈ શકે.

સિધ્ધિ.

હિન્દુસ્થાનના છાપખાનાઓ અને વર્તમાનપત્રોને એક મોટો સર્વ સામાન્ય ગેરલાભ એ છે કે તેના તમામ પ્રાન્તોની ભાષાઓની વિપિઓ આ ધંધાને માટે ઘણી રીતે અશ્વડભરેલી છે. હિન્દુસ્થાનની હાલની જુદી જુદી વિપિઓમાં જુદી જુદી જાતના ટાઇપો ખનાવવા પડે છે. તેથી એકંદરે ટાઇપો મોંઘા પડે છે, અને છતાં ઘણીવાર શુભવશ્ચ ભરેલા જોડાક્ષરો વગેરેને માટે જોઇતા ટાઇપો મળી શકતા નથી. એ ઉપરાંત મળાક્ષરોને ઉપર, નીચે, આગળ અને પાછળ જુદી જુદી નિશાનીઓ એટલી બધી આવે છે કે કપોઝ કરવામાં પુષ્કળ વખત લાગે, તેમજ ઉપર નીચેની ડિઝીઓ આગળ પાછળ ખસી જાય એની હોવાથી તેને બરાબર ગોઠવવામાં ઘણી મહેનત પડે. વળી અતિશય બારીક ડિઝીઓ ઉધી ચત્તી મુકાઈ જાય છે, તેમજ વારંવાર ભાંગી પણ જાય છે. ઘણા ટાઇપોને 'કરંટ' (કટક્ટો ભાગ) આવતો હોવાથી તે વારંવાર તુટી જાય છે, અને તેથી ઓપાઇ અશુદ્ધ થાય છે. ક્લેસ્ટ્ર ધના ઉપરના પાંખડાં આ પ્રમાણે ઘણીવાર તૂટી જવાથી ક્લેસ્ટ્ર ધને બદલે તેની આગલા અક્ષરને જોડો કાઢી લાગેલો આપણે વારંવાર જોઇએ છીએ; અને છાપખાનાની એવી નજીવી બૂલને માટે ઘણી વાગ અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે. ફિજિયુગને બદલે 'કાગિયુગ', બલિયત્તને બદલે 'બાલયત્ત' પતિને બદલે 'પાત' તથા મતિને બદલે 'માત' વંચાય એ જોહો અનર્થ નથી.

સિનોટાઇપ.

બીજું હાલના અતિશય ઝડપથી કામ લેવાના જમાનામા ઈનિક પત્રોને માટે સિનોટાઇપ એ એક અતિશય અગત્યનું, સમય બચાવનારું સાધન છે. એ યંત્રની મદદથી તદ્દન શુદ્ધ કામ બહુજ જોહો સમયમાં સુંદર રીતે છાપી શકાય છે. ટાઇપના લાઇને દર વખતે નવીજ બનતી હોવાથી એક પણ ટાઇપ ભાગેલો તરેલો આવવાનો મંભવ નથી.

પરંતુ આપણા દર્શાવેલી વાત એ છે કે એ ચંત્રની રચનામાં ગમે તેટલો ફેરફાર કરીને પણ હિન્દની ટાઈપિંગ એક લિપિમાં કેપોઝ કરી શકે તેવું ચંત્ર બનાવી શકાય એમ હાલની દૃષ્ટિએ જણાતુ નથી. ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, બંગાળી, ગુરમુખી વગેરે લિપિઓમાં 'ઉકારો,' 'માત્રાઓ' તથા અનુસ્વાર વગેરેના ચિહ્નો જે ઉપર નીચે આવે છે. તેને માટે લિનોટાઇપમાં કાંઈપણ ગોઠવણ થઈ શકે એમ લાગતુ નથી. ઉર્દૂના વર્ગની લિપિઓમાં પણ નુકસાનો વગેરે તેટલા જ અગવડભરી ધર્મ પડે છે. વળી આપણી ભાષામાં ફિક્કર, કમ, દ્વિતીય, અપૂર્વ આદિ શબ્દોમાં ફિ, ક, દ્વિ, વં જેવા અક્ષરોમાં પાછળથી થતા ઉચ્ચારવાળા સ્વર કે વ્યંજનની નિશાની પ્રથમ અને પ્રથમ થતા ઉચ્ચારવાળાની નિશાની પાછળ મૂકાતી હોવાથી લિનોટાઇપ તેમજ ટાઈપસેટરને માટે એ બહુ અગવડકર્તા થઈ પડે છે. દેશી લિપિઓના ટાઈપ ટાઈપરો હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે વપરાતાં જેવામાં આવે છે, પરંતુ એ આપણી અગવડભરેલી લિપિઓના કારણે અશુદ્ધ અને ઘણું ધીમું કામ જ આપી શકે છે અંગ્રેજી લિપિ પ્રમાણુમાં ઘણી અગવડભરેલી હોવાથી એ ભાષાના પત્રોને આપણા ઉપર એક દેખીતો લાભ છે.

નવી લિપિ.

આ અગવડના નિવારણનો એક જ ઉપાય છે. પરંતુ તે ધણે ક્રાન્તિકારક હોઈ કદાચ પ્રથમ દૃષ્ટિએ વ્યવહારિક જણાવે નહિ. છતાં આપણા પત્રકારો અને ભાષાશાસ્ત્રીઓ એ ઉપર વિચાર ચલાવી જુએ એ હેતુથી તે અત્રે રજુ કરવાની ઇચ્છા રોકી શકતો નથી.

હિન્દના આર્યન વર્ગની ભાષાઓ કુલ ૨૮ છે, અને એ ભાષાઓ ભોક્ષનારાઓની ગંખ્યા ૨૩,૨૮,૪૬,૫૪૬ ની છે. હિન્દની વસ્તીનો મોટો ભાગ આર્યન ભાષાઓ બોલે છે એમ કહી શકાય. એ બધી ભાષાઓમાં થોડા થોડા તફાવતો બાદ કરતાં લગભગ બધીના ઉચ્ચારો મળતા જ છે. પરંતુ તેમાં અનેક લુહી લુહી લિપિઓ છે. અને એ બધી લિપિઓ મુદ્રણજ્ઞાની દૃષ્ટિએ ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે ઘણી અગવડભરેલી છે. દ્રાવિડીયન, ટિબેટીયાઈનીઝ વગેરે વર્ગની ભાષાઓમાં તો આર્યન વર્ગની ભાષાઓ સાથે ઉચ્ચારબેદ મોટા પ્રમાણમાં હોવાથી તેને માટે આપણે હાલ તુરત વિચાર કરી શકતા નથી. પરંતુ મુખ્ય મુખ્ય આર્યન ભાષાઓને માટે જો એક જ લિપિ ચાલતી હોય, તો તેથી ઘણો લાભ થવા મંભવ છે. આવોજ કાંઈક પ્રયાસ અમાઠિ બંગાળામાં કે એ તરફ થયેલો સાંભળ્યો છે, પરંતુ તેમાં જાપખાનાની દૃષ્ટિને મુદ્દસ સ્થાન ન હતું. એ પ્રયાસમાં ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, હિન્દી વગેરે ભાષાઓનાં પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્રો એક જ દેવનાગરી લિપિમાં જાપવાની યોજના હતી. એ યોજના પ્રમાણે કેટલાક પુસ્તકો વગેરે છપાયેલાં પણ ખરા પરંતુ તે પગભર થઈ શકી ન હતી એ યોજનામાં કેટલાક લાભો હતા: ખાસ કરીને દરેક પ્રાન્તમાં જાપવાના કામ માટે એક જ પ્રકારની લિપિ ચાલુ થઈ જાય, તો પરભાષાના પત્રો વગેરે વાંચવાની તેમજ હિન્દની કોઈ પણ ભાષા શીખવાની મરજતા રહે, કોઈ પણ પરભાષાના પ્રાન્તના નાના નાના સહેરોમાં પણ આપણી પોતાની ભાષામાં અગર બીજી ધર્મ ભાષામાં કોઈ પણ જાપાવવાની જરૂર જિલ્લી થાય, તો સ્થાનના કોઈ પણ જાપખાનામાં તુરત જાપાવી શકાય, દરેક પ્રાન્તની ટાઈપ ફાઉન્ડ્રીઓને એક જ લિપિના ટાઈપો બનાવવાના રહે તેથી હરીફાઈ વધતાં ટાઈપો સારા અને સસ્તાં મળી શકે; તેમજ જાપખાનાના ધધાનું કોચ વધુ વિશાળ બને.

હું જે યોજના રજૂ કરવા માયું છું તેમાં તો આર્થિક વર્ગની બધી ભાષાઓને માટે કંપોઝિંગ, ટાઇપરાઇટર, સિનોટાઇપ, ટાઇપ કાઉન્ડ્રી તથા મુદ્રણની દૃષ્ટિએ અંગ્રેજી લિપિ કરતાં પણ વધુ સગવડ અને ખામ લાભો ધરાવતી એક નવી જ લિપિ ઉભી કરવાની વાત છે. આ યોજનામાં જે કાંઈ પણ મુશ્કેલી હોય તો તે એટલું છે અને તે એ કે બધા પ્રાન્તોને એ નવી લિપિ નવેસરથી શીખવવી પડે. પરંતુ જે એકાદ પ્રાન્ત એવી એક સંપૂર્ણ લિપિ ચાલુ કરી દે અને તેમાં ફોલોઅપ થાય, તો પછી બીજા પ્રાન્તો તુરંત જ તેનું અનુકરણ કરવા લાગે એ દેખીતું છે.

આ યોજના પ્રમાણે નવી લિપિની રચના કરતી વખતે નીચેના મુદ્દાઓ ખામ લક્ષમાં રાખવા જોઈએ:—

- ૧ કોઈ પણ વ્યંજનને બીજો વ્યંજન કે સ્વર જોડવા માટે તેના ઉપર, નીચે કે પાછળ કાંઈ પણ નિશાની આપવી જોઈએ નહિ. એટલે કે અંગ્રેજી લિપિની માફક ઉચ્ચારના ક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક અક્ષર (કે તેની નિશાની) આવે તેમ થવું જોઈએ.
- ૨ કોઈ પણ અક્ષરનો બધાંક એવો ન હોવો જોઈએ કે જેથી કરીને ટાઇપ બનાવતા ઉપર, નીચે કે બાલુમાં જરાપણ 'ક્રેટ' આવે.

(ઉપરના બે મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લેવાવાથી ટાઇપ બનાવનારને ઘણા જેમ દરેક મજાસરના ટાઇપમાં ઉપર અને નીચે ખાલી જગ્યાઓ છાડવી પડે છે, તેમ છાડવી પડશે નહિ અને તેથી નાના "ગેઝી" માં બહુ મોટા "ક્રેસ" વાળા ટાઇપ બનાવી શકશે. વળી ડિઝીઓ આદિની કડાકુટ સદંતર મટી જશે. જોડાક્ષરોનો ગોટાળો થતો અટકી જશે, અને ટાઇપોની સંખ્યામાં મોટો ઘટાડો થઈ જતાં ઘણી વધુ ઝડપથી શુદ્ધ કંપોઝ કરી શકશે.)

- ૩ જોડાક્ષરો તેમજ વ્યંજન સાથે સ્વર જોડવાની પદ્ધતિ મંસ્કૃત સહિના નિયમો ધ્યાનમાં લઈને અંગ્રેજી જોડણીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે રાખવી. એટલે કે 'બુદ્ધિ' શબ્દ ટાપવા માટે નવી લિપિના બૂ, ઉ, દ, ધ, ઇ, સચવતા અક્ષરો અથવા ચિહ્નો તેમજ 'દૈનિક', શબ્દ માટે દ, ઐ, ન, ઇ, ક. એ મૂલ્યવતા અક્ષરો અથવા ચિહ્નો તેને ક્રમ પ્રમાણે મૂકવા જોઈએ.

(આમાં ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં ટાઇપો કાંઈક વધારે આવતા હોવાથી જગ્યા વધુ રોકાય એવો સંભવ લાગે, પરંતુ ખરી રીતે ટાઇપોના ગેઝી તેમજ પહોળાઈ કેંકા થવાના હોવાથી એકંદરે આ પદ્ધતિથી જગ્યા ઉલટી જોઈશે રોકાય એમ છે. વળી કંપોઝીટરોને જોડાક્ષરો માટે જુદાજ કેસોમાં ખોળાખોળ કરવાની ન રહેવાથી એકંદરે કામ વધુ ઝડપથી થઈ શકે.)

વ્યંજનો, સ્વરો તથા વિરામાદિ ચિહ્નો માટેના ટાઇપો પહોળાઈમાં તથા જ લુદા જુદા કદના હોવા જોઈએ; એટલે કે વ્યંજનો કે 'એમ' કદના, સ્વર ચિહ્નો કે 'એમ' કદના તથા વિરામાદિ ચિહ્નો કે 'એમ' કદના હોવા જોઈએ.

(અંગ્રેજી ટાઇપ રાઇટરની બનાવટમાં જેમ i, l, w, m, વગેરે અક્ષરો નાના મોટા કદના હોવાથી તેના ટાઇપો ઘણા જોડાળ બનાવી દેવા પડે છે, તેમ આ યોજનાથી નવી લિપિમાં થવા પામે નહિ.)

હિન્દમાં ખોલાતી ભાષાઓના કેટલાક ઉચ્ચારો દર્શાવનાર અક્ષરો આપણી હાલની લિપિઓમાં મળતા નથી, તેને માટે નવા અક્ષરો યોજવા. દાખલા તરીકે, 'હાંબડા'

નો 'ડ' સકારનો અપભ્રંશ ઉચ્ચાર, 'ક' 'વ' 'ઝ' ના બે સ્પષ્ટ રીતે જુદા પડતા ઉચ્ચારો વચ્ચે દર્શાવવા માટે આપણી લિપિઓમાં યોગ્ય અક્ષરો નથી, તે નવા યોજવા.

આર્યન ભાષાઓ બાવતા તમામ પ્રાન્તોમાં આવી એક નવી લિપિનો પ્રચાર કરવો હોય તો અલભ્ય તે માટે તેવા દરેક પ્રાન્તમાં ખાસ પ્રચાર ખાતાંઓ ખોલવાં જોઈએ.

જરૂર જણાય તો આ લિપિને માત્ર જાપવાની લિપિ ગણીને દરેક પ્રાન્તની આડુ સ્થાનિક લિપિવાળા કામ માટે કાયમ રાખી સકાય, એટલે જેમ અંગ્રેજી લિપિ શીખવા માટે ચાર જૂદા જૂદા આલ્ફબેટો શીખવા પડે છે, તેમ આપણા પ્રાન્તને જાપવાની તથા લખવાની લિપિ શીખવા માટે બે જુદા જુદા મૂળાક્ષરો શીખવા પડશે. આમ કરવાનું કારણ એટલું જ ને લિપિ લખવાને આપણા હાથ ટેવાઈ ગયેલા હોય તેજ લિપિ લખવાના કામમાં કાયમ રહેવાથી લખાણની ઝડપ અને સુંદરતામાં ક્ષતિ થાય નહિ.

ઉપરની યોજનામાં બંગાળાની દેવનાગરીવાળી યોજનાના તમામ લાભો સમાયેલા હોવા ઉપરાંત વર્તમાનપત્ર અને જાપખાનાની દૃષ્ટિએ ખીજા અનેક લાભો સમાયેલા છે. વેપારીઓ નવી લિપિના ટાઇપરાઇટરનો ફૂટથી ઉપયોગ કરી શકે. દૈનિક પત્રો ઘણી ઝડપથી છેલ્લામાં છેલ્લી ખખરો લિનોટાઇપની મદદથી શુદ્ધ અને સપ્તર્ધાર રીતે જાપી શકે; જાપખાનાઓને કમ્પોઝીટો કે લિનોટાઇપીસ્ટો ગમે સ્થાંથી મળી શકે, સારા, સસ્તા અને ટકાઉ ટાઇપ બની શકે; થોડી જગ્યામાં ઝડપે લખાણ જાપી સકાય, મોટા કેઈસવાળા ટાઇપનો વધારે ફૂટથી ઉપયોગ થઈ શકે; અને છેવટમાં જો ક્ષણભંગ આખા દેશમાં આ નવી લિપિ આણુ થઈ જાય તો તારખાતુ પણ ધારે તો એવી લિપિમાં લખેલા કે ટાઇપ કરેલા 'ઇનલેન્ડ' તારો સ્વીકારવાતુ કઠુણ કરી શકે. આમ ચતાં પોતાના જ વર્તમાનપત્રો પ્રેસ ટેલીગ્રામો મેળવી શકે, અને એવા તારો છેક છેલ્લી ઘડીએ પણ જાપવા આપી શકે, કેમકે તરજુમો કરવામાં જતો સમય બચી જાય. વળી ખખરપત્રીઓને પણ પોતાના તારના સંદેશો અંગ્રેજી ભાષામાં ઘડવા ન પડે અને તેથી વિગતવાર હેવાલ શુદ્ધ ભાષામાં આપી શકે, તેમજ કોઈપણ જાતની ગેરસમજ થવા પામે નહિ. વળી દેશી ભાષામાં થયેલા ભાષણોનાં મૂળ શબ્દો જેમના તેમ તારદ્વારા મેળવી સકાય, એટલે કોઈને પણ ફરિયાદનું કારણ રહે નહિ.

ઉપર જણાવ્યા તે ઉપરાંત ખીજા પણ કેટલાક ઓછીવત્તી અગત્યના લાભો આ યોજનામાં સમાયેલા છે, પરંતુ વિસ્તારભયથી અત્રે તે રજૂ કરવાનું મુલતવી રાખું છું.

આ બાબતમાં આપણા સાક્ષરો, પત્રકારો અને મુદ્રકો યોગ્ય ચર્ચા ચલાવી તેમાં જે કાંઈ ખામીઓ હોય તે દૂર કરી એ યોજનાને અમલમાં મૂકવાનો કોઈ સહેલો માર્ગ ગાંધી કાઢશે, તો હિન્દી પત્રકારિત્વની પ્રગતિ ઘણી ત્વરાથી થશે એમાં અંશય નથી.

દેરાસર ગલી,
ખાટકોપર (મુંબઈ)
તા. ૨૮-૧૦-૨૬.

}

ચન્દુલાલ ના. શાહ

વર્તમાનપત્રો અને જાહેરખબર.

ખરી વાત છે કે હું પત્રકાર નથી. પરંતુ જાહેરાતને માગે પત્રકારો સાથે 'મારો નિકટનો મંબંધ હોઈ તેની ર્ધએ વર્તમાનપત્રોની તે માગે પ્રગતિ થાય તેવી સૂચના કરવામાં હું વાજબી છું એમ મારું મન કહે છે.

પત્રકારો પોતેજ પોતાની ઉનાતના અને બીજી દરેક બાબતના વિચારો ભલે કરી લે. તેમાં હું વગર સમજે માથું મારવા નથી ઇચ્છતો. પરંતુ જાહેરાતખાતામાં વર્તમાનપત્રોની હાલની ર્ધઓના સંબંધમાં થોડુંક અજવાળું હું પાડવા માગું છું કે જે વર્તમાનપત્રો પોતે પોતાની આંખે બીજાના બતાવ્યા વગર નથી જ જોઈ શકવાના. જેમ વર્તમાન પત્રકારની મુશીબતો હું નહીં જાણી શકું તેમજ અમારી—જાહેરાતો આપનારાઓની મુશીબતોનો ખ્યાલ પત્રકારને નથી આવતો.

વર્તમાન પત્રકારોની જાહેરાત સંબંધની હાલની ર્ધઓ.

- (૧) જાહેરાત આપનારાઓ વર્તમાનપત્રની ખરી નકલ કદી પણ જાણી શકતા નથી. કારણ કે, કોઈ પણ વર્તમાન પત્રકાર પત્રના દરેક અંક ઉપર તે અંકની નકલનો આંકડો છાપતા નથી. એટલું જ નહીં પણ ખાસ કરીને પોતાનાં પત્રની ખરી નકલ કોઈ જાણી જાય નહીં તે માટે ખાસ કાળજી રાખે છે; એથી જાને છે એવું કે વર્તમાન-પત્રકારો અતિશયોક્તિભરેલી મંખ્યા ખાનગીમાં જણાવીને જાહેરાતોના ભાવ આપે છે એને જાહેરાત આપનારો અજાણ અને નવો વેપારી તેમાં ફસાય છે.
- (૨) દીવાળી, ખટેરી અને બીજા ખાસ પ્રસંગો માટેના અંકો ધણી વાર કેવળ જાહેરાતો દ્વારા પૈસા મેળવવાના હેતુથી પ્રગટ કરવામાં આવે છે. પેપરનાં ગ્રાહકોને તે ખામ અંક મળતો નથી. તેમ છતાં તેની મંખ્યામાં નહીં માની શકાય તેવી અતિશયોક્તિ હોય છે. જ્યાં પેપરની સંખ્યાજ ૧૦૦૦ હોય ત્યાં ખાસ અંકની સંખ્યા ભારે કીમત રાખીને પણ પાંચ દળર છાપવાની સદરાગતભરેલી વાતો ફેલાવાય છે. (તેની નકલ પત્રનાં ગ્રાહકોને આપવાની નથી હોતી તે છતાં)
- (૩) બેટનાં શુક્રમાં પણ લગભગ તેવું હોય છે. વળી તેમાં વધારામાં એમ હોય છે કે પેપરની નકલ દળર હોવા છતાં ધણી વાર બેટની શુક બે દળર પણ કાઢે છે. અને તે બજારમાં વેપારીયોને ઝાઝી કીમતે વેચવાનો તેમનો હેતુ હોય છે. અને જાહેરાતમાં તેઓ ૨૦૦૦ પ્રત જણાવીને જાહેરાત માગે છે તેમની સંખ્યા મંબંધી મુખ્ય વાત અર્ધ સત્યવાળી હોય છે. કારણ કે પેપરનાં ગ્રાહકોને આપવાની દળર શુકમાં જ જાહેરાતનાં પાનાં સીવી લેવામાં આવે છે અને તેટલા પુરતાં જ તે પાનાં છપાય છે. બજારમાં વેચવાની શુક્રમાં તે પાનાં સીવવામાં નથી આવતાં. જે કે જાહેરાતવાળા પાસેથી તેના પણ પૈસા તો લીધેલા હોય છે.
- (૪) કેટલાંક માસિકા ગ્લેઝ કાળજી ઉપર છપાય છે, પણ તેમાં જાહેરાત કેવળ ૨૬૧ કાળજી ઉપર છાપીને માસિકમાં સીવી લેવામાં આવે છે. એથી માસિકની ગોલા તો

બગે છે જ, અને જાહેરાતવાળાને તેનો લાભ નથી મળતો. કેટલીક વાર તો બંધનરની સ્તત્યુકથી કે જાહેરાતનાં પાનાં જોઈને છપાયાં હોય તેથી કેટલાંક અડધામાં શીવાય છે, અને બાકીના એમ જ જાય છે. જો કે આવા બનાવો કંઈ ચિત્ત જ બને છે. પણ તે બને છે—સાગં મામિકામાં પણ બને છે એમ મારો પોતાનો અનુભવ છે.

(૫) વર્તમાનપત્ર ખપતા પહેલાં પ્રદ્ જોવાની કાળજી પ્રેસ મનેજર ગમ્મરી નેઈએ. પણ જાહેરાતની બામતમાં તેમ નથી બનતું કેટલીક વાર તો જો જાહેરાતો વચ્ચે જો ફક્ત કે કાંગરી મુદ્રી હોય છે, તે સાથી ઉપરી જઈને એકની અડધી જાહેરાત બીજી સાથે લાગે છે, અને અડધી વળી ત્રીજી સાથે લાગે છે. કેટલીક વાર જાહેરાતનાં ટાઇપ કેટલાક લાગેલા જ હોય છે અથવા ટાઇપ વચ્ચેથી ઉડી જઈને કંઈથી કાંઈ છપાય છે. આદતરતું અમૃત બિંદુ ને બદલે મૃતનરચાનું રમ્ય બિંદુ એમ થુદ હેડીંગના ટાઇપમાં પણ છપાઈ જાય છે. છતાં તે જોવાની કાળજી પેપરવાળા નથી રાખતા. એટલું જ નહીં પણ તેમનું ધ્યાન એવાને કાળજી લખવામાં આવે તે વાચવાની કે તેનો અમલ કરવાની પણ જાણે તેમને કુરસદ નથી હોતી.

(૬) વર્તમાનપત્રવાળા એમ માને છે કે જાહેરાતવાળા સાથે જેમ રૂબાબથી વાત કરીએ અને વધુ પૈસા દલાવીએ તેમ પેપરનો મોલો વધે છે. આ માન્યતા સારાંનરસા ઘણાખર્ગ પેપરમાં મોટે ભાગે જોવામાં આવે છે. કાળજીના લાવ જ્યારે માધારણ રીતે રતલના આડ આનાની આમવાસ પટોઆ સારે પેપરવાળાઓએ આંગો મીચીને જાહેરાતના લાવ વધાર્યા. એક દાખલો આપુ મુબઈનાં એક ગેજ'દાં પત્રની નડીયાદમાં ૮૦ નકન આવતી તે વખતે તેના લાવ એક રૂપીયાના ૭ દૈય મુજબ હતા. હમણાં તેની આડ કોપી જ આવે છે, સારે તેના લાવ એક રૂપીયાના ૭ દૈય મુજબ છે. કેટલાક ટકા લાવ વધ્યા તે માટે નિરાશીથી—નહીં—પંચરાશીથી હિસાબ ગણી જોવા જોવા છે.

(૭) કેટલાક વર્તમાનપત્રો પોતાને બીજા કરતાં અતિશય મોટાં માની જાહેરાતવાળાને વાઉચર કોપી પણ આપતા નથી. જાણે બધી મોટાં જાહેરાતોવાળા તરફ તુચ્છ. કાર કે તોજાઈ બતાવવામાં જ ઝગહળી રહેવાની હોય.

(૮) કાળજીના લાવોમાં ખાટો મોટો ઘટાડો થવા છતાં અને પ્રેસના માણુએ પણ સાધારણ જોઈ મલુરીએ મળવા માગ્યા છે તે છતાં પત્રકારોએ છેલ્લી ટોચના વધારી દીધેલા લાવો હજી જગ પણ જોઈ કર્યા નથી. આ દોષ ખાસ કરીને પોતાને મોટાં માનનારા પત્રોમાં વિશેષ રજો છે.

(૯) કાંઈ પણ પત્રકારને લા જાહેરાત માટે એક પ્રમાણિક લાવ નથી. નિશ્ચિત કરેલા લાવ કરતા ઘણા જોઈ લાવે અને માગે તાગે લાવ નકી કરવામાં આવે છે. કેટલાક મોટા ગણુતાં પત્રો ઉપરથી જોવો આડંબર રાખે છે, અને આ લાવ છેવટના છે, જોઈ લાવે માગણી કરવી નહીં એમ લખે છે. પરંતુ તેજ પત્રમાં તેના જનનાસર મારફતે ઘણી જોઈ ટોમને જાહેરાત છપાય છે. કેટલાંક પેપરો

વાગાના જાહેરાતના ભાવ તો કોઈ પણ બે જાહેરાતવાળાના એકસરખા નહિ હોય
મતલબ કે જેટલી જાહેરાત કરે તેટલા ભાવ.

હું શું કહેવા માગું છું.

આ લખીને હું શું કહેવા માગું છું તે વિદ્વાન પત્રકારોની પરિપક્વ સમજવવાનું
હોય નહીં. છતાં દુકામાં લખીય કે વર્તમાનપત્રકારોની પરિપક્વ વર્તમાનપત્રોની ઉત્પત્તિના
બીજા રસ્તાની યોજના દ્વારા તેમાં અમારો વિષય પણ દાખલ કરે અને નીચેના મુદ્દા
ઉપર વિચાર કરી ફરિયાદ કરે.

- (૧) દરેક પેપર પોતાના દરેક અંકને મથાળે તેજ અંકની નક્કી કરે. ખરો આંકડો જાણે
- (૨) દીવાળી, હોળી, વગેરેના અંકો ગ્રાહકોને તો મળે જ. તે વગર તે પત્રો વધારાના
અંક ગણાય જ નહીં.
- (૩) જેટલી શુક્રમાં અને માસિકમાં છુટા-વગર અંકના પાનામાં જાહેરાત લેવાની પ્રથા
જ કાંઈ નાખતી, અને રહે તો પણ તેજ જાનના કાગળ રહે, અને આશુ અતુકમ
પેજ નંબર તેના ઉપર પણ છપાય.
- (૪) જાહેરાતમાં આગલા અંક કરતાં બીજા અંકમાં નવી ભૂલો છપાય, બ્લોક લાગેલો
છપાય, તો તે અંકની જાહેરાતની કીમતના અમુક ટકા ઓછા લેવા ફરિયાદ.
- (૫) જાહેરાતવાળા અને ગ્રાહકો કે જેના ઉપર પત્રનું જીવન છે, એની સાથે કાષ્ટક
સમ્યક્તા રાખે—અને પોતે તેમના કટલા નક્કી છે તે સમજે.
- (૬) જાહેરાતવાળાને વાહિયાર કોપી આપવી જ પડે.
- (૭) ગંગળના ભાવના વધવા ઘટવા સાથે જાહેરાતોના ભાવ પણ વધઘટ થયા કરે.
- (૮) એકજ પ્રમાણિક ભાવ પરિપક્વ દરેક પત્રને નક્કી કરી આપે તેજ ભાવથી જાહેરાત લે.
ઓછા કે વધારે ભાવ ન લઈ શકે.
- (૯) જાહેરાતવાળાએ સોચે પત્રકારોની ફરિયાદો વિષય ચર્ચાય.

હું આશા રાખું છું કે 'પરિપક્વ' કાર્યકર્તાઓ મારા આ વિષયને લગતી ચર્ચા
પરિપક્વમાં ભાવના પોતાથી બનતું કરશે.

નડિયાદ.

તા. ૧૧-૧૦-૨૪

હીમતલાલ ગરબહાસ ગાંધી.